

D.B. Baris
Drs. W.F.H. Smeenk

DE LANDARBEIDERS IN DE ZEEKLEIGEBIEDEN
ASPECTEN VAN HET LANDARBEIDERSBEROEP

L6
45A

Studie
No.45

November 1966

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
WOORD VOORAF	5
HOOFDSTUK I PROBLEEMSTELLING EN AANPAK VAN HET ONDERZOEK	7
§ 1. Probleemstelling	7
§ 2. De uitvoering van het onderzoek	7
§ 3. Indeling van de studie	9
HOOFDSTUK II AANTALSONTWIKKELING, SAMENSTELLING, LEEFTIJD- OPBOUW VAN DE LANDARBEIDERS EN LIDMAATSCHAP VAN DE VAKORGANISATIES	10
§ 1. De daling van het aantal landarbeiders	10
§ 2. Gezinspersoneel en vreemde arbeid	11
§ 3. De leeftijdsopbouw	12
§ 4. Vakvereniging	14
HOOFDSTUK III ENKELE ASPECTEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER: FEITEN EN MENINGEN	16
§ 1. Werktijden	16
§ 2. Vakantie	18
§ 3. Het wonen	22
§ 4. Het grondgebruik	25
§ 5. De gezelligheid bij het werk	26
§ 6. De verhouding arbeider-boer	26
HOOFDSTUK IV VOOR- EN NADELEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER	32
§ 1. De voordelen	32
§ 2. De nadelen	33
§ 3. Confrontatie voordelen en nadelen	35
HOOFDSTUK V VERANDERINGSGEZINDHEID, BEROEPSTEVREDENHEID EN BEZWAAREN TEGEN HET BEROEP LANDARBEIDER	36
§ 1. Welke groepen zijn veranderingsgezind?	36
§ 2. Veranderingsgezindheid en beroepstevredenheid	38
§ 3. Bezwaren tegen het beroep landarbeider en de veranderingsgezindheid	40
§ 4. Vergelijking tussen de bezwaren tegen het beroep landarbeider in de weide- en de zeekleigebieden	43
§ 5. Welke plannen, welke beroepen?	45
HOOFDSTUK VI LOSSE LANDARBEIDERS	47
§ 1. Kenmerken en redenen voor het losse dienstverband	47
§ 2. Duur in de landbouw werkzaam en nevenberoep	49
§ 3. Beroepsvoorkeur, veranderingsgezindheid en beroepstevredenheid	51
SAMENVATTING EN CONCLUSIES	54
SLOTBESCHOUWING	65

LIJST VAN BIJLAGEN

	Blz.
1. Vragenlijst onderzoek landarbeiders zeekeleigebieden	69
2. Organisatiegraad	88
3. Grootste bezwaren tegen de huidige werktijden per gebied	89
4. Vakantie in 1962 (vaste landarbeiders)	90
5. Periode waarin vakantie genoten	91
6. Wijze van vakantiebesteding (vaste landarbeiders)	92
7. Voorkeur voor het wonen (gehuwde landarbeiders)	93
8. Voorkeur voor de ligging van de woning (vaste landarbeiders)	94
9. Motivering van de voorkeur voor woonplaats	95
10. Gewenst grondgebruik	96
11. Reden waarom (meer) grond gewenst	97
12. Gezelligheid bij het werk (vaste landarbeiders)	98
13. Gezelligheid bij het werk per gebied	99
14. Alleen werken is plezierig; reden	100
14a. Alleen werken is onplezierig; reden	101
14b. Alleen werken maakt niets uit; reden	102
15. Algemene verhouding arbeider-boer	103
16. Algemene verhouding arbeider-boer per gebied	104
17. Persoonlijke verhouding arbeider-boer	105
18. Factoren die de algemene verhouding arbeider-boer ongunstig beïnvloeden	106
19. Ontwikkeling van de algemene verhouding arbeider-boer in de laatste 10 jaar	107
20. Voordelen van het beroep landarbeider (vaste landarbeiders < 60 jaar, die in de landbouw willen blijven)	108
21. Nadelen van het beroep landarbeider (vaste landarbeiders < 60 jaar, die in de landbouw willen blijven)	109
22. Plannen voor de toekomst	110
23. Beroepstevredenheid	111
24. Toelichting bij tabel 13	112
25. Losse landarbeiders naar werkmaand(en)	113

WOORD VOORAF

De landarbeidersgroep wordt sinds de Tweede Wereldoorlog steeds kleiner. In de laatste jaren voltrekt de vermindering zich zelfs nog in een versneld tempo. Het aantal vaste landarbeiders in de zeeleigebieden verminderde de laatste jaren met ca. 8% per jaar. In 1965 waren er in de zeeleigebieden nog ca. 11.000 vaste en ca. 4.000 losse landarbeiders.

De afnemning van het aantal landarbeiders ligt besloten binnen een veel bredere ontwikkeling, waarvan enkele relevante kenmerken zijn: groei van niet-agrarische werkgelegenheid, sneller verkeer tussen de gebieden, mechanisatie en vermindering van de werkgelegenheid in de landbouw.

Hoewel men verwachten kan dat de werkgelegenheid in de landbouw verder zal afnemen, mede als gevolg van een te verwachten vermindering van het aantal bedrijfshoofden in de landbouw, zal er waarschijnlijk ook in de toekomst behoefte aan vakbekwame landarbeiders blijven bestaan. Hiertegenover moet evenwel worden gesteld dat de landbouw wat betreft beloning en arbeidsvoorwaarden concurrerend zal moeten zijn met andere bedrijfstakken om landarbeiders te kunnen krijgen.

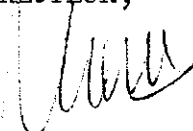
Het is dan ook van belang de achtergronden van het verminderingproces te kennen. Dit onderzoek is in navolging van een onderzoek in de weidegebieden gericht op de veranderingsgezindheid, de redenen tot afvloeiing en de mening over een aantal beroepsaspecten van landarbeiders in de zeeleigebieden.

Deze studie onder de titel: "De landarbeiders in de zeeleigebieden: aspecten van het landarbeidersberoep" is een van de drie deelrapporten die in het kader van een breder onderzoek naar de landarbeiders in de zeeleigebieden worden uitgebracht. De andere studies zijn: "De landarbeiders in de zeeleigebieden: onderwijs en beroepskeuze" en "De landarbeidersvrouwen in de zeeleigebieden". Het deelrapport "Onderwijs en beroepskeuze" is reeds gepubliceerd als Studie No. 38.

De gegevens voor het onderzoek zijn in hoofdzaak ontleend aan een enquête die in 1963 onder de landarbeiders in de zeeleigebieden is uitgevoerd. Er past dan ook een woord van dank voor de ontvangen medewerking, zowel van de zijde van de werknemers als van de kant van de werkgevers, die desgevraagd de werknemers binnen het bestek van de werktijden in de gelegenheid stelden aan de enquête deel te nemen.

Het onderzoek werd verricht op de afdeling Streekonderzoek door D.B. Baris en drs. W.F.H. Smeenk, onder leiding van dr. M.A.J. Visser.

DE DIRECTEUR,

(Dr. A. Maris)

's-Gravenhage, november 1966

HOOFDSTUK I

PROBLEEMSTELLING EN AANPAK VAN HET ONDERZOEK

§ 1. P r o b l e e m s t e l l i n g

Het aantal landarbeiders vertoont sinds een tiental jaren een sterke achteruitgang. Dit is zowel in de weidegebieden als in de zee- en kleigebieden het geval. Deze vermindering gaat vooral na 1960 in een versneld tempo. Ook de werkgelegenheid voor de landarbeiders is gedaald, zonder dat het bouwplan op de bedrijven grote wijzigingen onderging en zonder dat het produktieniveau per ha per gewas is gedaald. De daling van de werkgelegenheid is o.m. mogelijk geworden door de mechanisatie. Het is te verwachten dat het aantal landarbeiders in de toekomst - mede onder invloed van een ruime werkgelegenheid buiten de landbouw - verder zal verminderen. In verband hiermede kan men zich afvragen wat op den duur de gevolgen zijn van deze vermindering voor de arbeidsvoorziening en de arbeidsorganisatie. Tevens kan men zich afvragen welke factoren van invloed zijn op de geringe toetreding en de relatief vrij sterke afvloeiing van landarbeiders. Zijn er, afgezien van de verminderde behoefte aan landarbeiders, soms bepaalde nadelen aan het beroep, waardoor de landarbeiders moeilijk aan het beroep te binden zijn? Factoren die hierbij een rol kunnen spelen zijn onder meer de lonen, de sociale positie, de beroepsmogelijkheden buiten de landbouw, de woonsituatie, de mening van de landarbeidersvrouwen over het beroep van hun man, enz. Het vraagstuk van de toe- en afvloeiing van landarbeiders heeft dus vrij veel aspecten.

Er is in het voorjaar van 1963 een onderzoek ingesteld onder de landarbeiders in de zee- en kleigebieden. Dit onderzoek richtte zich met name op de factoren - voor zover gelegen binnen de landbouw zelf - waarvan werd verondersteld, dat zij invloed hebben op de toe- en afvloeiing.

Bij deze enquête is ook naar de toekomstplannen gevraagd. Tevens werd een indruk verkregen over de beroepstevredenheid. Deze en andere vraagstukken worden in deze deelstudie aan de orde gesteld.

In dit verband kan ook worden gewezen op een soortgelijk onderzoek onder de landarbeiders in de weidegebieden. 1)

§ 2. D e u i t v o e r i n g v a n h e t o n d e r z o e k

Als landarbeiders zijn aangemerkt zij, die in het jaar van onderzoek ten minste twee maanden in de landbouw of tuinbouw hebben gewerkt. De adressen van de landarbeiders zijn verkregen van de districtsagenten van de Agrarisch-Sociale Fondsen.

---

1) "Landarbeiders in de weidegebieden": Overdruk No. 43 en Studie No. 18.

Bij de enquête zijn eveneens de vrouwen en indien de landarbeiders niet gehuwd waren, de moeders van de landarbeiders, betrokken geweest. x) De enquête is uitgevoerd in 34 gemeenten in Nederland. Bij de keuze van de gemeenten is aansluiting gezocht bij het landarbeidersonderzoek van 1952. Er is naar gestreefd de gemeenten zodanig te kiezen dat zowel voor de zeekeigebieden als geheel als voor elke provincie afzonderlijk representativiteit verkregen werd. De gemeenten van onderzoek zijn vermeld in onderstaande tabel. Zie kaart.

Tabel 1

AANTAL GEENQUÊTEERDEN NAAR GEBIEDEN EN GEMEENTEN VAN ONDERZOEK

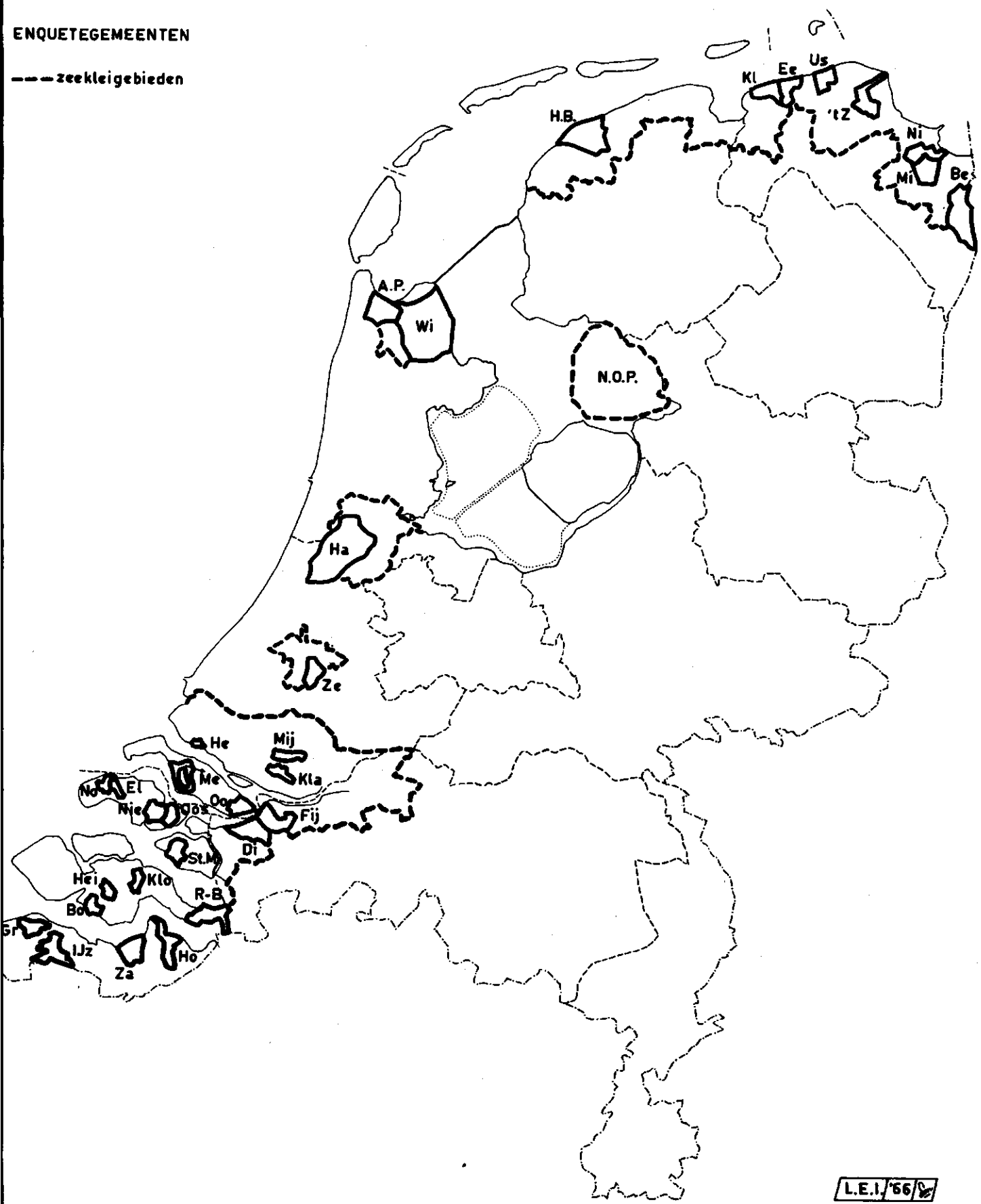
Gebieden	Gemeenten	Aantal geënquêteerden
Hogeland	Kloosterburen, Eenrum, Usquert, 't Zandt	132
Oldambt	Nieuwolda, Midwolda, Bellingwolde	109
I. Groningen		241
II. Friesland	Het Bildt	121
III. Noordoostpolder 1)	Noordoostpolder	130
IV. Noordholland	Anna-Paulowna, Wieringermeer, Haarlemmermeer 2) (zuidelijk gedeelte)	120
V. Zuidholland	Zevenhuizen, Hellevoetsluis, Mijnsheerenland, Klaaswaal, Ooltgensplaat, Melissant	112
Zeeuwse Eilanden	Westerschouwen 3), Middenschouwen 3), Duiveland 3), Brouwershaven 3), Zierikzee 3), St.-Maartensdijk, Kloetinge, Heinkenszand, Borssele, Rilland-Bath	122
Zeeuwsch-Vlaanderen	Groede, IJzendijke, Zaamslag, Hontenisse	99
VI. Zeeland		221
VII. Noordbrabant	Fijnaart c.a., Dinteloord c.a.	97
Totaal		1042

- 1) De Noordoostpolder neemt om verschillende redenen een aparte positie in m.b.t. de landarbeidersproblematiek. Daarom is dit gebied buiten de landelijke gegevens gehouden.
- 2) Haarlemmermeer gedeeltelijk.
- 3) Westerschouwen, Middenschouwen, Duiveland, Zierikzee en Brouwershaven zijn in de steekproef opgenomen voor zover het betreft het gebied van de voormalige gemeenten Noordwelle, Ellemeet, Oosterland en Nieuwerkerk.

x) "De landarbeidersvrouwen in de zeekeigebieden", Studie No. 47.

ENQUETEGEMEENTEN

--- zeekeigebieden

De deelneming aan de enquête is niet groot geweest: er is met 73% van de aangeschrevenen een gesprek gevoerd. Ten dele moet dit op rekening van de losse arbeiders geschreven worden die vaak niet beschikbaar bleken omdat zij tijdelijk niet in de landbouw werkten. Van de vaste arbeiders nam bijna 80% van de aangeschrevenen aan de enquête deel.

Het onderzoek heeft verschillende categorieën landarbeiders onderscheiden. De vraagstelling is op sommige punten dan ook niet voor iedereen hetzelfde geweest. De hoofdonderscheiding is geweest: vaste en losse arbeiders. De vaste arbeiders zijn onderscheiden in landarbeiders van boerenafkomst, van landarbeidersafkomst en van niet-agrarische afkomst.

Tevens is voor de vaste landarbeiders van 60 jaar en jonger nog verschil gemaakt al naar gelang zij altijd in de landbouw hebben gewerkt of minstens een jaar buiten de landbouw werkzaam zijn geweest. De landarbeiders die formeel los zijn, maar niettemin in het jaar van onderzoek tien maanden of meer bij één werkgever hebben gewerkt, zijn als vaste landarbeider aangemerkt. Soms zal een vergelijking worden gemaakt met het onderzoek onder de landarbeiders in de zeekeleigebieden in 1952 en met het onderzoek naar de landarbeiders in de wei-degebieden in 1964.

De vragenlijst die bij de enquête werd gebruikt is als bijlage 1 achter in de studie opgenomen.

§ 3. I n d e l i n g v a n d e s t u d i e

In hoofdstuk I komen de probleemstelling en de uitvoering van het onderzoek aan de orde. In hoofdstuk II wordt ingegaan op de aantalsontwikkeling, de samenstelling, de leeftijdsopbouw en het al dan niet georganiseerd zijn van de landarbeiders. Het derde hoofdstuk gaat in op een aantal aspecten van het landarbeidersberoep. Hier worden feiten en meningen ten aanzien van een aantal met het beroep samenhangende zaken aan de orde gesteld. In hoofdstuk IV worden de voor- en nadelen beschreven die volgens de landarbeiders aan het beroep landarbeider verbonden zijn. Hoofdstuk V gaat in op de tevredenheid over het beroep en op de vraag of men al of niet in de landbouw wenst te blijven. De veranderingsgezindheid wordt onder meer in verband gebracht met de voor- en nadelen van het beroep landarbeider. Tevens wordt in hoofdstuk V een beeld gegeven van de door de veranderingsgezinde landarbeiders gewenste beroepen. Hoofdstuk VI geeft een aantal gegevens over de groep losse landarbeiders. Daarbij wordt onder meer ingegaan op de redenen voor het losse dienstverband, de duur van hun werkzaamheden in de landbouw en de veranderingsgezindheid. Aan het eind van het rapport worden een samenvatting en een slotbeschouwing gegeven.

In het kader van dit tweede onderzoek naar de landarbeiders in de zeekeleigebieden worden naast deze studie nog twee andere deelstudies uitgebracht. Deze deelstudies hebben als titel: "De landarbeiders in de zeekeleigebieden: onderwijs en beroepskeuze" en "De landarbeidersvrouwen in de zeekeleigebieden over het beroep van hun man/zoon".

HOOFDSTUK II

AANTALSONTWIKKELING, SALENSTELLING, LEEFTIJDOPBOUW VAN DE LANDARBEIDERS EN LIDMAATSCHAP VAN DE VAKORGANISATIES

§ 1. De daling van het aantal landarbeiders

Sinds 1947 daalt het aantal landarbeiders in Nederland. De oorzaak van deze vermindering is zowel gelegen in een geringere toetreding van jongeren als in een sterke afvloeiing vanuit de landarbeidersgroep. Bij het onderzoek in de weidegebieden bleek in de periode 1947-1965 het aantal vaste landarbeiders van 25000 tot 5 à 6000 te zijn gedaald. Dit komt neer op een vermindering van ongeveer 4% per jaar. 1) In de zee-
kleigebieden was volgens de beroepstellingen van het C.B.S. van 1947 tot 1960 het aantal landarbeiders van ca. 60.000 tot 37.000 gedaald, dit is tot 1960 gemiddeld ongeveer 3% per jaar. 1)

De arbeidskrachtentellingen van het C.B.S. laten voor de periode 1953-1962 in de zee-
kleigebieden een vermindering van het aantal landarbeiders van ca. 4% per jaar 2) zien. Met name in de laatste 5 à 10 jaar is het verminderingproces in kracht toegenomen. Volgens gegevens van de B.V.A.B. waren er in 1958 op de akkerbouw- en veeteeltbedrijven in de zee-
kleigebieden bijna 20.000 vaste landarbeiders werkzaam. In de jaren 1961 en 1965 waren deze aantallen resp. ca. 18.000 en ca. 11.000. Deze ontwikkeling is in onderstaand overzicht uitgedrukt in indexcijfers.

AANTAL VASTE LANDARBEIDERS VOLGENS DE B.V.A.B. (op akkerbouw- en veehouderij- bedrijven in de zee- kleigebieden)

	abs. (afgerond)	index 1) (1958 = 100)
1958	20.000	100
1961	18.000	88
1965	11.000	57

1) Op basis van de werkelijke aantallen.

Hieruit is af te lezen dat in de periode 1958-1965 de daling van het aantal vaste landarbeiders 43% was, waarvan 12% in de periode 1958-1961 en 31% in de periode 1961-1965. Dit komt voor de jaren na 1961 neer

1) Van het aantal landarbeiders in 1947.

2) Van het aantal landarbeiders in 1953.

op een vermindering van 8% per jaar. Na 1961 blijkt de afvloeiing in de zeekelegebieden dus in een sneller tempo te verlopen dan voor 1960. De vermindering van alle vaste agrarische werknemers in de zeekelegebieden - dat zijn behalve de landarbeiders onder meer ook de tuinarbeiders en de arbeiders in de bloembollensector - is in de periode 1958-1965 29%. Dit is dus een iets minder sterke daling dan die van de landarbeiders op de landbouw- en veeteeltbedrijven in deze gebieden. De daling van alle agrarische werknemers in de zeekelegebieden in de periode 1958-1965 ligt dicht bij de vermindering in de gehele sector land- en tuinbouw, die in die periode 32% bedroeg.

In de verhouding losse en vaste arbeidskrachten is in de loop der jaren een vrij sterke verandering opgetreden. Kon in 1953 nog ca. 40% tot de losse arbeidskrachten worden gerekend, thans is het percentage volgens de onderzoek- en andere gegevens ongeveer 25%. Op grond hiervan kan het aantal losse landarbeiders in de zeekelegebieden in 1964 op 4000 worden geschat, waaronder er ca. 1000 bedrijfsvast zijn.

De hierboven gegeven ontwikkelingen hebben uiteraard betekenis gehad voor de arbeidsbezetting op de bedrijven. Deze is op dit ogenblik in de zeekelegebieden ongeveer een man per 15 à 20 ha bouwland. Van de bedrijven op de zeekelegronden is 34% 10 ha of kleiner, terwijl 60% 20 ha of kleiner is. Hieruit kan men concluderen dat op de meeste bedrijven geen vaste vreemde arbeidskrachten meer voorkomen. De C.B.S.-arbeidskrachtentelling 1962 vermeldde dat op 74% van alle bedrijven (incl. tuinbouw) geen vreemde arbeidskracht meer aanwezig was. Van de 26% bedrijven met vreemd vast personeel had 15% een en 11% twee of meer vaste vreemde arbeidskrachten. Slechts 5% van de bedrijven had nog drie of meer vaste vreemde arbeidskrachten.

Samenvattend kan men zeggen dat gebleken is dat van 1947 tot 1965 het aantal landarbeiders steeds is verminderd. Deze ontwikkeling is in de periode 1953-1960 iets sneller gegaan dan in de periode 1947-1953. Na 1960 treedt dan opnieuw een duidelijke versnelling in het tempo van vermindering van het aantal landarbeiders op. In 1965 zijn er in de zeekelegebieden ca. 11.000 vaste en ca. 4000 losse landarbeiders.

§ 2. Gezinspersoneel en vreemde arbeid

De C.B.S.-arbeidskrachtentellingen geven aantallen over de zelfstandige agrarische beroepspersonen en de vreemde arbeidskrachten, althans voor zover het geen tijdelijke arbeidskrachten betreft. Naast een daling van het aantal landarbeiders trad in het laatste decennium ook een vermindering van de zelfstandige agrarische beroepsbevolking - de bedrijfshoofden en de boerenzons - op. De cijfers uit het volgende overzicht zijn aan deze tellingen ontleend en vermelden de ontwikkeling van de zelfstandige en niet-zelfstandige agrarische beroepspersonen voor de zeekelegebieden.

ONTWIKKELING MANNELIJKE AGRARISCHE ARBEIDSKRACHTEN 1)
(periode 1953-1962) index 1953 = 100

	Totaal	Gezins- personeel	Vreemde arbeids- krachten
1953	100	100	100
1956	90	91	88
1959	82	88	74
1962	73	80	62

- 1) Voor de jaren 1953 en 1956 zijn de niet-betaalde arbeidskrachten als gezinspersoneel en de betaalde arbeidskrachten als vreemd personeel geteld.

Duidelijk blijkt dat de vermindering van de categorie zelfstandigen minder sterk is geweest dan die van de vreemde arbeidskrachten. Het aandeel van de landarbeiders in het arbeidsaanbod is dan ook kleiner geworden. In 1953 bestond in de zeekelegebieden 43% van de agrarische beroepsbevolking uit vreemde arbeidskrachten. In 1962 was dit percentage gedaald tot 37%.

Volgens een andere telling - de beroepstelling van de C.B.S. - bestond in 1966 de agrarische beroepsbevolking in de zeekelegebieden voor 47% uit landarbeiders. Deze telling geeft dus een hoger percentage voor de vreemde arbeidskrachten dan de genoemde cijfers van de arbeidskrachten-telling. Dit verschil is gedeeltelijk te verklaren doordat bij de arbeidskrachtentelling de tijdelijke arbeidskrachten buiten beschouwing zijn gebleven.

De arbeidskrachtentelling geeft in de periode 1956-1962 voor de weidegebieden een daling van het relatieve aandeel van vreemde arbeidskrachten te zien van 23% tot 15%. Voor de zeekelegebieden waren deze cijfers 42% en 37%.

§ 3. D e l e e f t i j d s o p b o u w

Vergelijking van de leeftijdsopbouw van de landarbeidersgroep op verschillende tijdstippen kan een aanwijzing opleveren voor de ontwikkeling in het proces van toe- en afvloeiing. In tabel 2 is voor de provincies Groningen en Zeeland samen de leeftijdsopbouw van de vaste landarbeiders in 1958 en 1965 vergeleken. De leeftijdsopbouw 1965 voor de Noordoostpolder is apart vermeld. Ter vergelijking is de samenstelling naar leeftijd van de mannelijke Nederlandse beroepsbevolking eveneens in de tabel opgenomen.

Tabel 2

LEEFTIJDOPBOUW IN PROCENTEN

Leeftijd	Landarbeiders in Groningen en Zeeland samen 1)		Landarbeiders in de N.O.P. 1965 1)	Mannelijke beroepsbevolking in Nederland 2)
	1958	1965		
< 20 jaar	8	6	8,3	9,5
20 - 24 jaar	9,3	8,1	13,4	11,4
25 - 29 jaar	9,9	8,3	18,1	11,7
30 - 49 jaar	42	41,6	49,1	42,4
50 - 59 jaar	21,1	22,9	9,3	16,7
≥ 60 jaar	9,7	13,1	1,8	8,3
Totaal	100	100	100	100

1) Bron: B.V.A.B.

2) Bron: C.B.S.

De landarbeidersgroepbevolking is ouder dan de totale mannelijke Nederlandse beroepsbevolking, wat o.m. tot uiting komt in een relatief geringer aantal jongeren beneden 25 jaar en een relatief groter aantal ouderen van boven de 50 jaar. Daar landarbeiders na de lagere school - in tegenstelling tot veel beroepspersonen buiten de landbouw - slechts weinig dagonderwijs hebben gevolgd, weegt het geringere aantal personen in deze jongere leeftijdsklassen in feite nog zwaarder dan uit de tabel blijkt. Overigens blijkt de veroudering van de landarbeidersgroep sinds 1958 te zijn toegenomen, tot uiting komend in een wat geringer percentage jongeren en in een sterkere toeneming van de groep van 60 jaar en ouder. De leeftijdsopbouw is van dien aard dat de afvloeiing door natuurlijke oorzaken (sterfte, pensionering, invaliditeit) per jaar ca. 2% 1) groter is dan met de huidige toetreding van jongeren tot het beroep overeenkomt. Aangezien de vermindering van het aantal landarbeiders in de zeekelegebieden in de laatste jaren ca. 8% per jaar is geweest, heeft er dus een omvangrijke secundaire afvloeiing plaatsgehad, nl. van ca. 6% per jaar. Voorts is gebleken dat in de periode 1961-1965 vrijwel geen veroudering is opgetreden, waaruit men kan concluderen dat de secundaire afvloeiing zich in de laatste paar jaar kennelijk in alle leeftijdsklassen voordoet en zich niet uitsluitend meer tot de jongeren beperkt. De afvloeiing van landarbeiders op oudere leeftijd zou weleens mede in verband kunnen staan met de geringere mogelijkheden om bij een lage arbeidsbezetting op de bedrijven aan oudere landarbeiders een geschikte plaats te geven.

Het is opmerkelijk dat in de Noordoostpolder de landarbeidersgroep aanmerkelijk jonger is dan in de overige zeekelegebieden. De toevloeiing van jonge landarbeiders is blijkens de enquêtegegevens in dat gebied veel groter dan op het oude land. Anderzijds is het opmerkelijk dat er relatief weinig landarbeiders van ≥ 50 jaar zijn.

1) Van de totale groep.

De landarbeidersgroep in de Noordoostpolder bestaat voor een veel groter gedeelte uit boerenzoons dan elders het geval is. Ook van de landarbeiders beneden 40 jaar is nog meer dan de helft boerenzoon.

Zowel uit enquêtegegevens als uit andere gegevens is gebleken dat de veroudering onder de landarbeiders in de zeekelegebieden groter is dan in de weidegebieden. In de zeekelegebieden is ca. 48% van de landarbeiders ouder dan 40 jaar. Voor de weidegebieden is dit percentage ca. 39. Ook is in de weidegebieden het jongerenelement sterker vertegenwoordigd dan in de zeekelegebieden.

§ 4. Vakvereniging

Uit het landarbeidersonderzoek van 1952 bleek dat van de vaste en de losse landarbeiders in de zeekelegebieden resp. 58% en 53% georganiseerd waren. In dit onderzoek blijkt dat deze percentages voor 1963 resp. 71 en 72 zijn. Het percentage georganiseerden onder de landarbeiders is in de zeekelegebieden dus groter geworden. Bij het onderzoek in de weidegebieden is geconstateerd dat dit percentage de laatste 10 jaar vrijwel geen wijziging had ondergaan: ongeveer de helft van de landarbeiders was lid van een vakvereniging, een percentage dus dat aanzienlijk lager is dan in de zeekelegebieden.

Onderstaand overzicht geeft de mate van georganiseerd zijn van verschillende groepen landarbeiders in de zeekelegebieden. 1)

Groep	Percentage georganiseerde landarbeiders
Vaste landarbeiders	
< 30 jaar	69
30 < 40 jaar	77
40 < 50 jaar	73
≥ 50 jaar	74
Totaal	71
Losse landarbeiders	72
Alle landarbeiders	71
Boeren- en tuinderzoons	65 x)
Ongehuwd	57
Gehuwd	74
Nederlands Hervormd	69
Rooms-Katholiek	78
Gereformeerd	78
Geen kerkelijke gezindte	70

x) W.o. zowel werknemers- als werkgevers- en jongerenorganisaties.

1) Incl. Noordoostpolder.

Opmerkelijk is dat er praktisch geen verschil meer is in de mate van georganiseerd zijn tussen de vaste en de losse landarbeiders. Gezien naar de leeftijd zijn de landarbeiders beneden 30 jaar het minst georganiseerd; de landarbeiders tussen 30 en 40 jaar zijn het sterkst georganiseerd, al vertoont deze groep weinig verschil met de leeftijdsgroepen boven 40 jaar. Ongehuwden zijn minder georganiseerd dan gehuwden. Hierdoor is het minder georganiseerd zijn van jonge landarbeiders verklaard. De lage organisatiegraad van ongehuwde landarbeiders wijst er wellicht op dat de gedachte aan de vakvereniging op zich zelf deze groep niet zo sterk aanspreekt, ook al is hier de organisatiegraad van jongeren nog aanmerkelijk hoger dan in andere beroepsgroepen. Gehuwde landarbeiders worden wellicht in verband met hun grotere verantwoordelijkheid lid van een vakorganisatie. Boeren- en tuinderszoons zijn verhoudingsgewijs minder sterk georganiseerd. Wat de kerkelijke gezindte betreft zijn de Rooms-Katholieken en de Gereformeerden meer georganiseerd (ieder 78%) dan de Nederlandse Hervormden en niet-tot-een-kerkelijke-gezindte bahorenden (ca. 70%). Van de landarbeiders in het algemeen is ruim 3% georganiseerd in een agrarische werkgeversorganisatie. Voor de boeren- en tuinderszoons is dat 14%. Gerekend naar gebied blijken de landarbeiders het meest georganiseerd te zijn op het Hogeland, in de Noordoostpolder en in Zeeuwsch-Vlaanderen, met ongeveer 80 à 83%. In het Oldambt en Noordholland zijn de landarbeiders het minst georganiseerd met resp. 64% en 58% (bijlage 2).

HOOFDSTUK III

ENKELE ASPECTEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER: FEITEN EN LEENINGEN

De positie van het landarbeidersberoep was in het verleden, zowel in economisch als in sociaal opzicht, zwak. Lage lonen, lange werktijden, seizoenwerkloosheid, zwaar werk, dienstwoningen, die bovendien weinig wooncomfort boden, waren alle factoren, die in het nadeel van het beroep waren. Het landarbeidersberoep had dan ook een gering maatschappelijk aanzien.

Na de Tweede Wereldoorlog komt er een aanmerkelijke verbetering in de positie van de landarbeiders. Vergeleken met de industriearbeiders hebben de landarbeiders overigens nog een achterstand in de werktijden en ook in beloning. Een belangrijke verbetering is geweest, dat door de mechanisatie het werk lichter is geworden, waar tegenover staat dat de arbeidsbezetting op de bedrijven in de meeste gevallen zo laag is geworden dat het landarbeidersberoep veelal een eenzaam beroep is geworden.

In het onderzoek is aan deze aspecten, alsmede aan houdingen en meningen omtrent het beroep landarbeider aandacht geschonken. Aansluitend hieraan worden in dit hoofdstuk de volgende onderwerpen aan de orde gesteld: de werktijden, de vakantie, het wonen, het grondgebruik, de gezelligheid bij het werk en de verhouding arbeider-boer.

§ 1. W e r k t i j d e n

Er is aan de landarbeiders gevraagd of zij al dan niet bezwaren hadden tegen de huidige werktijden. Was dit het geval, dan is gevraagd naar het grootste bezwaar. Gezien het feit, dat men in de landbouw 2 à 3 uur per week langer werkt dan in de industrie, is het wel te verwachten dat de landarbeiders bezwaren tegen de werktijden hadden. In het navolgende overzicht is naar leeftijd, categorie van werknemers en per gebied het percentage landarbeiders met bezwaren tegen de werktijden vermeld.

Categorie	Perc. landarbeiders met bezwaar tegen de werktijden	Gebied	Perc. landarbeiders met bezwaar tegen de werktijd
Vaste landarbeiders		Hogeland	76
< 40 jaar	49	Oldambt	46
40 < 50 jaar	51	Friesland	33
≥ 50 jaar	41	Noordholland	34
Totaal	46	Noordoostpolder	44
Losse landarbeiders	36	Zuidholland	53
Vaste + losse landarb.	44	Noordbrabant	35
Landarbeiders van boerenafkomst 1)	37	Zeeuwse Eilanden	40
Landarbeidersafkomst 1)	50	Zeeuwsch-Vlaanderen	30
Niet-agrarische afkomst 1)	43	Zuidwestelijk zeekleigebied	40
Tuinarbeiders	42	Zeeklei (excl. N.O.P.)	44

1) Vaste landarbeiders < 60 jaar.

Gemiddeld heeft 44% van alle landarbeiders bezwaren tegen de werktijden. In de weidegebieden was dit 50%. De losse landarbeiders hebben minder bezwaar, hetgeen in overeenstemming is met het feit dat zij los zijn en in akkoord hun eigen tijden kunnen bepalen. De landarbeiders boven 50 jaar hebben veel minder bezwaren dan landarbeiders beneden 50 jaar. Dit laatste is wellicht verklaarbaar omdat de andere landarbeiders de langere werktijden van vroeger hebben gekend en dus al grote verbeteringen in dit opzicht hebben meegemaakt. De jongeren daarentegen vergelijken zich waarschijnlijk veel meer met mensen die korter werken dan zij. Wat de boerenzoons betreft kan nog worden opgemerkt, dat zij minder bezwaar tegen de werktijden hebben dan de andere groepen.

Tussen de gebieden doen zich ten opzichte van de bezwaren tegen de werktijden vrij belangrijke verschillen voor. Op het Hogeland is het percentage landarbeiders met bezwaren tegen de werktijden zeer hoog (76), wat waarschijnlijk voor een deel een gevolg is van de klachten die men in dat gebied heeft tegen het inhalen van de schafttijd. Hierop wordt in het vervolg nog nader ingegaan. Ook in het zuidwesten zijn er tekenende verschillen. Er is vanuit Zuidholland naar het zuiden gaande een geleidelijk afnemend percentage van werknemers met bezwaren tegen de werktijden. Het blijkt dus dat naarmate men verder van het industrie- en havencentrum in Zuidholland af komt, er minder klachten zijn tegen de werktijden in de landbouw. Daarbij kan gewezen worden op de betrekkelijk geïsoleerde ligging van het Deltagebied. Dit was tijdens de enquête in 1963 in nog sterkere mate dan thans het geval. Er schijnt dus verband te zijn tussen het meer of minder aanwezig zijn van werkgelegenheid en het meer of minder klachten hebben over de werktijden.

Het belangrijkste bezwaar dat men tegen de werktijden had, is weergegeven in tabel 3.

Tabel 3

GROOTSTE BEZWAAR TEGEN DE WERKTIJDEN

Categorie	Aantal land- arb. m. be- zwaar tegen de werk- tijden	Percentage landarbeiders met als grootste bezwaar tegen de werktijden								
		wer- ken op za- ter- dag	wer- ken op zon- dag	lange werktijden			over- uren	inhalen schaft- tijd	ove- ri- ge rede- nen	on- be- kend
				in de zom- er en de winter	in de win- ter	in de zom- er				
Vaste landarbeiders:										
< 40 jaar	139	36	10	17	14	8	2	6	5	2
40 - 50 jaar	86	27	5	21	12	10	-	17	6	2
≥ 50 jaar	104	33	6	17	13	12	1	13	3	2
Totaal	329	33	7	18	13	10	1	11	5	2
Losse landarbeiders										
Waste + losse land- arbeiders	395	30	6	19	12	12	1	12	5	3
Boerenafkomst 1)	28	32	14	21	21	4	-	4	4	-
Landarb.afkomst 1)	222	31	5	17	15	12	1	10	5	3
Andere afkomst 1)	52	44	10	17	6	6	4	11	2	-
Tuinarbeiders	26	42	-	23	15	4	-	4	12	-

1) Vaste landarbeiders ≥ 60 jaar.

Het blijkt, dat van de werknemers met bezwaren tegen de werktijden 30% het werken op zaterdag als het grootste bezwaar ziet. Verder vormen vooral de lange werktijden, zowel in de zomer als in de winter, een bezwaar. Van de vaste landarbeiders vindt 18% de lange werktijden in de zomer het grootste bezwaar, 13% vindt de lange werktijden in de winter het meest bezwaarlijk, terwijl 10% de lange werktijden zowel in de zomer als in de winter het grootste bezwaar acht. Slechts 7% van de vaste landarbeiders noemt het werken op zondag het grootste bezwaar. Dit lage percentage behoeft gezien de betrekkelijk geringe betekenis van de veehouderij in de zeekelegebieden niet te verwonderen. In het algemeen blijken de landarbeiders beneden 40 jaar relatief wat meer bezwaar te maken tegen het werken op zaterdag en zondag dan de landarbeiders ouder dan 40 jaar. De landarbeiders van niet-agrarische afkomst maken minder bezwaar tegen de lange werktijden dan de andere groepen.

Qua gebied zijn er wat het hoofdbezwaar betreft ook enige verschillen (bijlage 3). Het name in het westen is er veel bezwaar tegen het werken op zaterdag, terwijl in Zuidholland en Friesland het werken op zondag nogal eens genoemd wordt. De bezwaren tegen de lange werktijden (hetzij in de zomer, hetzij in de winter of in beide seizoenen) vindt men vrijwel in alle gebieden. Overigens treft men in Zuidholland, Noordbrabant en de Zeeuwse Eilanden de minste bezwaren aan tegen de lange werktijden. Het Hogeland heeft nog een bijzonder bezwaar: daar bestonden vanouds extra rustpauzes. De verkorting van de werkweek heeft daaraan echter geknabbeld, zodat deze rustpauzes minder frequent dan vroeger het geval was worden gegeven.

Bij de beoordeling van de bezwaren tegen de werktijden moet men voor ogen houden dat 56% van de landarbeiders geen bezwaren tegen de werktijden heeft.

Bij vergelijking met het onderzoek in de weidegebieden is het opmerkelijk dat men in de weidegebieden meer ontevreden was dan in de zeekelegebieden. Zowel in de weidegebieden als in de zeekelegebieden hebben de landarbeiders boven 50 jaar en de landarbeiders van boerenafkomst de minste bezwaren tegen de werktijden in het algemeen.

§ 2. V a k a n t i e

a. Het opnemen van vakantie

Volgens de C.A.O. heeft een vaste werknemer in het algemeen recht op 15 dagen vakantie, waarvan 7 werkdagen achtereenvolgens opgenomen mogen worden (jongeren hebben meer vakantie). Het opnemen van een aantal vrije dagen achtereenvolgens kan moeilijkheden opleveren vanwege de drukte op het bedrijf en de over het algemeen geringe arbeidsbezetting. In verband hiermede ziet men weleens dat minder vrije dagen worden opgenomen dan waarop men recht kan doen gelden. Anderzijds komt het ook voor dat de werknemers meer prijs stellen op loon dan op vakantie en de vakantie daarom niet opnemen. In tabel 4 is van verschillende categorieën landarbeiders nagegaan hoeveel vrije dagen zij in het jaar voorafgaand aan de enquête hebben opgenomen. Tevens is het gemiddelde aantal opgenomen vrije dagen bepaald.

Gemiddeld hebben de landarbeiders in 1962 elf werkdagen vrij gehad. Er is weinig verschil tussen de oudere en de jongere arbeiders wat het aantal opgenomen vrije dagen betreft: de oudere nemen gemiddeld een halve dag meer op. Er is eveneens weinig verschil tussen de landarbeiders naar afkomst: de landarbeiders van boerenafkomst hebben gemiddeld bijna een dag minder vakantie gehad dan de landarbeiders van landarbeidersafkomst. Sprekender is het verschil tussen georganiseerde en niet-georganiseerde landarbeiders: een verschil van bijna twee dagen ten gunste van de georganiseerden.

Tabel 4

VAKANTIE EN SNIPPERDAGEN
(vaste landarbeiders)

	Aantal werk- nemers	Percentage werknemers naar aantal opge- nomen vakantie- en snipperdagen									Gemidd. aantal vak.dgn. p. werkn.
		0	1-3	4-6	7-8	9-10	11-12	13-14	≥15	onbe- kend	
< 40 jaar	284	9	3	4	7	5	11	24	33	4	10,5
≥ 40 jaar	424	5	3	7	5	7	7	21	41	4	11
Totaal	708	6	3	6	6	6	9	22	38	4	11
Boerenafkomst	76	8	4	8	5	5	1	20	39	10	10
Landarbeidersafk.	441	6	3	5	5	6	11	21	38	5	11
Niet-agr. afkomst	120	9	4	5	10	7	8	23	33	1	10,5
Georganiseerd	506	5	3	5	6	6	10	22	40	3	11,5
Niet-georganiseerd	202	13	4	7	4	8	5	21	32	6	9,5

In bijlage 4 staan enkele gegevens over de vakantie 1) per gebied. Het blijkt dat in het zuidwesten het minst vakantie wordt gehouden. Voor zover het hier om Zeeland gaat, mag verondersteld worden dat de nog sterke agrarische structuur van deze provincie de neiging om, evenals in niet-agrarische bedrijfstakken, met vakantie te gaan wellicht wat tegenhoudt. In het noorden wordt in het Oldambt het minst van de vakantierechten gebruik gemaakt.

b. Periode, waarin vakantie genoten

Over het algemeen neemt men het liefst vakantie op in de zomer. Omdat dit op de boerderij vaak aanleiding geeft tot problemen, is in de C.A.O. vastgelegd dat tussen 1 mei en 1 oktober zeven aaneengesloten vrije dagen moeten kunnen worden genoten. Met deze bepaling heeft men

1) ≥ 15 werkdagen aaneengesloten vakantie.

enerzijds de werknemers tegemoet willen komen, terwijl men toch met het oog op de drukte op de bedrijven speling heeft gelaten.

In tabel 5 is aangegeven in welke periode de werknemers vakantie x) hebben opgenomen.

Tabel 5

PERIODE WAARIN VAKANTIE GENOTEN

	Aantal land- arbei- ders	Percentage landarbeiders dat een aaneengesloten periode vakantie heeft genoten van minstens 3 dagen in de periode				
		voor- jaar 1)	zomer 1)	herfst 1)	winter 1)	onbekend
Vaste landarbeiders:						
< 40 jaar	204	1	64	5	24	6
≥ 40 jaar	286	2	54	5	28	11
Totaal	490	2	58	5	26	9
Losse arbeiders						
Vaste landarbeiders	68	3	67	9	6	15
Boerenafkomst	50	2	64	10	16	8
Landarbeidersafkomst	316	2	57	4	28	9
Andere afkomst	77	-	67	3	22	8
Georganiseerd	406	2	60	5	24	9
Niet-georganiseerd	152	1	59	8	22	10
Ongehuwd	109	1	62	6	21	10
Gehuwd	449	2	59	5	24	10
Tuinarbeiders	35		80	3	6	11

1) Voorjaar = maart t/m mei.   Herfst = sept. t/m nov.
 Zomer = juni t/m aug.   Winter = dec. t/m febr.

Uit deze gegevens is op te maken dat het houden van vakantie het meest voorkomt in de zomer. Voor een niet onbelangrijk deel wordt echter ook in de winter vakantie gehouden. Van de vaste landarbeiders heeft resp. 58% in de zomer en 26% in de winter vakantie gehad. In het voorjaar en in de herfst wordt praktisch geen vakantie opgenomen.

Wat de leeftijd aangaat nemen jonge landarbeiders vaker vakantie op in de zomer dan oudere landarbeiders; losse landarbeiders doen dat ook meer in de zomer dan vaste werkkrachten.

Let men op de afkomst, dan blijkt dat de landarbeiders van boerenafkomst en die van niet-agrarische afkomst het meest 's zomers vakantie hebben. Het al of niet georganiseerd zijn en het al of niet gehuwd zijn

x) ≥ 3 dagen aaneengesloten vrij.

blijkt weinig invloed te hebben op de periode waarin vakantie wordt opgenomen. Tuinarbeiders nemen in sterkere mate 's zomers vakantie dan landarbeiders (80%). Landarbeiders die buiten de landbouw hebben gewerkt, hebben 's zomers vaker vakantie opgenomen dan de landarbeiders die altijd in de landbouw zijn geweest.

In bijlage 5 is per gebied de periode gegeven waarin vakantie is opgenomen. Hieruit blijkt dat men in het noorden overwegend de vakantie in de zomer opneemt (75 à 85%). In het zuidwesten neemt men vaker vakantie in de winter dan in de zomer (resp. 46% en 38%). Noord- en Zuidholland nemen ongeveer een tussenpositie in tussen het noorden en het zuidwesten. In deze provincies gaat ca. 65% van de landarbeiders in de zomer met vakantie.

c. Wijze van vakantiebesteding en vakantiegeld

Gaat men na op welke wijze men zijn vakantie besteedt, dan blijkt het volgende: 19% gaat enkele dagen van huis, evenwel niet naar familie; 25% gaat op familiebezoek, al of niet met overnachting; 20% gaat dagjes uit en ruim een derde gaat niet van huis.

Brengt men de leeftijd en de vakantiebesteding met elkaar in verband, dan blijkt dat de jongeren het meest met vakantie gaan in die zin, dat men verschillende dagen volledig van huis weg is. Jongeren beneden de 30 jaar doen dat voor 26%; ouderen boven de 40 jaar doen dat slechts in 16% van de gevallen.

Het lage percentage van de landarbeiders boven 40 jaar dat met vakantie gaat heeft wellicht verschillende oorzaken, zoals het niet gewend zijn om met vakantie te gaan, kleinere of opgroeiende kinderen hebben en het ouder worden.

Deze laatste groep is, doordat men kleinere en opgroeiende kinderen heeft, het minst mobiel. Landarbeiders van niet-agrarische afkomst en ook zij, die buiten de landbouw hebben gewerkt, gaan het meest frequent met vakantie; de landarbeiders van landarbeidersafkomst het minst. Kennelijk beïnvloedt het afkomstig zijn uit of het bekend zijn met niet-agrarische milieus het meer met vakantie gaan.

Per gebied blijkt voor de vaste landarbeiders het volgende. In het zuidwesten is men veel thuis en gaat men weinig frequent met vakantie. Zuidholland maakt hierop een uitzondering, daar gaat men wel vrij vaak met vakantie (33%). Van de vaste landarbeiders uit de Noordoostpolder gaat 72% op familiebezoek, wat voor een migrantengemeenschap zoals de Noordoostpolder is, zeer verklaarbaar is (bijlage 6).

Bij het onderzoek in de weidegebieden is gebleken, dat ca. 30% van de landarbeiders in de vakantie uitsluitend thuis heeft overnacht. Voor de zeekelegebieden is dit ca. 50%. In de weidegebieden gaat men dus aanmerkelijk meer van huis dan in de zeekelegebieden. Tevens bleek dat 20% van de werknemers in de weidegebieden geen vakantiegeld heeft ontvangen. Op de zeekelegronden heeft slechts 3% geen vakantiegeld ontvangen, terwijl van 2% geen gegevens bekend zijn.

Bij de jongere vaste landarbeiders beneden 30 jaar en bij de ongehuwde landarbeiders komt het niet krijgen van vakantiegeld meer voor dan bij de andere groepen. Ongehuwde landarbeiders hebben meestal geen ver-

zorgende verantwoordelijkheid tegenover huisgenoten en wellicht zijn zij daardoor minder attent op de strikte naleving van de C.A.O. 's dan de gehuwde landarbeiders.

§ 3. H e t w o n e n

In verband met de woonsituatie en de woonvoorkeur zijn er verschillende vragen met betrekking tot het wonen gesteld. De vragen gaan over de juridische woonvorm, de ligging van de woning, de voorkeur voor de ligging van de woning, de motieven van deze voorkeur en de afstand van de woning tot het werk.

a. De juridische woonvorm

Van alle landarbeiders woont 38% in een eigen woning en 45% woont in een huurwoning, hetzij dat dit een "gewone huurwoning" is (24%), of een huurwoning van de werkgever, welke geen dienstwoning is (1%), hetzij dat dit een dienstwoning is (20%). De overige landarbeiders (17%) wonen in bij ouders (15%) of bij anderen (2%).

Ook in de zeekelegebieden zijn het de losse arbeiders die het meest in een eigen woning wonen (47% tegen 36% van de vaste landarbeiders). In Noordholland en de Noordoostpolder komen relatief de meeste dienstwoningen voor. In deze gebieden hebben resp. 47% en 78% van de vaste landarbeiders een dienstwoning. Verder komen ook veel dienstwoningen voor in Friesland en Noordbrabant, resp. 36% en 35%.

In het Oldambt, op de Zeeuwse Eilanden en in Zeeuwsch-Vlaanderen treft men relatief weinig dienstwoningen aan. In deze gebieden zijn de percentages resp. 10, 17 en 5. De dienstwoningen liggen veelal bij de boerderij. In de Noordoostpolder komen zij ook in de kernen voor. Overigens blijkt, dat in de weidegebieden de dienstwoning relatief meer voorkomt dan in de zeekelegebieden, namelijk 27% tegen 20% 1).

b. Voorkeur voor de ligging van de woning en de motieven

Wat de voorkeur voor de ligging betreft is onderscheid gemaakt tussen een grote stad, een kleine stad, een groot dorp, een klein dorp, aan de rand van een stad en aan de rand van een dorp. Van alle landarbeiders prefereert 13% een groot dorp, 29% een klein dorp en ca. 36% de rand van een dorp. Men heeft bepaald geen voorkeur voor een sterk geconcentreerde bewoning, integendeel, 17% geeft de voorkeur aan het wonen in een alleenstaand huis, verspreid op het land. Slechts 3% van de landarbeiders wilde in een stad wonen. Anderzijds wijzen de gegevens er eveneens op, dat men toch graag in de omgeving van de bebouwing woont. Immers, bijna vier vijfde deel van de landarbeiders wil in of aan de rand van een dorp wonen.

Let men op de tegenwoordige ligging van de woningen en de gewenste ligging, dan blijkt het volgende.

1) Excl. Noordoostpolder.

Tabel 6

CONFRONTATIE TEGENWOORDIGE EN GEWENSTE LIGGING VAN DE WONING
(gehuwde landarbeiders)

Tegenwoordige ligging	Tegenwoordige woningen		Percentage landarbeiders naar gewenste ligging van de woning				
	aan-tal	%	kern	rand v.d. bebouwing	ver-spreid	onbe-kend	totaal = 100
Kern	295	40	63	29	6	2	100
Gehucht	71	10	49	42	9	-	100
Lintbebouwing	129	18	38	46	13	3	100
Verspreid	232	32	18	44	36	2	100
Onbekend	1	-	-	-	-	-	-
Totaal	728	100	43	38	17	2	100

De vraagstelling met betrekking tot de tegenwoordige en de gewenste ligging was verschillend. Er is voor de gewenste ligging een rangschikking gemaakt, zodat deze zoveel mogelijk vergelijkbaar is met de tegenwoordige ligging. Hierbij is het willen wonen in stad of dorp onder kern gerangschikt.

De gegevens uit de tabel laten zien dat 40% van de landarbeiders graag in de kern of althans in de bebouwing woont. Dit is vooral het geval bij de landarbeiders, die reeds in een kern wonen (60%). De landarbeiders die in een gehucht, in een lintbebouwing of verspreid wonen, willen voor een belangrijk deel (40 à 45%) aan de rand van een bebouwing wonen. Het feit dat men aan de rand van een bebouwing wil wonen wijst erop, dat men wil profiteren van de voorzieningen die de bebouwing biedt en dat men ook de woonvrijheid zoals een gehucht of lintbebouwing die heeft, waardeert. In dit verband is het tekenend dat meer dan een kwart van degenen, die in een kern wonen, aan de rand van een bebouwing willen wonen. In 17% van de gevallen wil men verspreid wonen, wat evenwel relatief het meest voorkomt bij de jongere landarbeiders die reeds verspreid wonen.

In bijlage 7 is de gewenste ligging van de woning in verband gebracht met de leeftijd. Het blijkt dat landarbeiders boven 50 jaar graag in een klein dorp wonen.

Er blijkt geen verband te bestaan tussen de ligging van de woning en het al of niet van beroep willen veranderen. Evenmin is gebleken dat er een verband is tussen het bewonen van een dienstwoning en het meer dan gemiddeld van beroep willen veranderen.

Als men de woonvoorkeur naar de verschillende gebieden bekijkt, dan blijkt dat men in het noorden een sterkere voorkeur voor het wonen in een groot dorp en voor het wonen aan de rand van een dorp of stad heeft dan in het zuiden (bijlage 8). Dit houdt wellicht verband met de kleine minder goed geoutilleerde dorpen in het noorden. In overeenstemming hiermede is ook, dat men in het noorden van het land minder voorkeur voor een alleenstaande woning op het land heeft dan in het zuiden. Het lijkt waarschijnlijk dat men in het noorden in het verleden en met name in het heden de

nadelige aspecten reeds heeft ondervonden van het onvoldoende leefbaar zijn van een gebied tegen de achtergronden van nieuw opgekomen behoeften.

In het onderzoek zijn ook nog de redenen voor de genoemde voorkeur nagegaan. In tabel 7 is van de meest voorkomende vormen van voorkeur de motivering gegeven.

Tabel 7

MOTIVERINGEN WOONVOORKEUR
(gehuwde landarbeiders)

Woonvoorkeur	Aantal gehuwde landarbeiders	Percentage gehuwde landarbeiders naar motivering van de voorkeur											
		je bent nu eenmaal gewend	alles bij de hand en toch niet zo in de drukte	alles bij de hand	houdt van de drukte	houdt van de natuur	wegens de tuin	vrijheid	gezelligheid	om de rust	overige redenen	combinaties	onbekend
Groot dorp	95	8	3	44	3	1	-	-	10	-	6	21	4
Klein dorp	209	20	4	15	-	-	-	8	11	8	3	18	13
Aan de rand van een dorp	262	6	18	17	-	1	2	26	-	3	1	15	11
Alleenstaande woning op het land	125	7	-	-	-	2	3	54	-	3	6	18	7

Het meest voorkomende motief voor degenen met voorkeur voor het wonen in een groot dorp is, dat men alles bij de hand heeft. Degenen die voorkeur hebben om in een klein dorp te wonen hebben nogal uiteenlopende motieven, waarvan die van het-gewend-zijn, het alles-bij-de-hand-hebben en de gezelligheid een belangrijke rol spelen. De voorkeur voor het wonen aan de rand van een dorp baseert men vooral op de woonvrijheid en op het-alles-bij-de-hand-hebben, terwijl men toch niet zo in de drukte zit. De voorkeur voor het wonen in een alleenstaande woning is vooral ingegeven door de vrijheid die deze wijze van wonen biedt.

In bijlage 9 is een verdeling van de motieven voor voorkeur van wonen per gebied gegeven.

In de Noordoostpolder en Noordholland speelt het motief van de gewinning een minder sterke rol dan elders in het land. Het vrijheidsmotief wordt vooral genoemd in Noordholland, Zuidholland, Noordbrabant en de Noordoostpolder, opmerkelijk weinig echter in het Oldambt. In de Noordoostpolder en Noordholland komt het motief van alles-bij-de-hand-te-hebben ($\pm 40\%$), al dan niet met de bijkomende motivering van niet-in-de-druktes-zitten, het meest voor.

c. Afstand tot het werk

In vergelijking met de afstanden die de niet-agrariër gemiddeld af moet leggen naar zijn werk - denk aan de grotestadsbewoner en aan het pendelen - heeft de landarbeider het werk dicht bij huis. Dit blijkt uit de volgende cijfers: een kleine 40% van de landarbeiders woont op een afstand van minder dan 1 km van het werk, 55% zelfs binnen een afstand van 2 km en ruim 70% binnen een afstand van 3 km. De tijd, benodigd voor het van en naar huis gaan, is voor de meeste landarbeiders minder dan 10 minuten.

§ 4. Het grondgebruik

Sinds 1952 blijkt zowel in de weidegebieden als in de zeekelegebieden het grondgebruik onder de landarbeiders te zijn toegenomen. De redenen van het grondgebruik kunnen verschillend zijn, variërend van liefhebberij, zelfvoorziening, tot het exploiteren van een bedrijf.

Tegenwoordig grondgebruik

Van de zelfstandig wonende landarbeiders heeft 88% grond in gebruik, dit is exclusief de landarbeiders met uitsluitend deelbouw. Van de landarbeiders heeft 8% - naast eventueel ander grondgebruik - deelbouw 1). De grondgebruikers hebben de grond voor 62% uitsluitend voor eigen gebruik, 19% voor eigen gebruik en verkoop en 19% hoofdzakelijk voor verkoop. Vaste landarbeiders hebben de grond meer uitsluitend voor eigen gebruik dan de losse arbeidskrachten. De laatstgenoemden hebben ook grotere oppervlakten in gebruik. Overigens zijn de in gebruik zijnde oppervlakten over het algemeen klein (53% minder dan 1 are); slechts 20% heeft 25 are of meer, hetgeen relatief gezien onder de losse landarbeiders meer dan tweemaal zoveel voorkomt als bij de vaste arbeiders.

Gewenst grondgebruik

Men kan zich afvragen of de landarbeiders zonder grondgebruik grond willen hebben en of de landarbeiders met grondgebruik méér grond willen hebben. Neemt men deze groepen bij elkaar, dan blijkt dat 20% van de landarbeiders (meer) grond zou willen hebben. Jongere landarbeiders hebben veelvuldiger wensen t.o.v. (meer) grondgebruik dan de oudere. Van de landarbeiders wil 5% een (uitbreiding van) grondgebruik tot 10 are, 8% tot 25 are en 3% meer dan 2 ha (bijlage 10). De bijverdiensten spelen bij de wens tot gronduitbreiding de belangrijkste rol. In de helft van de gevallen is dit de reden (bijlage 11).

---

1) Deelbouw komt het meest voor op het Hogeland en in Zuidholland.

§ 5. De gezelligheid bij het werk

De lage arbeidsbezetting op de bedrijven brengt met zich mede, dat de landarbeiders vaak alleen werken. Dit zou een reden kunnen zijn om af te vloeien als men een zekere mate van gezelligheid op hoge prijs stelt. In dit onderzoek is aan de vaste landarbeiders gevraagd of zij alleen werkten en zo ja, hoe zij daar tegenover stonden. Het bleek dat 63% van de vaste landarbeiders vaak alleen werkt. Een derde van hen vond dit onplezierig, een vierde vond dit wel plezierig en twee vijfde zei dat het hun weinig uitmaakte. Er is dus een omvangrijke groep - ongeveer een kwart van elke landarbeidersgroep - die zegt betrekkelijk onverschillig te staan tegenover het al dan niet alleen werken (bijlage 12).

Naar leeftijd blijkt dat de groep landarbeiders van 40 - 49 jaar het alleen werken het meest onplezierig vindt. De indeling van de landarbeiders naar afkomst laat zien, dat de landarbeiders van boerenafkomst het meest positief zijn in hun mening tegenover het alleen werken. In deze groep komt de uitspraak "het maakt niets uit" het minst voor, terwijl de uitspraak dat men alleen werken plezierig vindt het meest voorkomt. Het is opmerkelijk dat van de landarbeiders, die buiten de landbouw hebben gewerkt 45% het alleen werken onplezierig vindt, tegen 31% van de landarbeiders, die altijd in de landbouw zijn geweest.

In Eriesland en het zuidwesten vindt men het alleen werken het onplezierigst (bijlage 12).

In bijlagen 14, 14a en 14b is een verdeling gegeven van de redenen waarom de landarbeiders het plezierig of onplezierig vonden alleen te werken en waarom zij er betrekkelijk onverschillig tegenover staan. De landarbeiders die alleen werken plezierig vinden, geven veelal als reden op het eigen baas zijn in het werk (25%) en het graag trekkerwerk doen (15%). De meest voorkomende reden waarom men het alleen werken onplezierig vindt is dat men tijdens het werk geen woord kwijt kan (36%). In 19% van de gevallen kwamen de antwoorden neer op de grotere gezelligheid van het met meer mensen werken; 9% van de werknemers vindt het gemakkelijk werken wanneer men samen werkt; eveneens 9% van de werknemers vindt dat alleen werken vooral bij eentonig werk tegenvalt. In het algemeen kan men zeggen dat het gemis aan gezelligheid, hoe ook geformuleerd, de belangrijkste reden is waarom men het onplezierig vindt alleen te werken.

§ 6. De verhouding arbeider - boer

Zowel binnen als buiten de landbouw wordt terecht grote waarde gehecht aan goede menselijke verhoudingen in het werk. In het agrarische bedrijf weegt dit bijzonder zwaar, omdat door de geringe arbeidsbezetting op de bedrijven veelal nog slechts één arbeider op het bedrijf overgebleven is - als het bedrijf nog vreemd vast personeel heeft -, die het goed met de boer moet kunnen vinden, omdat men vrijwel dagelijks in een persoonlijke relatie staat tot zijn baas.

In het onderzoek van 1952 bleek dat de verhouding arbeider-boer nog vrij veel te wensen overliet. Bij de enquête 1963 is veel aandacht besteed aan de verhouding arbeider-boer. De vragen die hierover zijn

gesteld hebben betrekking op:

- a. de algemene verhouding tussen boeren en arbeiders in het gebied van onderzoek;
- b. de persoonlijke verhouding tot de werkgever;
- c. de factoren die nadelig zijn voor de verhouding;
- d. de veranderingen in de laatste 10 jaar in de verhoudingen tussen werkgever en werknemer.

De algemene verhouding

In bijlage 15 is de verhouding tussen de werkgevers en de werknemers weergegeven, zoals die in het algemeen door de werknemers werd gezien. Het blijkt, dat de meeste werknemers de verhouding typeren als redelijk (57%); 25% noemt de verhouding goed, 11% slecht en 2% zeer slecht. Het oordeel over de verhouding loopt tussen de vaste landarbeiders en de losse landarbeiders weinig uiteen. De landarbeiders van 30-50 jaar oordelen het minst gunstig. Bezielt men de landarbeiders naar afkomst, dan is er weinig verschil in het oordeel over de verhouding arbeider-boer.

Het al of niet gevolgd hebben van onderwijs geeft t.o.v. de beoordeling van de verhouding arbeider-boer geen verschil te zien. Wel hebben niet-georganiseerden een gunstiger oordeel over de verhouding dan de georganiseerden. Ook tuinarbeiders oordelen positiever over de verhouding arbeider-boer dan de landarbeiders.

Naar gebied is de verhouding in het zuidwestelijk zeeleigebied aanmerkelijk beter dan in het noorden van het land. In Groningen wordt de verhouding relatief het meest frequent slecht of zeer slecht genoemd (28%) (bijlage 16). Nog steeds laten in dit gebied de concrete verhoudingen tussen werknemers en werkgevers te wensen over. Bij de werknemers zijn de ressentimenten nog niet overwonnen, terwijl de werkgevers evenmin de evolutie naar andere verhoudingen volledig meegemaakt hebben, zoals over het algemeen in de rest van het land - mede onder invloed van een schaarser arbeidsaanbod - wel is gebeurd.

De persoonlijke verhouding arbeider-boer

De persoonlijke verhouding arbeider-boer wordt aanmerkelijk gunstiger genoemd dan de verhouding arbeider-boer in het algemeen. Dit blijkt uit het volgende overzicht.

VERHOUDING ARBEIDER-BOER

	Algemeen %	Persoonlijk %
Zeer slecht	2	1
Slecht	9	2
Redelijk	57	17
Goed	27	56
Zeer goed	1	22
Onbekend	4	2

Zo noemt slechts 3% de persoonlijke verhouding slecht tot zeer slecht, terwijl 11% de algemene verhouding slecht tot zeer slecht noemt. Nog sprekender zijn de verschillen bij het oordeel "redelijk" en "goed" tot "zeer goed". Slechts 17% noemt de persoonlijke verhouding "redelijk", tegen 78% goed of zeer goed. In algemene zin noemt slechts 28% de verhoudingen goed tot zeer goed en kan 57% niet verder komen dan de beoordeling "redelijk".

Er lijkt bij de beoordeling van de algemene verhouding sprake te zijn van een nog sterke doorwerking van de minder gunstige beelden uit het verleden. De gunstige beoordeling die de persoonlijke verhouding arbeider-boer in het onderzoek heeft gekregen, duidt erop dat deze verhouding in het algemeen geen factor meer is die in het nadeel van het landarbeidersberoep werkt. Gelet op de afkomst van de landarbeiders is er weinig verschil in de beoordeling van de persoonlijke verhouding. Het al dan niet gevolgd hebben van onderwijs schijnt wel van enige invloed te zijn op de beoordeling van de verhouding: de landarbeiders met onderwijs noemen nl. in 27% van de gevallen de verhouding zeer goed, tegen 18% van de landarbeiders die geen onderwijs hebben gevolgd. In bijlage 17 is tevens een indeling gemaakt naar het aantal vaste landarbeiders op het bedrijf van de werkgever. Er blijkt weinig verschil te bestaan in de typering van de verhouding tussen arbeiders op bedrijven met één vaste arbeider en die met meer vaste arbeiders. Wel is op de bedrijven met één vaste arbeider het aantal gevallen, waarin de persoonlijke verhouding zeer goed is, relatief groter dan op de bedrijven met meer vaste arbeiders.

Anders dan bij de algemene verhouding het geval bleek, is de persoonlijke verhouding arbeider-boer in de weidegebieden ongeveer gelijk gewaardeerd als in de zeekelegebieden. In de weidegebieden werd nl. ook de verhouding tussen werkgevers en werknemers in het algemeen als goed tot zeer goed aangemerkt (minstens 63%), terwijl men in de zeekelegebieden relatief vaker niet verder komt dan het antwoord "redelijk" (57%). Zo noemt 11% van de landarbeiders in de zeekelegebieden de algemene verhouding zonder meer slecht tot zeer slecht. In de weidegebieden noemt slechts 6% de algemene verhouding matig tot slecht, hetgeen veel minder sterk is dan de term slecht. Men mag hieraan wellicht de conclusie verbinden dat de algemene verhouding tussen werkgevers en werknemers in de weidegebieden positiever wordt beoordeeld dan in de zeekelegebieden.

Factoren die de algemene verhouding arbeider-boer ongunstig beïnvloeden

Aan de landarbeiders is gevraagd naar de factoren die de verhouding arbeider-boer ongunstig beïnvloeden. Van de landarbeiders vindt 62% dat er ongunstige factoren zijn. Dit is aanmerkelijk hoger in de weidegebieden, waar het percentage slechts 22% bedroeg. In de volgende tabel is een procentuele verdeling van de genoemde factoren gegeven.

Tabel 8

FACTOREN DIE DE ALGEMENE VERHOUDING
ARBEIDER-BOER ONGUNSTIG BETHVLOEDEN

Categorieën landarbeiders	Totaal- aantal landar- beiders	Aantal landarbeid- ers dat ongunstige factoren noemt	Aantal facto- ren	Procentuele verdeling van de factoren							
				durft het niet te zeggen	boer houdt zich niet aan C. A. O.	slechte schaft- gelegen- heid	te weinig waardering v/d zijde v/d boer	jonge boe- ren gaat wel, meer ouderen	ligt niet alleen aan de boer	ove- rige rede- nen	geen duide- lijk motief
vaste landarbeiders	708	432	572	6	5	10	54	3	4	11	7
losse landarbeiders	184	123	176	3	6	17	59	1	4	7	3
Totaal	892	555	748	6	5	12	55	2	4	10	6
met onderwijs	357	216	310	5	4	13	58	1	5	11	3
zonder onderwijs	535	339	438	6	6	10	53	3	4	10	8
georganiseerd	623	399	559	6	5	13	56	2	4	9	5
niet georganiseerd	269	156	189	6	6	8	51	3	4	12	9

Het blijkt dat de bezwaren hoofdzakelijk liggen in de geringe waar-
dering die men van de zijde van de boer ondervindt. In deze rubriek zijn
alle 1) factoren ondergebracht die wijzen op een minder goede persoon-
lijke bejegening, die men van de zijde van de boer ondervindt. Er wordt
betrekkelijk weinig geklaagd over het niet-nakomen van de C.A.O.-bepa-
lingen door de boer (5%). In de weidegebieden waren hierover relatief
meer klachten. Slechts in 4% van de gevallen zeggen de werknemers dat
het niet alleen aan de boer ligt dat de verhoudingen minder goed zijn.
Wel heeft 12% van de genoemde factoren betrekking op de slechte schaft-
gelegenheid in de landbouw. Losse landarbeiders leggen nog meer de na-
druk op de lage waardering en de slechte schaftgelegenheid dan de vaste
arbeidskrachten. Verder leggen resp. ook de landarbeiders met onderwijs
en de georganiseerde landarbeiders meer nadruk op zowel de slechte schaft-
gelegenheid als op de lage waardering die men van de boer krijgt dan de
landarbeiders zonder onderwijs en de niet-georganiseerde landarbeiders.

Naar gebied blijkt met betrekking tot de frequentie van de nadelige
factoren het volgende. Op het Hogeland worden gemiddeld de meeste ongun-
stige factoren genoemd, gevolgd door het Oldambt, zodat de provincie
Groningen relatief aanmerkelijk meer nadelige factoren naar voren brengt
dan de overige gebieden. Friesland, Noordholland en de Noordoostpolder
nemen een middenpositie in. In het zuidwesten en met name in Zuidholland
is de frequentie van de nadelige factoren het laagst.

1) Niet in tel zijn bij de boer; boeren hebben weinig over voor de
landarbeiders, etc.

Op het Hogeland, in Noordholland en in de Noordoostpolder richten de bezwaren zich in sterkere mate dan in de andere gebieden tegen de geringe waardering die landarbeiders van de zijde van de boeren krijgen. In Zuidholland en in Noordbrabant komt het nogal eens voor dat men de nadelige factoren liever niet zegt. Dit laatste komt bijzonder weinig voor op het Hogeland en in Friesland. De factor van het niet naleven van de C.A.O.-bepalingen door de boer komt vooral in het zuidwesten voor (excl. Noordbrabant) (bijlage 18).

Indien men de relatie nagaat tussen enerzijds het oordeel over de verhouding arbeider-boer en anderzijds het noemen van ongunstige factoren voor de verhouding, krijgt men het volgende beeld.

Algemene verhouding	Aantal landarbeiders	Percentage landarb. dat ongunstige factoren noemt	W.o. de factor landarbeider is bij boer niet in tel (in % van kolom 1)
	1	2	3
Slecht tot zeer slecht	117	97	58
Redelijk	511	71	21
Goed, zeer goed	264	30	3

Het blijkt duidelijk, dat naarmate men de algemene verhouding tussen werkgevers en werknemers ongunstiger acht, de ondervraagden veelvuldiger factoren noemen, die tot een dergelijke ongunstige verhouding bijdragen: van de ondervraagden, die de verhouding slecht tot zeer slecht noemen, noemt 97% ongunstige factoren.

Van de landarbeiders die de verhouding goed tot zeer goed noemen, bracht slechts 30% ongunstige factoren naar voren, hoewel het evenzeer verbaast dat toch nog 30% ongunstige factoren noemt. In bovenstaand overzicht is tevens de frequentie van de factor, die het meest is genoemd, gegeven. De factor is: het niet in tel zijn bij de boeren. Ten aanzien van deze factor komt het verschil tussen landarbeiders, die de algemene verhouding slecht, redelijk en goed vinden nog sterker naar voren dan ten aanzien van de overige ongunstige factoren. Hieruit kan worden geconcludeerd, dat de beoordeling van de algemene verhouding in sterke mate samenhangt met de bejegening die de landarbeiders van de zijde van de boer krijgen.

Ontwikkeling van de verhouding arbeider-boer in de laatste tien jaar

Aan de landarbeiders is gevraagd of er naar hun mening in de laatste tien jaar wat veranderd is in de verhouding arbeider-boer of dat alles zo ongeveer gelijkgebleven is (zie bijlage 19).

Het blijkt dat 67% van de landarbeiders vindt dat er verbetering is gekomen in de verhouding in de laatste tien jaar; 20% vindt dat er niet veel is veranderd, slechts 1% meent dat de verhoudingen slechter zijn geworden. Van de landarbeiders is 27% van oordeel dat de verbetering het

gevolg is van een tekort aan arbeidskrachten; 7% vindt dat de landarbeiders beter gewaardeerd worden. Laat men de verbetering die het gevolg is van het tekort aan arbeidskrachten buiten beschouwing - dus de meer gedwongen verbetering -, dan is de verbetering in het zuidwesten groter dan in het noorden van het land, terwijl in Noordbrabant de verbetering het sterkst genoemd mag worden (bijlage 19).

HOOFDSTUK IV

VOOR- EN NADELEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER

Van de vaste landarbeiders beneden 60 jaar wil 82% in de landbouw blijven. Aan deze groep is gevraagd naar de voor- en nadelen van het beroep. Aan de landarbeiders, die de landbouw wilden verlaten is naar de redenen daarvan gevraagd. In dit hoofdstuk worden alleen de voor- en nadelen van de niet-veranderingsgezinden aan de orde gesteld.

§ 1. D e v o o r d e l e n

In tabel 9 is zowel een procentuele verdeling gegeven van de voordelen van het beroep landarbeider als het gemiddelde aantal genoemde voordelen per landarbeider.

Tabel 9

VOORDELEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER
(vaste landarbeiders < 60 jaar, die
in de landbouw willen blijven)

	Totaal- aantal vaste landar- beiders < 60 j.	Aantal vas- te landar- beiders dat voordelen in het beroep ziet	Procentuele verdeling van de voordelen van het beroep landarb.										Gemid- deld aantal voor- delen
			altijd in de natuur is gezond	af- wis- se- lend	je bent geen num- mer	eigen in- zicht	emo- lu- men- ten	goede ver- dien- sten	geen pen- delen, werk lage dicht uur bij huis	on- over- be- kend			
Boerenafkomst	41	39	40	15	3	8	10	4	1	5	12	2	1,6
Landarbeidersafkomst	334	291	43	11	2	4	8	4	3	14	9	2	1,3
Niet-agrarische afk.	88	78	42	11	2	11	9	4	-	10	9	2	1,4
Totaal	463	408	43	12	2	6	8	4	2	12	9	2	1,4
Georganiseerd	330	292	40	12	2	5	9	4	2	15	9	2	1,5
Niet georganiseerd	133	116	52	11	2	7	6	3	3	3	10	3	1,1

Uit deze tabel blijkt de volgende verdeling van de genoemde voordelen: 43% gaat over het werken in de vrije natuur, 12% het afwisselende werk, 8% het ontvangen van emolumenten, 4% de goede verdiensten en 2% de lage huur. Verder heeft 12% van de voordelen betrekking op het niet behoeven te pendelen; 8% van de genoemde voordelen komt erop neer dat men zich in de landbouw beter kan ontplooiën dan in andere bedrijfstakken en 9% van de voordelen is van uiteenlopende aard. Van de vaste landarbeiders ziet 12% geen voordelen in het beroep landarbeider.

Het meest genoemde voordeel, dat van het vrije en het gezonde van het beroep, wordt in alle groepen relatief ongeveer even frequent genoemd (ca. 40%). De landarbeiders van landarbeidersafkomst noemen relatief iets vaker het niet behoeven te pendelen en die van niet-agrarische afkomst stellen het niet-pendelen en het feit dat je als landarbeider naar eigen inzicht kunt werken op prijs.

Van enkele categorieën van landarbeiders kan worden opgemerkt dat zij relatief iets vaker geen voordelen noemen. Deze groepen zijn de landarbeiders van 50 < 60 jaar, landarbeiders zonder onderwijs en de niet-georganiseerde landarbeiders.

De geconstateerde verschillen in de verdeling van de voordelen tussen de categorieën zijn klein. Dit blijkt eveneens het geval te zijn met het gemiddelde aantal voordelen per categorie. Dit gemiddelde is voor alle landarbeiders 1,4. De landarbeiders van boerenafkomst hebben gemiddeld de meeste voordelen genoemd (1,6). De niet-georganiseerde landarbeiders hebben een laag gemiddelde (1,1).

Gerekend naar gebied wordt het werken in de vrije natuur in het Oldambt, in Zeeuwsch-Vlaanderen en in de Noordoostpolder relatief hoger gewaardeerd dan gemiddeld. Het niet-pendelen als voordeel noemen komt vooral in Zuidholland en in Noordrabant naar voren. Dit zijn juist de gebieden waar een druk pendelverkeer is en waar men dus ook de nadelen van het pendelen kent (Noordwesthoek en Flakkee). In het Oldambt en in Friesland ligt het gemiddeld per arbeider genoemde aantal voordelen het laagst, resp. 0,9 en 1,1 (bijlage 20).

§ 2. D e n a d e l e n

In tabel 10 is een procentuele verdeling gegeven van de nadelen van het beroep landarbeider, zoals deze genoemd worden voor de groep landarbeiders, die in de landbouw wilden blijven. Ook in deze tabel is het gemiddelde aantal nadelen per landarbeider weergegeven.

Tabel 10

NADELEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER
(vaste landarbeiders < 60 jaar, die
in de landbouw willen blijven)

	Totaal- aantal vaste landar- beiders < 60 j.	Aantal vas- te landar- beiders dat nadelen in het beroep ziet	Procentuele verdeling v/d door de landarbeiders genoemde nadelen						
			koud en zwaar werk	loon te laag	secon- daire 1) loon- klachten	bezwaar tegen de werk- tijden	ove- rige rede- nen	on- be- kend	gemiddeld aantal nadelen
< 30 jaar	87	61	33	20	20	17	6	4	1,2
30 - 39 jaar	95	77	26	21	20	16	16	1	1,5
40 - 49 jaar	128	102	32	23	23	12	9		1,8
50 < 60 jaar	153	115	30	23	14	12	21		1,6
Totaal	463	355	31	22	19	14	13	1	1,6
Boerenafkomst	41	33	22	25	9	14	19	1	1,5
Landarbeidersafkomst	334	259	31	23	19	13	13	1	1,6
Niet-agrarische afkomst	88	63	31	20	22	15	12		1,4
Georganiseerd	330	269	28	21	19	16	15	1	1,7
Niet georganiseerd	133	86	40	25	13	12	9	1	1,1

1) Secondaire loonklachten zijn o.a.: geen kledingtoelage; geen winstuitkering; geen gratificatie.

Het meest frequent genoemde nadeel betreft de bezwaren tegen de beloning (41%). Verder worden bezwaren naar voren gebracht tegen het zware en koude werk (31%), tegen de werktijden 14%, terwijl 13% van de genoemde nadelen van uiteenlopende aard is. Ruim 20% van de landarbeiders ziet geen nadelen in het beroep landarbeider.

De bezwaren tegen de lonen betreffen voor de helft directe klachten tegen het te lage loon en voor de andere helft secundaire loonklachten. Het gaat hier om tegemoetkoming en uitkeringen in geld, die buiten de landbouw wel aan werknemers worden gegeven.

De bezwaren tegen het zware en koude werk doen dus, ondanks een aanmerkelijke verlichting van het werk door de mechanisatie, nog steeds opgeld. Beziat men de landarbeiders naar afkomst, dan blijkt dat de landarbeiders van boerenafkomst het minst de secundaire loonklachten noemen. Verder blijkt, dat georganiseerde landarbeiders meer secundaire loonklachten en meer bezwaren tegen de werktijden hebben dan de niet-georganiseerde landarbeiders. Gemiddeld noemen landarbeiders van 40-49 jaar de meeste en landarbeiders beneden 30 jaar de minste nadelen, resp. 1,8 en 1,2. Naar afkomst hebben landarbeiders van niet-agrarische afkomst gemiddeld de minste nadelen naar voren gebracht (1,4). Niet-georganiseerde landarbeiders hebben aanzienlijk minder nadelen genoemd dan de georganiseerde, resp. 1,1 en 1,7.

Per gebied zijn er, wat het zware en koude werk betreft, weinig verschillen. In het zuidwesten heeft men duidelijk minder loonklachten dan in het noorden, al worden op de Zeeuwse Eilanden de secundaire loonklachten vrij sterk naar voren gebracht. Het Oldambt en Friesland spannen wat de klachten over de lage lonen betreft de kroon. De secundaire loonklachten zijn in de hele provincie Groningen relatief sterk. Het is daarentegen opmerkelijk dat er in de provincie Groningen zeer weinig bezwaren zijn tegen de werktijden, terwijl de klachten hierover in Friesland en de Noordoostpolder relatief hoog zijn. Gemiddeld heeft men veel nadelen genoemd in Groningen en Zeeland, resp. 2,2 en 1,7. In Noordholland, Zuidholland en Noordbrabant daarentegen heeft men gemiddeld slechts weinig klachten, resp. 1,0, 1,1 en 1,1 (bijlage 21). Dit zijn juist de gebieden waar al dan niet via pendelen een ruime, niet-agrarische werkgelegenheid is en waar de landbouw dus voor wat betreft de arbeidsvoorwaarden met de niet-agrarische bedrijfstakken moet concurreren. Daar men in deze gebieden ook weinig klachten heeft in de loonsfeer, bestaat de indruk dat de landbouw in de praktijk de beloning op een concurrabel niveau heeft gebracht. In de tweede plaats is het wellicht zo, dat in laatstgenoemde gebieden zij, die de meeste bezwaren hadden tegen het landarbeidersberoep reeds afgevloeid zijn naar de niet-agrarische sectoren.

§ 3. C o n f r o n t a t i e v o o r d e l e n e n n a d e l e n

Er worden door hen, die in de landbouw willen blijven, meer nadelen dan voordelen genoemd. Dit is evenwel niet met alle categorieën het geval. Landarbeiders van boerenafkomst en van niet-agrarische afkomst noemen gemiddeld ongeveer evenveel voordelen als nadelen van het beroep van landarbeider. Bij de werknemers van landarbeidersafkomst overwegen de nadelen vrij sterk; het aantal genoemde voor- en nadelen per persoon is resp. 1,3 en 1,6.

Men diene het feit dat er gemiddeld meer nadelen dan voordelen van het beroep zijn genoemd niet zwaar te laten wegen. De verschillen waren niet groot en bovendien is het aantal landarbeiders dat geen nadelen van het beroep noemt tweemaal zo groot als het aantal landarbeiders dat geen voordelen noemt.

Georganiseerde landarbeiders noemen zowel meer nadelen als meer voordelen dan de ongeorganiseerde. Dit wordt wellicht veroorzaakt door de voorlichting over het beroep via de vakorganisatie, waardoor men in het algemeen een wat meer uitgesproken oordeel krijgt, o.a. waarschijnlijk ook over verschillende aspecten van het beroep. Oudere landarbeiders boven de 40 jaar noemen meer nadelen dan voordelen. Het is niet verwonderlijk dat bij een zwaar beroep als dat van landarbeider de nadelen bij het ouder worden sterker gaan spreken. Het nadeel van veel kou lijden en het zware werk is de keerzijde van het voordeel van het in de vrije natuur zijn. Het voordeel van de vrije natuur wordt door 39% van de landarbeiders genoemd, terwijl daarentegen 27% het koude en zware werk als een nadeel ziet. Men kan hieruit wellicht concluderen, dat het buitenwerk toch een hoge waardering geniet, ondanks de nadelen die eraan verbonden zijn.

HOOFDSTUK V

VERANDERINGSGEZINDHEID, BEROEPSTEVREDENHEID EN BEZWAREN TEGEN HET BEROEP LANDARBEIDER

Er is nagegaan in hoeverre er bij de landarbeiders sprake was van beroepstevredenheid en beroepsontevredenheid. Op grond van de indrukken die de enquêteurs hierover kregen uit de antwoorden op een aantal (open) vragen werd deze tweedeling gemaakt. Het ligt voor de hand verband te veronderstellen tussen de beroepsontevredenheid en de veranderingsgezindheid. Naarmate men meer bezwaren tegen het landarbeidersberoep zal hebben, zal de neiging om van beroep te veranderen waarschijnlijk sterker zijn. De redenen tot afvloeiing van landarbeiders behoeven evenwel niet uitsluitend in de nadelen van het landarbeidersberoep te zijn gelegen. Zij kunnen evenzeer het gevolg zijn van de aantrekkingskracht van een ander beroep, waarop in dit onderzoek evenwel niet is ingegaan. In de volgende paragrafen wordt nagegaan welke groepen landarbeiders veranderingsgezind zijn, welke beroepen de voorkeur hebben bij de veranderingsgezinden en welke de redenen zijn waarom landarbeiders willen veranderen van beroep. Tevens wordt een vergelijking gemaakt van de bezwaren tussen de landarbeiders in de zeelei- en de landarbeiders in de weidegebieden.

§ 1. Welke groepen zijn veranderingsgezind?

In tabel 11 zijn per categorie vermeld de percentages van vaste landarbeiders ≤ 60 jaar, die een niet-agrarisch beroep overwegen, en die zelfstandig boer of tuinder willen worden. Daarbij is onderscheid gemaakt naar leeftijd, afkomst, het al of niet buiten de landbouw gewerkt hebben, het hebben genoten van onderwijs, het georganiseerd-zijn en het hebben van een dienstwoning.

Van de vaste landarbeiders ≤ 60 jaar is 17% veranderingsgezind in niet-agrarische richting, terwijl 4% boer of tuinder wil worden. Verder wil 1% van de landarbeiders arbeider op een loonbedrijf worden en van 5% is niet bekend wat hun toekomstplannen zijn. Oudere landarbeiders zijn minder veranderingsgezind in niet-agrarische richting dan jongere. Toch overweegt van de landarbeiders boven 40 jaar nog ca. 14% een niet-agrarisch beroep; van de leeftijdsklasse van $50 \geq 60$ jaar is dit zelfs nog 12%.

Naar afkomst valt het op, dat landarbeiders van boerenafkomst en van landarbeidersafkomst relatief in gelijke mate niet-agrarisch veranderingsgezind zijn. Van de landarbeiders van boerenafkomst wil 26% boer of tuinder worden. Van de totale groep landarbeiders, die zelfstandig agrariër willen worden, bestaat 60% uit boerenzoons.

Van de landarbeiders met voortgezet onderwijs en van de niet-georganiseerde landarbeiders willen er relatief iets meer boer en tuinder worden dan van de landarbeiders zonder voortgezet onderwijs en de georganiseerde

landarbeiders. Dit hangt samen met het feit, dat boerenzoons meer onderwijs hebben genoten dan de overige landarbeiders en minder georganiseerd zijn.

Tabel 11

VERANDERINGSGEZINDHEID

	Aantal vaste landar- beiders ≤ 60 j.	Perc. vaste landarbeiders < 60 jaar dat				
		landar- beider wil blijven	een niet- agrarisches beroep overweegt	zelfst. boer of tuinder wil worden	bij een loonwerker wil gaan werken	on- bekend
< 20 jaar	26	61	28	4	7	-
20 - 24 jaar	46	61	24	9	4	2
25 - 29 jaar	70	61	23	4	3	9
30 - 39 jaar	142	67	19	9	1	4
40 - 49 jaar	169	76	15	3	-	6
50 - 60 jaar	184	83	12	1	-	4
Alle leeftijdsklassen	637	73	17	4	1	5
Boerenafkomst	76	54	16	26	1	3
Landarbeidersafkomst	441	76	16	2	1	5
Niet-agrarische afk.	120	73	20	3	2	2
Altijd in de landbouw	500	74	16	5	1	4
≥ 1 jaar buiten de landbouw	147	67	21	4	2	6
Met voortgezet onderwijs	292	68	16	9	2	5
Zonder voortgezet onderwijs	345	76	18	1	1	4
Georganiseerd	499	73	17	4	1	5
Niet-georganiseerd	188	72	15	8	2	3
Woning:						
dienstwoning 1)	166	74	14	4	1	7
andere woning	471	74	15	5	1	5
Tuinarbeiders	57	74 2)	11	11	-	4

- 1) Incl. inwonend bij werkgever.
2) Wil tuinarbeider blijven.

Het in een dienstwoning wonen beïnvloedt de veranderingsgezindheid in niet-agrarische richting niet, want er is in dit opzicht geen verschil met landarbeiders, die niet in een dienstwoning gehuisvest zijn.

Beziet men de toekomstplannen van de landarbeiders in de verschillende gebieden, dan blijkt dat men in het zuidwesten relatief weinig plannen heeft om naar een niet-agrarisch beroep af te vloeien (15%). Een uitzondering hierop is Zuidholland. In dit gebied, in het Oldambt en in Friesland zijn de plannen om naar een niet-agrarisch beroep te gaan, relatief het

meest frequent (20 à 30%) (bijlage 22). De geringere veranderingsgezindheid op de Zeeuwse Eilanden houdt wellicht verband met de geïsoleerde ligging van de gebieden ten tijde van de enquête.

§ 2. V e r a n d e r i n g s g e z i n d h e i d e n b e r o e p s t e v r e d e n h e i d

In de inleiding is een relatie verondersteld tussen veranderingsgezindheid en beroepstevredenheid. Uit bijlage 21 blijkt o.m. het volgende. Van degenen die landarbeiders willen blijven is 83% tevreden, 9% niet tevreden en van 8% is het niet bekend. Van de landarbeiders die een niet-agrarisch beroep overwegen is slechts 22% tevreden, 56% is niet tevreden en van 22% is geen indruk verkregen. De veronderstelde relatie tussen het meer of minder tevreden zijn over het beroep en het minder of meer willen veranderen doet zich dus inderdaad voor. In bijlage 23 is de relatie veranderingsgezindheid en beroepstevredenheid gedifferentieerd aan de orde gesteld voor verschillende categorieën, zoals naar leeftijd, afkomst, de mate van onderwijs, al of niet georganiseerd zijn enz. In de eerste plaats valt dan op te merken dat er tussen de verschillende categorieën weinig verschillen in beroepstevredenheid zijn voor zover het gaat om mensen die niet van beroep willen veranderen: voor alle categorieën is de beroepstevredenheid hoog ($\pm$ 80%), ongeacht afkomst, onderwijs, organisatie enz. Indien gekeken wordt naar de groep die de landbouw wil verlaten voor een niet-agrarisch beroep, dan geven de cijfers 1) grotere verschillen in beroepstevredenheid. De beroepstevredenheid van de landarbeiders beneden 40 jaar is lager dan die van boven 40 jaar.

Een tweede opmerkelijk punt bij deze niet-agrarisch veranderingsgezinden is dat het percentage van degenen van wie geen indruk verkregen kon worden over hun beroepstevredenheid bij hen die jonger dan 40 jaar waren zeer hoog was (28), terwijl het overeenkomstige percentage voor de groep 40 jaar en ouder slechts 15 was. Men zal hieruit mogen afleiden dat van de jongere landarbeiders een betrekkelijk groot aantal veranderingsgezind is zonder over het beroep werkelijk ontevreden te zijn. Deze landarbeiders van wie geen indruk verkregen werd over de beroepstevredenheid, werden, zoals gezegd, onder de jongeren gevonden en dan met name onder de landarbeiders van niet-agrarische afkomst en onder hen die buiten de landbouw hebben gewerkt. Dit zijn groepen van wie een grotere kennis van beroepen buiten de landbouw en daardoor ook meer objectiviteit bij de beoordeling van het eigen beroep kon worden verwacht dan bij de andere groepen. Uit het feit dat vele landarbeiders wel veranderingsgezind zijn, maar toch niet ontevreden over het eigen beroep, kan men concluderen dat de veranderingsgezindheid in vele gevallen is ingegaan door factoren die niet alleen op het eigen beroep betrekking hebben. Regionaal bezien is er een interessant verschil tussen het noorden en het zuiden van het land. De percentages beroepstevredenheid zijn voor de

---

1) Wegens de kleine aantallen zijn deze verschillen evenwel minder significant.

landarbeiders die een niet-agrarisch beroep overwegen in het zuiden 32 tegen 21 in het noorden. Voor de landarbeiders die landarbeider willen blijven zijn de percentages in het noorden 79 en 90 in het zuiden. In het zuidwesten is men dus over het algemeen meer tevreden dan in het noorden.

Tot slot nog een vergelijking met de veranderingsgezindheid en de beroepstevredenheid in de weidegebieden. Tabel 12 geeft hierover percentages.

Tabel 12

VERANDERINGSGEZINDHEID EN BEROEPSTEVREDENHEID
(vaste landarbeiders $\leq$ 50 jaar) (in perc.)

	Aantal vaste landar- beiders	Niet-veranderings- gezind 1)			Veranderingsgezind						Kolom 2+5+ 8 = 100
					in agrarische richting			in niet-agrarische richting			
		to- taal waar- van	tevre- den	niet tevre- den	to- taal waar- van	tevre- den	niet tevre- den	to- taal waar- van	tevre- den	niet tevre- den	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
Weide	467	51	94	4	23	65	13	26	40	55	100
Zeeklei	453	73	84	7	8	78	14	19	22	53	100

1) Incl. veranderingsgezindheid niet bekend.

In de weidegebieden is de veranderingsgezindheid aanmerkelijk groter dan in de zeekleigebieden, resp. 49% en 27%. Dit verschil manifesteert zich hoofdzakelijk in een veranderingsgezind, zijn in agrarische richting, wat in de meeste gevallen inhoudt, dat de landarbeider zelfstandig agrariër wil worden. Dit houdt weer verband met het grotere aantal boerenzoons onder de landarbeiders in de weidegebieden. Het percentage boerenzoons was in de weidegebieden 34 en in de zeekleigebieden 12 van het totale aantal vaste landarbeiders.

De beroepstevredenheid bij de niet-veranderingsgezinden is in de weidegebieden hoger dan in de zeekleigebieden, resp. 94% en 84%. Ook is onder hen die een niet-agrarisch beroep wensen de beroepstevredenheid in de weidegebieden hoger dan in de zeekleigebieden, nl. 40% tegen 22%. Wel blijkt in beide gebieden de beroepstevredenheid bij hen, die de landbouw willen verlaten voor een niet-agrarisch beroep, aanmerkelijk lager te liggen dan de beroepstevredenheid van hen die landarbeider willen blijven. Opmerkelijk is nog dat er in de zeekleigebieden weinig verschil bestaat in beroepstevredenheid tussen hen die landarbeider willen blijven en hen die een ander agrarisch beroep willen. In de weidegebieden daarentegen zijn de verschillen tussen deze beide groepen nogal sterk met 94% tegen 65%. Verder is nog gebleken dat in de weidegebieden aanmerkelijk meer

boerenzoons veranderingsgezind waren (ca. 55%) dan in de zeekleigebieden (ca. 43%). Wellicht mag men uit de lagere beroepstevredenheid van de agrarisch veranderingsgezinden in de weidegebieden afleiden dat in deze gebieden de boerenzoons minder tevreden zijn dan in de zeekleigebieden. Het minder tevreden zijn van boerenzoons in de weidegebieden vindt wellicht zijn oorzaak daarin, dat in deze gebieden een groter aantal boerenzoons geen kans heeft gezien om zelfstandig boer te worden. De boerenzoons in de zeekleigebieden hebben in deze gedachtengang een realistischer kijk op hun mogelijkheden om al dan niet boer te kunnen worden. Misschien speelt de iets minder traditionele beroepskeuze op de zeelei hierbij een rol.

§ 3. Bezwaren tegen het beroep landarbeider en de veranderingsgezindheid

Ten einde een indruk te krijgen omtrent de redenen van de afvloeiing is op verschillende wijzen getracht hiervan iets te achterhalen. Zo is aan de veranderingsgezinden gevraagd waarom zij van beroep willen veranderen. Daarnaast is, zoals in het vorige hoofdstuk reeds is beschreven, gevraagd naar de nadelen van het landarbeidersberoep. In deze paragraaf worden de redenen van beroepsveranderingsgezindheid en de nadelen die de niet-veranderingsgezinden noemen, met elkaar vergeleken. De genoemde nadelen en redenen worden verder aangeduid als bezwaren of klachten tegen het landarbeidersberoep.

In tabel 13 is per vaste landarbeider ≤ 60 jaar het gemiddelde aantal bezwaren tegen het landarbeidersberoep weergegeven. Daarbij zijn de landarbeiders onderscheiden naar afkomst en naar het al of niet veranderingsgezind zijn en naar beroepstevredenheid.

Tabel 13

BEZWAREN TEGEN HET LANDARBEIDERSBEROEP

Afkomst Veranderingsgezindheid Beroepstevredenheid	Aantal vaste landar- beiders < 60 j.	Gemiddeld aantal bezwaren per vaste land- arbeiders < 60 jaar over						
		belo- ning	aard v.d. werk- omstan- digh.	werk- tijden en va- kan- tie	socia- le om- stan- dighe- den	ove- rige be- zwa- ren	on- be- kend	to- taal
Boerenafkomst	76	0,4	0,6	0,2	0,1	0,2	-	1,5
Landarbeidersafkomst	441	0,5	0,5	0,2	0,1	0,1	-	1,4
Niet-agrarische afkomst	120	0,4	0,4	0,3	-	0,2	-	1,3
Niet-veranderingsgezind	472	0,4	0,4	0,2	0,1	0,1	-	1,2
Veranderingsgezind in agrarische richting	37	0,3	0,5	0,1	0,3	0,2	-	1,4
Veranderingsgezind in niet-agrarische richting	99	0,7	0,6	0,3	0,1	0,4	-	2,1
Veranderingsgezind in onbekende richting	29	0,5	0,3	0,1	0,2	0,3	0,1	1,5
Tevreden	450	0,4	0,4	0,2	0,1	0,1	-	1,2
Niet tevreden	113	0,7	0,6	0,3	0,2	0,2	-	2,0
Geen indruk	74	0,5	0,5	0,2	0,1	0,3	0,1	1,7
Totaal	637	0,5	0,5	0,2	0,1	0,1	-	1,4

Het gemiddelde aantal bezwaren per werknemer is 1,4. De landarbeiders van boerenafkomst, van landarbeidersafkomst en van niet-agrarische afkomst hebben gemiddeld resp. 1,5, 1,4 en 1,3 bezwaar per werknemer. De afkomst blijkt wat de bezwaren tegen het beroep betreft geen grote rol te spelen, hoewel het opmerkelijk is, dat de landarbeiders van boerenafkomst gemiddeld de meeste bezwaren hebben. In de weidegebieden hadden zij de minste bezwaren.

Beziet men de bezwaren afzonderlijk, dan blijken de bezwaren tegen het loon en tegen de werkomstandigheden 1) het meest voor te komen, gemiddeld 0,5 bezwaar per werknemer.

Deelt men de landarbeiders in naar het al of niet veranderingsgezind zijn, dan zijn de verschillen voor wat betreft het hebben van bezwaren groter dan bij de indeling naar afkomst. De niet-veranderingsgezinden hebben met gemiddeld 1,2 bezwaar per persoon duidelijk minder bezwaren tegen het beroep dan zij die wel veranderingsgezind zijn (gemiddeld 1,9 bezwaren per persoon). De landarbeiders die wel van plan waren van beroep te veranderen, maar nog niet wisten in welke richting, agrarisch of niet-agrarisch, sluiten zich wat het aantal bezwaren betreft meer aan bij de niet-veranderingsgezinden dan bij de veranderingsgezinden. In de weidegebieden stonden zij op tal van punten juist dichter bij de veranderingsgezinden. Wellicht moet hieruit geconcludeerd worden dat het afvloeiingsproces in de zeekelegebieden waarschijnlijk verder is voortgeschreden dan in de weidegebieden. De groep landarbeiders die nog niet wist in welke richting zij van beroep wilde veranderen, valt op doordat zij weinig bezwaar maakt tegen de aard van de werkomstandigheden.

Bezwaren tegen de sociale omstandigheden komen relatief niet veel voor. Slechts een van de tien landarbeiders maakt er een bezwaar tegen. Hierbij moet echter in het oog gehouden worden dat aan deze aspecten van het beroep in het onderzoek niet expliciet aandacht is besteed. Niettemin bestaan er aanwijzingen - met name voortgekomen uit het onderzoek onder de landarbeidersvrouwen - dat aan de status van het beroep een belangrijke rol toekomt in de plannen om af te vloeien.

Uit tabel 13 kan men concluderen dat het meer of minder veranderingsgezind zijn van landarbeiders samenhangt met het aantal klachten en de aard van de klachten, waarbij de bezwaren tegen de beloning en de bezwaren tegen de voor de landbouw typische nadelige werkomstandigheden van overwegende invloed zijn. Wat het aantal klachten betreft lijkt het erop dat er eerst een zekere verzadiging moet zijn bereikt van bezwaren - nadelen en klachten - alvorens men veranderingsgezind wordt. Waar de verzadiging ligt is voor iedere persoon of groep van personen verschillend, terwijl de bezwaren niet alle hetzelfde gewicht in de schaal leggen. Hetzelfde kan worden gezegd over de meer of mindere beroepstevredenheid: niet-tevreden landarbeiders hebben meer bezwaren tegen het landarbeidersberoep dan de tevreden landarbeiders.

Het volgende overzicht geeft de relatie tussen het aantal bezwaren en de beroepstevredenheid en de relatie tussen het aantal bezwaren en de veranderingsgezindheid van landarbeiders.

1) Onder de werkomstandigheden is verstaan kou en regen, mist en zwaar werk, alleen werken, etc. (bijlage 24).

Aantal bezwaren	Aantal landarbeiders < 60 jaar	Percentage niet-tevreden landarbeiders	Percentage veranderingegezinde landarbeiders
0	128	2	4
1	251	14	20
2	172	27	27
≥ 3	86	36	38

De relatie tussen het aantal bezwaren en het percentage dat ontevreden is over het beroep en het percentage dat van plan is van beroep te veranderen, is duidelijk te zien. Hoe meer bezwaren men heeft, hoe groter het percentage ontevredenen en beroepsveranderingegezinden.

In onderstaande tabel is de relatie tussen het aantal bezwaren en de veranderingegezindheid gegeven van de tevreden en de niet-tevreden landarbeiders.

Tabel 14

VERANDERINGEGEZINDHEID VAN LANDARBEIDERS
(Vaste landarbeiders < 60 jaar)

Aantal bezwaren	Totaalaantal tevreden landarbeiders	Percentage tevreden landarbeiders				Totaalaantal niet-tevreden landarbeiders	Percentage niet-tevreden landarbeiders			
		veranderingegezind	niet veranderingegezind	plannen onbekend	totaal		veranderingegezind	niet veranderingegezind	plannen onbekend	totaal
0	116	3	96	1	100	2	-	-	-	100
1	190	11	84	5	100	34	47	44	9	100
2	102	12	85	3	100	46	59	37	4	100
< 3	42	21	79	-	100	31	65	29	6	100

Het blijkt dat het percentage landarbeiders dat veranderingegezind is onder de niet-tevreden landarbeiders drie tot vijf maal zo hoog is als bij de tevreden landarbeiders. Verder blijkt dat van de tevreden landarbeiders met één en met twee klachten vrijwel een zelfde percentage veranderingegezind is. Van de niet-tevreden landarbeiders met twee klachten is het percentage veranderingegezinden hoger dan van die met één klacht. Van de tevreden landarbeiders met twee klachten is 12% veranderingegezind en van de niet-tevreden landarbeiders met twee klachten is bijna 60% veranderingegezind. Het al of niet tevreden zijn is dus van grote invloed op de veranderingegezindheid.

Uit de resultaten van dit onderzoek krijgt men de indruk dat de bezwaren tegen het beroep landarbeider in eerste instantie van betekenis zijn voor de veranderingegezindheid en pas daarna voor de beroepstevredenheid. Zijn landarbeiders evenwel ontevreden, hetzij uit oorzaak van bezwaren tegen het beroep landarbeider, hetzij andere factoren hiertoe

bijdragen, dan versterkt de ontevredenheid in belangrijke mate de veranderingsgezindheid. Anderzijds is de beroepstevredenheid ook een remmende factor voor de veranderingsgezindheid. Dit is van grote betekenis, daar niet minder dan 70% van de landarbeiders beroepstevreden is.

§ 4. Vergelijking tussen de bezwaren tegen het beroep landarbeider in de weide- en de zeekelegebieden

Er is in deze paragraaf een vergelijking gemaakt tussen de geopen- perde bezwaren in de weide- en de zeekelegebieden. Tabel 15 geeft het gemiddelde aantal bezwaren per persoon weer naar veranderingsgezindheid, afkomst en beroepstevredenheid van de landarbeiders.

Tabel 15

GEMIDDELD AANTAL BEZWAREN

Categorie 1)	Zeekele (Z) Weide (W)	Aantal landar- beiders	Soort bezwaren				to- taal
			werk- tij- den	lo- nen	werkom- standig- heden	sociale omstan- digh.2)	
Veranderingsgezind in agrarische richting	Z	37	0,1	0,3	0,5	0,5	1,4
	W	104	0,6	0,2	0,2	0,4	1,4
Veranderingsgezind in niet-agrarische richting	Z	108	0,4	0,7	0,5	0,5	2,1
	W	96	0,8	0,3	0,4	0,7	2,2
Niet veranderingsgezind	Z	463	0,2	0,4	0,4	0,2	1,2
	W	228	0,7	0,1	0,2	0,3	1,3
Zelfstandig agrariër	Z	76	0,2	0,4	0,6	0,3	1,5
	W	154	0,7	0,1	0,2	0,4	1,4
Andere afkomst	Z	561	0,2	0,5	0,5	0,2	1,4
	W	298	0,7	0,2	0,3	0,4	1,6
Tevreden	Z	450	0,2	0,4	0,4	0,2	1,2
	W	331	0,6	0,2	0,2	0,3	1,3
Niet tevreden	Z	113	0,3	0,7	0,6	0,4	2,-
	W	88	1,-	0,4	0,4	0,6	2,4
Geen indruk	Z	74	0,2	0,5	0,5	0,5	1,7
	W	33	0,6	0,1	0,3	0,3	1,3

- 1) Veranderingsgezinden met onduidelijke plannen zijn niet vermeld.
- 2) Voor de zeekele: geen waardering; geen promotiemogelijkheden; werkloosheid; dienstwoning is nadeel; "overige" bezwaren en enkele onbekende bezwaren.

Er is weinig verschil in het gemiddelde aantal bezwaren per persoon in de weide- en de zeekelegebieden. Er is evenwel een verschil in de aard van de bezwaren.

In de weidegebieden heeft men vooral veel bezwaren tegen de werktijden; het verschil met de zeekelegebieden is gemiddeld ca. 0,5 bezwaar per persoon. Dit laatste betekent dat in de weidegebieden op elke tien arbeiders er zeven bezwaar maken tegen de werktijden, tegen slechts twee op de tien in de zeekelegebieden. In laatstgenoemde gebieden maakt men het meest bezwaar tegen de lonen en daarna tegen de werkomstandigheden, waaronder gerekend zijn bezwaren tegen het vuile werk, het zware werk en het koude werk.

De verschillen in de aard van het weidebedrijf en het akkerbouwbedrijf verklaren voor een belangrijk deel ook het verschil in de bezwaren. Op het weidebedrijf heeft men met het vraagstuk van de lange werktijden en het weekendmelken te maken. In de akkerbouwsector spelen bij de landwerkzaamheden in de herfst de typische nadelige werkomstandigheden, zoals zwaar en vuil werk en koud weer, een rol.

Van de landarbeiders op de zeekelegebieden die de landbouw willen verlaten heeft 70% loonklachten.

Klachten van meer sociale aard, b.v. over de verhouding boer-arbeider, de geringe waardering, die men als landarbeider binnen en buiten de landbouw krijgt e.d., komen in beide gebieden, relatief gezien, vrijwel even frequent voor. De veranderingsgezinden in niet-agrarische richting in de weidegebieden klagen over deze aspecten evenwel wat meer dan de overeenkomstige groep veranderingsgezinden in de zeekelegebieden.

Naar afkomst blijkt er weinig verschil in het gemiddelde aantal bezwaren te bestaan tussen de landarbeiders in de weidegebieden en in de zeekelegebieden. Zoals reeds opgemerkt in de vorige paragraaf hebben in de zeekelegebieden de boerenzoons gemiddeld de meeste bezwaren, terwijl zij in de weidegebieden juist de minste bezwaren hebben.

Wat het gemiddelde aantal bezwaren betreft van tevreden en niet-tevreden landarbeiders, is er wel een verschil tussen de weidegebieden en de zeekelegebieden. De tevreden landarbeiders hebben in beide gebieden een ongeveer gelijk aantal bezwaren. De niet-tevreden landarbeiders hebben in de weidegebieden meer bezwaren dan de overeenkomstige groep in de akkerbouwsector. De groep landarbeiders waarvan geen indruk over de beroepstevredenheid is verkregen, heeft in de weidegebieden minder bezwaren tegen het beroep dan in de zeekelegebieden. Hiernaar te oordelen is men in de zeekelegebieden een tijdlang welliswaar niet tevreden, maar ook niet uitgesproken ontevreden. Er ligt wellicht tussen het tevreden-zijn en het niet-tevreden-zijn in de zeekelegebieden een groter traject van bezwaren dan in de weidegebieden. Hierbij kan ook het soort bezwaren een rol spelen. In de weidegebieden zijn de bezwaren tegen de werktijden het meest frequent genoemd (70% van de werknemers). Dit bezwaar beïnvloedt wellicht in sterke mate de ontevredenheid.

In § 2 is geconstateerd dat de agrarisch veranderingsgezinde landarbeiders in de weidegebieden minder tevreden waren dan in de zeekelegebieden. Verder blijkt dat deze agrarisch veranderingsgezinden (die boer of tuinder willen worden) in beide gebieden praktisch evenveel bezwaren hebben. Dit betekent dat - althans voor de agrarisch veranderingsgezinden - een zelfde aantal bezwaren niet leidt tot een

zelfde mate van ontevredenheid in beide gebieden. Integendeel: in de weidegebieden leidt voor de agrarisch veranderingsgezinden een zelfde aantal bezwaren sneller tot ontevredenheid. In het voorgaande werd ter verklaring naar voren gebracht dat de teleurgestelde verwachting van vele boerenzoons om zelfstandig boer te worden hier oorzaak van zou kunnen zijn. De teleurstelling van het niet-zelfstandig-kunnen worden is wellicht geen reden om zich via het uiten van bezwaren af te zetten tegen het beroep landarbeider, maar draagt waarschijnlijk wel bij tot beroepsontevredenheid.

§ 5. Welke plannen, welke beroepen?

In § 1 is gebleken dat 22% van de landarbeiders in de zeekei-gebieden veranderingsgezind is en dat van 5% van de landarbeiders niet bekend is of zij wel of niet veranderingsgezind zijn. Voor zover bekend heeft 17% van de landarbeiders plannen een niet-agrarisch beroep te kiezen.

Men kan zich afvragen welke beroepen de landarbeiders, die veranderingsgezind zijn, voor ogen staan. Tabel 16 geeft een overzicht van de door de landarbeiders gewenste beroepen.

Tabel 16

PLANNEN VOOR DE TOEKOMST

	Totaal- aantal vaste landar- beiders ≤ 60 j.	Percentage vaste landarbeiders < 60 jaar met de volgende toekomstplannen													
		geen					niet-agrarisch beroep								plan- nen niet duide- lijk
		ver- an- de- ring	zelf- stan- dig boer	zelf- stan- dig huur- der	arbei- der loon- be- drijf	fabr.- arbei- der	bouw- vak- ker	chauf- feur	grond- werker, plants- werker	haven- arbei- der	ov. be- roe- pen	be- roe- pen onbak.	to- taal		
< 30 jaar	142	61	4	2	3	5	4	8	-	1	2	4	24	6	
≥ 30 jaar	495	77	3	1	-	4	3	1	3	1	1	2	15	4	
Totaal	637	73	3	1	1	4	3	3	2	1	2	2	17	5	
Boerenafkomst	76	54	21	5	1	7	1	11	1	1	2	3	16	3	
Landarbeidersafkomst	441	76	2	0	1	5	4	2	3	0	-	2	16	5	
Niet-agrarische afkomst	120	73	1	2	2	2	4	6	1	1	3	3	20	2	
Altijd in de landbouw	490	74	3	2	1	4	3	3	2	1	1	2	16	4	
≥ 1 jaar buiten de landbouw	147	67	4	-	2	5	4	3	3	-	4	2	21	6	
Georganiseerd	449	73	3	1	1	4	4	3	3	0	2	1	17	5	
Niet-georganiseerd	188	72	6	2	1	5	3	2	.	1	-	4	15	4	
Met onderwijs	292	68	7	2	1	5	2	3	2	0	2	2	16	6	
Zonder onderwijs	345	76	1	0	1	5	5	2	2	1	1	2	18	4	

Van de 22% veranderingsgezinde vaste landarbeiders wil o.m. 4% zelfstandig agrariër worden, 1% wil in dienst van een loonwerker gaan, 4% wil fabrieksarbeider worden, 3% bouwvakker en 3% chauffeur. Bij de jonge landarbeiders zijn vooral de beroepen chauffeur en arbeider op een loonbedrijf in trek. Dat men zelfstandig agrariër wil worden ziet men vooral onder de landarbeiders van boerenafkomst. Van deze groep is 46% veranderingsgezind: meer dan de helft van hen wil boer of tuinder worden. Het beroep chauffeur heeft vooral de belangstelling van de landarbeiders van boerenafkomst en van die van niet-agrarische afkomst. Het beroep fabrieksarbeider komt in het Oldambt, in Friesland en in Zeeuwsch-Vlaanderen relatief meer onder de gewenste beroepen voor dan in andere gebieden. In Zuidholland wil 10% van de vaste landarbeiders bouwvakarbeider worden. Verder valt het op dat in Friesland relatief de meeste landarbeiders wonen die chauffeur willen worden. In de Noordoostpolder wil meer dan 20% van de landarbeiders boer of tuinder worden (bijlage 22). Dit houdt verband met het hoge percentage boerenzoons in de Noordoostpolder. In dit gebied is nl. 35% van de landarbeiders van boerenafkomst, wat het hoogste percentage is van alle gebieden.

Het geheel overzien is er, afgezien van de boerenzoons, niet een duidelijke voorkeur voor een bepaald beroep. Slechts het beroep zelfstandig boer (voor boerenzoons) en het beroep chauffeur - voor boerenzoons en jongeren - worden wat frequenter gewenst dan de andere genoemde beroepen.

In de enquête is aan de niet-veranderingsgezinden tevens gevraagd naar het beroep waarmede men het eigen beroep vergeleken had. Dit bleek in 73% van de gevallen het beroep fabrieksarbeider te zijn. Hieruit kan men opmaken dat de landarbeiders, die geen plannen hebben van beroep te veranderen, een minder gedifferentieerd beroepenbeeld hebben dan de veranderingsgezinde landarbeiders die bij hun plannen om de landbouw te verlaten allerlei beroepen in de overweging betrekken.

HOOFDSTUK VI

LOSSE LANDARBEIDERS

Het onderzoek heeft apart aandacht besteed aan de steeds kleiner wordende categorie van losse landarbeiders 1). In dit hoofdstuk zal ingegaan worden op de vraag waarom men als los landarbeider werkzaam is, hoelang men in de landbouw heeft gewerkt, welk werk men verricht naast het werk in de landbouw en welke plannen men heeft voor de toekomst.

§ 1. Kenmerken en redenen voor het losse dienstverband

In de groep losse landarbeiders komen opmerkelijk weinig jongeren voor. Was van de vaste landarbeiders 22% jonger dan 30 jaar, bij de losse landarbeiders was dit percentage slechts 8%. In de gehele groep van losse landarbeiders is 69% ouder dan 40 jaar.

In de volgende tabel is een indruk gegeven van het werkpatroon van de losse landarbeiders.

Tabel 17

WERKPATROON VAN LOSSE LANDARBEIDERS
($\leq$ 60 jaar)

	Aantal losse landarbeiders $\leq$ 60 j.	Perc. losse landarbeiders naar werkpatroon				
		gehele jaar in de landb.	in de landbouw en werkloos	in de landbouw en buiten de landbouw	in de landbouw, buiten de landbouw en werkloos	onbekend
< 40 jaar	73	18	15	26	34	7
40 - < 50 jaar	52	6	15	21	50	8
50 - $\leq$ 60 jaar	34	6	29	18	41	6
Totaal	159	11	18	23	41	7

In het algemeen is de groep losse landarbeiders te typeren als een groep die voor ca. twee derde ook buiten de landbouw werkt. Een ander kenmerk van de groep is, dat ca. 60% van de landarbeiders kortere of langere tijd werkloos is. Van de landarbeiders beneden 40 jaar is ongeveer 50% werkloos geweest en van de landarbeiders boven 50 jaar was 65 à 70% enige tijd werkloos. Van de oudere losse arbeiders zijn er dus meer werkloos geweest dan van de jongere. Het buiten de landbouw

1) In dit onderzoek zijn losse landarbeiders, die in het jaar van enquête langer dan tien maanden bij één werkgever in de landbouw hebben gewerkt, als vast beschouwd.

werken komt het meest voor in het werkpatroon van de landarbeiders van 40 tot 50 jaar. Het gehele jaar in de landbouw werken is relatief het meest frequent bij de landarbeiders beneden 40 jaar (18%). Verder bleek nog dat in het jaar voorafgaande aan het onderzoek ca. 35% van de losse landarbeiders één werkgever in de landbouw heeft gehad.

Een belangwekkende vraag is om welke reden men los landarbeider is. Uit tabel 18 kan men opmaken, dat de belangrijkste reden was het meer kunnen verdienen (30%).

Tabel 18

REDEN LOS DIENSTVERBAND

Categorie	Aantal losse landarbeiders ≤ 60 j.	Procentuele verdeling redenen los dienstverband								
		meer ver- die- nen	niet-ge- bon- den	meer af- wisse- ling	kunnen werken op ei- gen of ouderl. bedrijf	's win- ters geen werk bij boer te krijgen	als vast moet men te hard werken	's win- ters graag thuis	ov. re- den- nen	on- be- kend
1 vaste werkgever < 10 maanden in de landbouw	56	17	16	1	26	12	-	8	15	5
Met meer vaste werkgevers	103	36	16	9	7	7	2	3	18	2
Totaal	159	30	16	6	13	9	1	5	17	3
< 40 jaar	44	38	20	4	10	6	-	6	14	2
≥ 40 jaar	115	27	15	7	13	11	1	4	19	3

Een tweede belangrijke reden is dat men niet gebonden wil zijn (16%). Een reden die ook nogal eens genoemd wordt is het op eigen of ouderlijk landbouwbedrijf kunnen werken.

Interessant is ook dat er een bepaalde categorie losse landarbeiders is die kennelijk afwisseling in het werk nodig heeft. Wordt de afwisseling van werk in slechts 6% van de gevallen genoemd, de groep die meer dan één werkgever heeft gehad, noemt dit argument in 9% van de gevallen, terwijl zij die constant bij dezelfde werkgever zijn geweest slechts in 1% van de gevallen de afwisseling in het werk als reden opgeven voor de voorkeur voor het losse dienstverband. Tenslotte is er nog een groepje (9%) dat als argument voor het losse dienstverband opgeeft dat de boeren 's winters geen werk hebben. Deze mensen zouden wellicht geneigd zijn een vast dienstverband aan te gaan als zij daartoe in de gelegenheid zouden zijn.

Maakt men onderscheid tussen hen die in een jaar meer dan één werkgever gehad hebben en zij die permanent bij dezelfde boer gewerkt hebben, dan wordt de reden, dat men als los landarbeider meer verdienen

kan, gedifferentieerder: zij, die bij dezelfde werkgever hebben gewerkt, noemen deze reden slechts in 17% van de gevallen (gemiddeld 30%), maar zij die verschillende werkgevers hebben gehad in het jaar voorafgaande aan het onderzoek, noemen dit voor 36% als reden waarom men aan het losse dienstverband de voorkeur geeft.

Onderscheidt men de losse arbeiders naar leeftijd, dan is het meest treffende verschil tussen jongeren en ouderen dat de jongeren meer gewicht toekennen aan het meer verdienen.

Uit de opgegeven redenen blijkt over het algemeen niet dat men gedwongen een los dienstverband heeft. Integendeel, men weet over het algemeen heel goed duidelijk te maken waarom men aan het losse dienstverband de voorkeur geeft. Meer verdienen, een grotere persoonlijke vrijheid en het meer gelegenheid hebben om op het ouderlijke of eigen bedrijf te kunnen werken, zijn wel de belangrijkste redenen.

§ 2. D u u r i n d e l a n d b o u w w e r k z a a m e n n e v e n b e r o e p

In § 1. is gebleken dat naast het werk in de landbouw 64% van de losse landarbeiders nog werk buiten de landbouw verricht. Niettemin blijkt bij nader onderzoek dat de losse landarbeiders toch vrij sterk op de landbouw georiënteerd zijn. Onderstaande tabel toont nl. aan dat van de losse landarbeiders 62% meer dan zes maanden in de landbouw werkt en slechts 31% zes maanden of minder.

Tabel 19

AANTAL MAANDEN WERKZAAM IN DE LANDBOUW
(al of niet in loondienst)

	Aantal losse landarbeiders	Percentage losse landarbeiders in 1962												onbekend
		maanden in de landbouw												
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
< 40 jaar	44	-	4	5	7	2	9	14	4	14	7	-	25	9
40 < 50 jaar	58	-	4	4	6	2	15	5	13	19	6	8	9	9
≥ 50 jaar	87	-	4	4	2	14	9	14	15	21	7	5	5	-
Totaal	184	-	4	4	4	8	11	11	12	18	6	4	11	7

Uit tabel 19 blijkt dat de losse arbeiders relatief vaker 11 à 12 maanden in de landbouw hebben gewerkt naarmate zij jonger zijn. Zo werkte 25% van de losse arbeiders beneden de 40 jaar het gehele jaar in de landbouw; in de groep 40-50 jaar was dit 17% (11 à 12 maanden) en voor de groep ouder dan 50 jaar was dit nog slechts 10% 1).

1) Het gaat hier om betrekkelijk kleine aantallen.

In het algemeen werkt ruim 60% meer dan een half jaar in de landbouw, terwijl slechts een zeer gering aantal (8%) losse landarbeiders minder dan een kwartaal in de landbouw werkt. Het waren vooral de oudere werknemers die minder dan een half jaar in de landbouw hebben gewerkt.

De inzet van losse landarbeiders hangt nauw samen met het seizoenpatroon van de werkzaamheden op de akkerbouwbedrijven. Dit seizoenpatroon wordt over het algemeen gekenmerkt door weinig winterwerk en een aanmerkelijk hogere arbeidsbehoefte van mei tot november, met toppen in een van de zomermaanden en een van de herfstmaanden. Dit blijkt uit bijlage 25.

Van de geënquêteerde losse landarbeiders heeft 21% in februari gewerkt, 38% in maart, 87% in juli, 69% in oktober, 35% in december. De losse landarbeiders vervullen dus nog steeds een functie in de arbeidsvoorziening op de akkerbouwbedrijven. Dit ondanks het feit dat er door de mechanisatie een zekere nivellering van de arbeidsbehoefte heeft plaatsgehadt, waardoor ook de behoefte aan losse landarbeiders kleiner werd.

Tabel 20

BEROEP BUITEN DE LANDBOUW 1)

Beroep	Losse landarbeiders	
	aantal	%
Grondwerker	61	33
Landarbeider + W.W.-uitkering	35	19
Landarbeider + werkloos zonder W.W.-uitkering	9	5
Op eigen of afzonderlijk bedrijf	17	9
Arbeider op loonbedrijf	9	5
Industriearbeider	8	4
Handel en verkeer (loondienst)	8	4
Bouwvakarbeider	3	2
Zelfstandig niet-agrarisch	1	1
Overige beroepen	22	12
Onbekend	11	6
Totaal	184	100

1) Indien men buiten de landbouw verscheidene werkzaamheden heeft uitgeoefend is dat werk genomen dat overwegend werd gedaan.

Er blijkt geen grote variatie te bestaan in beroepen die naast dat van los landarbeider werden uitgeoefend. Bijna een kwart van de losse landarbeiders heeft geen ander beroep gehad, maar is alleen enige tijd werkloos geweest, waaronder 5% geen W.W.-uitkering heeft genoten. Verder was 9% op het eigen of ouderlijke bedrijf werkzaam in de tijd

dat men niet als landarbeider in loondienst werkte. Een derde van de losse landarbeiders is buiten de landbouw als grondwerker werkzaam geweest. Houdt men er rekening mee dat een deel van de losse landarbeiders van wie de beroepsuitoefening in de tabel onder "overige beroepen" valt, werk doet in de sfeer van het landbouwwerk, dan kan men concluderen dat ca. 55% van de losse landarbeiders, indien zij niet als los landarbeider werkzaam zijn, zelfstandig in de landbouw is, op het ouderlijke bedrijf werkt, of ander werk doet in de sfeer van het landbouwwerk. Verder is ca. 25% naast het beroep landarbeider alleen enige tijd werkloos. Slechts ongeveer 20% van de losse landarbeiders heeft daarnaast nog een beroep met een niet-agrarisch karakter.

§ 3. B e r o e p s v o o r k e u r , v e r a n d e r i n g s g e z i n d h e i d e n b e r o e p s t e v r e d e n h e i d

Van de 159 losse landarbeiders van 60 jaar en jonger hebben er 58 niet en 101 wel buiten de landbouw gewerkt, al lag het werk buiten de landbouw veelal wel in de sfeer van het landbouwwerk. Van de landarbeiders die ook buiten de landbouw hebben gewerkt (101), heeft 42% voorkeur voor het werken in de landbouw, 33% voor het werken buiten de landbouw, terwijl 25% geen voorkeur te kennen geeft, of de voorkeur kon niet achterhaald worden.

De losse landarbeiders hebben deze beroepsvoorkeur ook gemotiveerd. Tabel 21 geeft een verdeling, zowel naar voorkeur voor werken in de landbouw als naar voorkeur voor werken buiten de landbouw.

Tabel 21

MOTIVERING VOOR WERK IN EN BUITEN DE LANDBOUW

Reden voorkeur	Binnen de	Buiten de
	landbouw % (43 personen)	landbouw % (33 personen)
Meer verdienen	23	30
Vrijheid, buitenlucht, gezondheid	29	6
Voorjaar en zomer mooi werk in de landbouw	12	-
Niet pendelen	10	-
In de landbouw vuil en zwaar werk	-	9
Betere werktijden	3	9
Ziekte- en regendagen doorbetaald	-	9
Binnenwerk	-	3
Overige redenen	23	34
Totaal van de groepen	100	100

Zij, die de voorkeur geven aan werk buiten de landbouw, noemen primair de hogere verdiensten. Op de tweede plaats komen als redenen voor voorkeur voor werk buiten de landbouw het vuile en zware werk in de landbouw en de betere werktijden buiten de landbouw, alsmede het feit dat men buiten de landbouw niet het risico van loonderving loopt bij onwerkbaar weer. Bij onwerkbaar weer, en in bepaalde perioden van het jaar ook bij onbewerkbaar land, kunnen de werkzaamheden in de landbouw nl. zonder behoud van loon worden onderbroken door de werkgever. Landarbeiders die de voorkeur geven aan werk in de landbouw, geven als belangrijkste reden op het vrije en gezonder werk (29%) en daarna het meer verdienen (23%). In het overzicht nemen de overige redenen een grote plaats in. Het gaat hier om uiteenlopende redenen, die voor een deel meer van persoonlijke aard zijn. In het algemeen kan men zeggen dat de losse landarbeiders die de voorkeur geven aan het werken buiten de landbouw, hiervoor vooral materiële redenen opgeven. De losse landarbeiders die een voorkeur hebben voor werken in de landbouw leggen meer nadruk op de mooie kanten van het beroep. Overigens zij uitdrukkelijk vermeld dat het hier om vrij geringe aantallen gaat.

Ook bij de losse landarbeiders is nagegaan in hoeverre zij van beroep wilden veranderen. Het blijkt dat 30% van de losse landarbeiders van beroep wil veranderen. Bij de vaste landarbeiders is dit 22%. Van de losse en vaste landarbeiders willen resp. 15% en 17% in niet agrarische richting veranderen. Van de overige 15% van de losse landarbeiders wil 5% een zelfstandig agrarisch beroep en 10% wil vast landarbeider worden, in plaats van los arbeider.

Verder bleek, dat van de losse landarbeiders de ouderen boven de 40 jaar relatief meer van beroep willen veranderen dan de jongeren beneden 40 jaar. Dit geldt zowel voor hen die in agrarische als voor hen die in niet-agrarische richting willen veranderen. Bij de vaste landarbeiders zijn juist de jongeren meer veranderingsgezind dan de ouderen. Men zal bij de losse landarbeiders met name moeten denken aan het feit dat de ouderen het losse akkoordwerk wellicht wat zwaar beginnen te vinden en liever een vast en regelmatig dienstverband zouden willen hebben.

Evenals aan de vaste landarbeiders is ook aan de losse landarbeiders gevraagd welke visie zij hadden op de toekomst van de werknemers in de landbouw. Verwachtten zij een verbetering, een gelijkblijven of een verslechtering van de positie van de landarbeiders? Bij de vaste landarbeiders verwachtte 24% een verbetering, tegen 14% een verslechtering. Bij de losse landarbeiders was dit juist andersom: 30% verwacht een verslechtering, terwijl 13% een gelijkblijven verwacht. Ook onder deze groep vindt men een zeer groot percentage (51%), dat over deze zaak geen mening heeft. Bij de vaste arbeiders was dit 58%.

Vergelijkt men ook nog de beroepstevredenheid van de losse en vaste arbeiders met elkaar, dan blijkt daaruit dat de vaste arbeiders positiever staan tegenover het landarbeidersberoep dan de losse landarbeiders. Zo was van de vaste arbeiders 71% tevreden - in de weidegebieden was dit 75% -, tegen slechts 58% van de losse arbeiders.

Losse arbeiders blijken dus op verschillende punten minder positief te staan tegenover het landarbeidersberoep dan de vaste landarbeiders. Dit is zowel ten aanzien van de beroepstevredenheid als ten aanzien van de visie op het beroep voor de toekomst het geval.

SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Probleemstelling, uitvoering en indeling van het onderzoek

De onderzoekingen naar de landarbeidersgroep in Nederland in 1951 en 1963 hebben als achtergrond de voortgaande vermindering van het aantal landarbeiders, welke de laatste jaren zelfs drastische vormen heeft aangenomen. Deze vermindering is zowel het gevolg van een geringe toetreding van jongeren tot de landbouw als van de afvloeiing van landarbeiders naar andere bedrijfstakken. Hernieuwd doet zich de vraag voor, zoals deze reeds een tiental jaren geleden werd gesteld, of deze vermindering niet zover kan gaan, dat de arbeidsorganisatie en arbeidsvoorziening, gezien de tegenwoordige structuur van de agrarische bedrijfstak, in gevaar komen. Tegen deze achtergrond vraagt men zich verder af wat de oorzaken zijn van een zo'n sterke trek van landarbeiders naar andere bedrijfstakken. Opmerkelijk is dat in de laatste tien jaar, ondanks de vermindering van het aantal landarbeiders en van boerenzoons, het bouwplan weinig is gewijzigd en het produktieniveau per ha niet is gedaald. Bij de tegenwoordige snelle afvloeiing is het niet ondenkbaar dat, ook indien men ervan uitgaat dat in de toekomst de landbouw met een beperkt aantal landarbeiders kan volstaan, er toch nog een tekort aan landarbeiders ontstaat. Het is tegen deze achtergronden dat het onderzoek zich richtte op de voor- en nadelen van het landarbeidersberoep en de redenen waarom zovelen het landarbeidersberoep wensen te verlaten.

Het onderzoek is uitgevoerd met behulp van een enquête, waarbij 1012 landarbeiders zijn ondervraagd. De landarbeiders woonden in 34 gemeenten, die zodanig zijn gekozen dat zij zoveel mogelijk aansloten bij het landarbeidersonderzoek van 1951 en verder representatief waren zowel voor het gehele zeeleigebied als voor de provincies waarin zij lagen.

Het onderzoek valt uiteen in verschillende deelstudies, waarover aparte rapporten zullen worden uitgebracht. De deelstudies hebben als onderwerp aspecten van het landarbeidersberoep, het onderwijs en de beroepskeuze, de mening van landarbeidersvrouwen over het beroep van hun man. De onderhavige studie handelt dus over de factoren die in eerste instantie van invloed geacht worden op de toe- en afvloeiing van landarbeiders.

Omvang van de landarbeidersgroep naar dienstverband

Er is voor het jaar 1965 geen volledige telling voor de landarbeiders beschikbaar. Wel zijn er gegevens van de B.V.A.B. over het aantal landarbeiders dat een vast jaarcontract heeft. Verder zijn er o.m. de beroepstellingen van het C.B.S. van 1960 en de C.B.S.-arbeidskrachtentellingen van 1956, 1959 en 1962. Met behulp van de verschillende tellingen en de enquêtegegevens kan een schatting over de omvang van de

landarbeidersgroep worden gemaakt. Naar deze schatting zijn er in 1965 in de zeekelegebieden 11.000 landarbeiders met een vast jaarcontract en 4000 losse landarbeiders of wel 15.000 in totaal. Onder de losse landarbeiders komen ca. 1000 bedrijfstevaste landarbeiders voor, zodat er ongeveer 12.000 bedrijfstevaste landarbeiders zijn.

Toe- en afvloeiing van landarbeiders en de leeftijdsopbouw

Blijkens de verschillende tellingen is de vermindering van de landarbeiders in de loop der jaren niet in hetzelfde tempo gegaan. Van 1958-1961 is de vermindering van het aantal vaste landarbeiders ca. 4% per jaar, sinds 1961 is de vermindering ca. 8% per jaar. Er is dus de laatste jaren duidelijk een versnelling te zien geweest. Deze wordt zowel veroorzaakt door een geringe toetreding van jonge landarbeiders als door een sterkere mate van afvloeiing van landarbeiders. De toetreding van jonge landarbeiders is kleiner dan de natuurlijke afvloeiing, door sterfte, pensionering en invaliditeit.

Te oordelen naar de leeftijdsopbouw heeft de afvloeiing van landarbeiders plaats in vrijwel alle leeftijdsgroepen. De vermindering van de landarbeidersgroep in de laatste jaren van 8% per jaar is als volgt te analyseren: verschil natuurlijke afvloeiing en toevloeiing van jongeren 1%; secundaire afvloeiing 7%, te zamen 8%.

De landarbeidersgroep vertoont in vergelijking met de leeftijdsopbouw van de totale beroepsbevolking een beeld van veroudering. In de jaren na 1961 neemt echter de veroudering die voornamelijk door secundaire afvloeiing uit de oudere leeftijdsgroepen veroorzaakt werd niet toe. In de weidegebieden is het jongerenelement in de leeftijdsopbouw groter dan in de zeekelegebieden.

Het is duidelijk dat de vervanging van arbeid door kapitaal (mechanisatie) een van de drijvende krachten is geweest voor de afvloeiing. Niettemin hebben ook factoren, gelegen in de niet-agrarische sector, invloed uitgeoefend op de vermindering van het aantal landarbeiders.

Arbeidsbezetting

De vermindering van het aantal landarbeiders gaat gepaard met een vermindering van de gezinsarbeid, die vooral tot uiting komt in een vermindering van het aantal boerenzoons. De arbeidsbezetting tendeert bij de tegenwoordige bedrijfsstructuur en mechanisatie naar één man per 15 à 20 ha bouwland. Op 74% van alle bedrijven (incl. tuinbouw) is geen vreemde arbeidskracht meer aanwezig, 15% heeft slechts één vreemde vaste arbeidskracht, 11% twee of meer, terwijl nog slechts 5% van de bedrijven drie of meer vaste vreemde arbeidskrachten heeft.

Oudere landarbeiders hebben zich niet altijd aan de snelle mechanisatie kunnen aanpassen. De afvloeiing van jongeren heeft ertoe geleid dat in vele gevallen voor anderen geen bij hun leeftijd passende werkring meer aanwezig was, wat onder meer de reden is dat ook ouderen de landbouw verlaten hebben. Anderzijds is het denkbaar dat landarbeiders

afvloeien omdat zij het onplezierig vinden alleen te moeten werken. Van de geënquêteerde vaste landarbeiders werkte 63% vaak alleen, waarvan een derdedeel dit onplezierig vond. Het gemis aan gezelligheid is hiervan de belangrijkste reden. Ook van degenen die zeggen dat het niets uitmaakt alleen te werken, vindt een belangrijk deel het toch gezelliger om met iemand anders samen te werken.

Vakorganisatie

In de zeekelegebieden was in 1963 ruim 70% van de landarbeiders georganiseerd. Het percentage georganiseerde landarbeiders was in 1952 ca. 55% en is dus sinds dat jaar belangrijk toegenomen. Ongehuwde landarbeiders zijn minder sterk georganiseerd dan gehuwden, waaruit men waarschijnlijk moet concluderen dat het toetreden tot een organisatie verband houdt met de veelal grotere maatschappelijke verantwoordelijkheid, die men als gehuwde heeft.

Naar kerkelijke gezindte is men bij de rooms-katholieken en gereformeerden het sterkst georganiseerd.

Gerekend naar gebied blijkt op het Hogeland, in de Noordoostpolder en in Zeeuwsch-Vlaanderen de organisatiegraad het hoogste te zijn (ca. 80%). Het Oldambt en Zuidholland hebben een lage organisatiegraad (ruim 60%).

Werktijden

Wat de werktijden betreft verkeert men op de zeekelegebieden in een gunstiger positie dan in de weidegebieden. In de zeekelegebieden heeft men op vele bedrijven geen of weinig melkvee, waardoor het weekendmelken er veel minder voorkomt dan in de weidegebieden. Toch werkt men in de zeekelegebieden per week nog 2 à 3 uur langer dan in de nijverheid. Een en ander verklaart waarom de landarbeiders in de zeekelegebieden eveneens bezwaren maken tegen de werktijden, al zijn deze klachten anders gericht dan in de weidestrekten.

Van de vaste landarbeiders heeft 46% bezwaar tegen de werktijden. Bij 41% van hen die in het algemeen bezwaren hebben tegen de werktijden (46%) waren de l a n g e werktijden het hoofdbezwaar.

Vakantie

Het recht op vakantie is voor de landarbeiders vrij nieuw en dateert van na de oorlog. De landarbeiders hebben thans recht op 15 werkdagen vakantie per jaar. Het blijkt evenwel, dat in het jaar voorafgaande aan het onderzoek er gemiddeld slechts 11 vakantiedagen zijn opgenomen. Er zijn enkele factoren die dit niet volledig opnemen van de vakantie verklaarbaar maken. Door seizoendrukke is het opnemen van vakantie in de zomer vaak bezwaarlijk. In het zuidwesten neemt 46% van de landarbeiders dan ook vakantie in de winter. Daarnaast komt het voor dat werknemers vakantiedagen opofferen om op deze wijze meer geld in handen te kunnen

krijgen. Landarbeiders boven 40 jaar hebben meer vrije dagen gehad dan landarbeiders beneden 40 jaar. Landarbeiders van boerenafkomst hebben minder vrije dagen gehad dan de andere groeperingen.

De vakantiebesteding is zodanig dat van de vaste landarbeiders meer dan de helft thuis slaapt en dus niet langer dan een dag van huis geweest kan zijn. Slechts 19% van de vaste landarbeiders gaat veel met vakantie, d.w.z. verschillende dagen achtereen van huis (excl. familiebezoek). In het zuidwesten en op het Hogeland wordt de vakantie het meest thuis doorgebracht. Uitgezonderd het familiebezoek gaat men in Friesland, Noordholland en Zuidholland het meest met vakantie.

Van de landarbeiders gaat 25% op familiebezoek, al of niet met overnachting. Het familiebezoek komt vooral veel voor in de Noordoostpolder (72%), wat voor een migrantengemeenschap, zoals de Noordoostpolder is, niet verwonderlijk is.

Woning en grondgebruik

Van de landarbeiders woont 38% in een eigen woning, 20% in een huurwoning en 20% in een dienstwoning. Dienstwoningen komen op de zee-kleigronden vooral voor in Noordholland, de Noordoostpolder, Friesland en Noordbrabant. Van de landarbeiders wil 78% graag in of dicht bij de bebouwing wonen, waarvan 36% aan de rand van de bebouwing en 29% in een klein dorp.

Blijkbaar prefereert men naast het wonen in een bebouwing, waardoor men overal dichtbij zit: winkels, scholen, clubs, kerk enz., een zekere mate van woonvrijheid. Dit blijkt ook uit de motivering die voor de woonvoorkeur is gegeven: in vrijwel alle gebieden is het motief dat men "vrij" wilde wonen het meest genoemd. In Noordholland en Noordbrabant werd dit motief het meest genoemd (ruim 30%).

Het grondgebruik is een frequent verschijnsel. Exclusief deelbouw heeft 88% van de landarbeiders grond in gebruik. Het grondgebruik dient meestal voor zelfvoorziening. In 19% van de gevallen echter dient de grond hoofdzakelijk voor de verkoop van produkten.

Verhouding arbeider-boer

De verhouding arbeider-boer heeft de laatste decennia, onder invloed van de ontwikkeling zowel in als buiten de landbouw, een belangrijke wijziging ten goede ondergaan. Bij het vorige onderzoek bleek dat deze verhouding nog veel te wensen overliet. Thans oordeelt 78% van de landarbeiders dat hun persoonlijke verhouding tot de werkgever goed tot zeer goed is. De landarbeiders hadden daarentegen een minder gunstig oordeel over de verhouding arbeider-boer in het algemeen. Hier en daar werd deze mening waarschijnlijk beïnvloed door de beeldvorming over het verleden. De persoonlijke verhouding arbeider-boer is over het algemeen geen factor meer die in het nadeel van het landarbeidersberoep werkt. Van de landarbeiders, die de verhoudingen in de laatste tien jaar verbeterd vinden (67%), oordeelt 27% dat deze verbetering een gevolg is van het schaarser worden van de arbeidskrachten en heeft 73% andere motieven. Het blijkt dat vooral een minder grote persoonlijke waardering, die de landarbeiders van de zijde van boeren ondervinden,

afbreuk kan doen aan de goede verhouding. In Groningen oordeelt men het meest ongunstig over de verhouding arbeider-boer.

Voor- en nadelen van het beroep (niet-veranderingsgezinden)

Uit de voor- en nadelen die werden genoemd door de landarbeiders, die niet van plan waren van beroep te veranderen, kan men een beeld krijgen van de aantrekkelijke en minder aantrekkelijke kanten van het beroep, zoals die door de landarbeiders worden ervaren. De genoemde voordelen lieten onder meer het volgende zien: 45% had betrekking op het werken in de vrije natuur, 12% op het niet behoeven te pendelen, 8% op het ontvangen van emolumenten, 8% op het zich beter kunnen ontplooiën in de landbouw, 6% op andere voordelen van materiële aard. Van de vaste landarbeiders ziet 12% geen voordelen in het beroep.

Wat de nadelen betreft is het volgende gebleken: 41% van de bezwaren tegen het beroep had betrekking op de beloning, waarvan de helft secundaire loonklachten betroffen, 31% had betrekking op het zware, koude werk; 14% op de werktijden en 13% had betrekking op nadelen van uiteenlopende aard. Ruim 20% van de landarbeiders ziet geen nadelen in het beroep landarbeider.

Typisch voor het landarbeidersberoep is enerzijds het als een voordeel noemen van het werken in de vrije natuur en anderzijds als een nadeel noemen van het koude en zware werk, waarbij overigens aan het voordeel een sterker accent wordt gegeven dan aan het nadeel. Jonge landarbeiders zien relatief minder nadelen in de beloning dan oudere, wellicht mede als gevolg van de hoge jeugdlonen in de landbouw. In het westen is het nadeel van het lage loon minder genoemd dan in het noorden.

Veranderingsgezindheid, beroepstevredenheid, alsmede bezwaren tegen het beroep landarbeider van de groep die wel van beroep wenst te veranderen

De redenen waarom men de landbouw wil verlaten kunnen zowel binnen de sfeer van de landbouw en het eigen werk liggen als zijn ingegeven door de aantrekkelijkheid van een beroep buiten de landbouw. Voor zover het eerste het geval is, kan dit tot uitdrukking komen in allerlei bezwaren die men tegen het beroep landarbeider heeft (interne factoren). Er is derhalve ook aan deze veranderingsgezinde groep landarbeiders gevraagd naar de nadelen van het landarbeidersberoep en naar de redenen van hun plannen de landbouw te verlaten. De externe omstandigheden zijn buiten dit onderzoek gebleven. In de slotbeschouwing is hieraan evenwel aandacht besteed.

Door de bezwaren van veranderingsgezinde en niet-veranderingsgezinde landarbeiders met elkaar te vergelijken krijgt men wellicht een inzicht in de factoren die debet zijn aan de veranderingsgezindheid.

De omvang van de veranderingsgezindheid

Er is bij het onderzoek in de zoekleigebieden geconstateerd dat een vrij omvangrijke groep van landarbeiders plannen had het beroep te

verlaten: van de vaste landarbeiders had 22% plannen van beroep te veranderen, waarvan 4% zelfstandig boer of tuinder wilde worden, 1% in dienst van een loonwerker wilde gaan en 17% een beroep buiten de landbouw wenste. In de aanvang van dit onderzoek is gesteld dat het nagaan van de redenen die landarbeiders hebben om af te vloeien uit de landbouw, voor zover deze gelegen zijn in de sfeer van de landbouw, de kern is van wat men wilde onderzoeken. De omvang van de veranderingsgezindheid duidt aan dat het hier om een probleemstelling gaat die wezenlijk bij de studie van de landarbeidersgroep behoort.

In het Oldambt, Friesland en Zuidholland zijn de plannen om naar een niet-agrarisch beroep te gaan relatief het meest frequent (20% à 30%). Op de Zeeuwse Eilanden en in Noordbrabant was de veranderingsgezindheid in niet-agrarische richting gering (ca. 12%).

Beroepstevredenheid en veranderingsgezindheid

Van de landarbeiders die landarbeider willen blijven kon 83% als tevreden worden aangemerkt, 9% als niet-tevreden, terwijl van 8% geen indruk werd verkregen over de beroepstevredenheid, of de indruk hierover is niet bekend. Van de landarbeiders die een niet-agrarisch beroep overwegen was slechts 22% tevreden, 56% niet tevreden, terwijl van 22% geen indruk is verkregen, of de indruk is onbekend.

Er blijkt dus een duidelijke samenhang te bestaan tussen de mate van beroepsontevredenheid en veranderingsgezindheid. Hierover valt verder nog het volgende op te merken: van de landarbeiders jonger dan 40 jaar, die een niet-agrarisch beroep overwegen, is van een opmerkelijk hoog percentage geen indruk over de beroepstevredenheid verkregen. Wellicht berust de veranderingsgezindheid van deze groep voor een deel op motieven die buiten de landbouwsfeer liggen: een ander beroep is aantrekkelijker dan het eigen beroep. Verder zijn er relatief veel landarbeiders van niet-agrarische afkomst en landarbeiders die buiten de landbouw hebben gewerkt, van wie geen indruk over de beroepstevredenheid is verkregen. Dit zijn dus groepen die qua afkomst of beroepsuitoefening met een niet-agrarisch beroep bekend zijn en daardoor wellicht wat kritischer staan ten opzichte van andere beroepen. Het betrekkelijk grote aantal onder hen, waarvan niet kan worden bepaald of zij al dan niet tevreden waren over het landarbeidersberoep wijst er wellicht op, dat bij deze landarbeiders het eigen beroep niet zoveel achterstaat bij een niet-agrarisch beroep.

In het zuidwesten is men over het algemeen meer tevreden dan in het noorden. Dit is zowel het geval voor de landarbeiders die een niet-agrarisch beroep overwegen, als voor de landarbeiders die landarbeider willen blijven.

Beroepen die de veranderingsgezinde landarbeiders wensen

Van de vaste landarbeiders is 22% veranderingsgezin; o.m. wil 4% van hen zelfstandig agrariër worden, 1% wil in dienst van een loon-

werker, 4% wil fabrieksarbeider worden, 3% bouwvakker en 3% chauffeur.

Het zelfstandig agrariër willen worden ziet men vooral bij de landarbeiders van boerenafkomst. Van deze groep is 43% veranderingsgezind; meer dan de helft wil boer of tuinder worden. Het beroep chauffeur is vooral in trek bij jonge landarbeiders. Merkwaardigerwijs is het beroep fabrieksarbeider nog het meest gewenst door boerenzoons (7%). In de Noordoostpolder wil niet minder dan 20% van de landarbeiders boer of tuinder worden, wat verband houdt met het feit dat ca. 35% van de landarbeiders in de Noordoostpolder van boerenafkomst is. In de overige gebieden is het percentage boerenzoons onder de landarbeiders veel geringer, gemiddeld ongeveer 12%.

Het beroep fabrieksarbeider komt in het Oldambt, Friesland en Zeeuwsch-Vlaanderen relatief meer onder de gevenste beroepen voor dan in andere gebieden. In Zuidholland wil 10% van de vaste landarbeiders bouwvakarbeider worden.

Reden van veranderingsgezind zijn

De landarbeiders die niet veranderingsgezind zijn, hebben gemiddeld 1,2 bezwaar per persoon, de landarbeiders die naar een beroep buiten de landbouw willen afvloeien, hebben gemiddeld 2,1 bezwaar 1). Gemiddeld is er dus tussen veranderingsgezinden die de landbouw willen verlaten en de niet-veranderingsgezinden een verschil van bijna een bezwaar per persoon. De meeste bezwaren richten zich zowel in de groep niet-veranderingsgezinden als in de groep veranderingsgezinden tegen de beloning en de aard van de werkomstandigheden. Het blijkt dat de veranderingsgezinden in niet-agrarische richting ten opzichte van alle soorten bezwaren een hogere score hebben dan de niet-veranderingsgezinden. Het verschil in bezwaren is evenwel het grootst met betrekking tot het punt van de beloning en de werkomstandigheden.

Het verschil in het aantal bezwaren per persoon bij de onderscheiden groepen van landarbeiders kan nog nader worden verduidelijkt door de relatie na te gaan tussen het aantal bezwaren en de mate van veranderingsgezindheid. Het is hierbij evenwel dienstig om ook onderscheid te maken tussen tevreden landarbeiders en niet-tevreden landarbeiders.

Landarbeiders zonder bezwaren zijn praktisch niet veranderingsgezind. Zowel bij de tevreden als de niet-tevreden landarbeiders is de veranderingsgezindheid in het algemeen groter naarmate er meer bezwaren zijn.

Bij een zelfde aantal bezwaren blijkt echter de veranderingsgezindheid van de niet-tevreden landarbeiders drie tot vijf keer zo groot te zijn als die van de tevreden landarbeiders. Van de tevreden landarbeiders met twee bezwaren is 12% veranderingsgezind, van de niet-tevreden landarbeiders met twee bezwaren is bijna 60% veranderingsgezind. Van de landarbeiders met twee bezwaren is evenwel slechts 27% niet tevreden.

---

1) Op een totaal van 5 mogelijke bezwaren.

Uit de resultaten van het onderzoek krijgt men de indruk dat de bezwaren tegen het beroep landarbeider in eerste instantie van betekenis zijn voor de veranderingsgezindheid en pas daarna voor de beroepstevredenheid. Zijn landarbeiders evenwel om welke oorzaak ook ontevreden over hun beroep, dan versterkt de ontevredenheid in belangrijke mate de veranderingsgezindheid. Voorts doet zich het feit voor dat als men tevreden is over het beroep, dit een remmende factor is voor de veranderingsgezindheid, ook al heeft men bepaalde bezwaren tegen het broep.

De afkomst van de landarbeiders en de bezwaren tegen het beroep

Onderscheiden naar afkomst blijken de landarbeiders van boerenafkomst, van landarbeidersafkomst en van niet-agrarische afkomst resp. gemiddeld 1,5, 1,4 en 1,3 bezwaar per persoon tegen het beroep landarbeider te hebben. De klachten richten zich voornamelijk tegen de beloning en tegen de werkomstandigheden, waarbij de boerenzoons tegen de werkomstandigheden het meest bezwaren hebben (0,6 bezwaar per persoon).

Onder de bezwaren tegen de werkomstandigheden zijn verstaan het vuile, koude en zware werk.

Het is opmerkelijk dat boerenzoons, die van huis uit het meest vertrouwd zijn met het agrarische leven en de aard van de werkzaamheden, juist op dit punt meer klachten hebben dan de landarbeiders van niet-agrarische afkomst.

Vergelijking tussen de bezwaren in de zeelei- en in de weidegebieden

Al dadelijk moet worden gewezen op een accentverschil in de geuite bezwaren in de weide- en zeeleigebieden. In de weidegebieden maakt men vooral bezwaar tegen de werktijden; in de zeeleigebieden daarentegen komen vooral bezwaren tegen lonen en minder gunstige werkomstandigheden in de landbouw naar voren, waarbij overigens de loonklachten het meest frequent zijn. Het accentueren van respectievelijke bezwaren tegen de werktijden in de weidegebieden en tegen de werkomstandigheden in de zeeleigebieden ligt min of meer in de verschillende aard van de weide- en akkerbouwbedrijven besloten. Het hebben van meer bezwaren tegen de lonen in de zeeleigebieden is evenwel opmerkelijk.

Over het geheel genomen is in de weidegebieden en in de zeeleigebieden door de verschillende categorieën van landarbeiders gemiddeld ongeveer een gelijk aantal bezwaren per persoon geuit. Alleen bij de niet-tevreden landarbeiders en de landarbeiders van wie geen indruk over de beroepstevredenheid is verkregen, loopt het gemiddelde aantal bezwaren in de zeelei- en in de weidegebieden belangrijk uiteen.

In de weidegebieden hebben de ontevredenen meer bezwaren tegen het beroep dan in de zeeleigebieden, terwijl daarentegen de groep landarbeiders van wie geen indruk over de beroepstevredenheid is verkregen, in de zeeleigebieden gemiddeld een groter aantal bezwaren naar voren heeft gebracht dan in de weidegebieden. Men krijgt de indruk dat men in

de weidegebieden sneller ontevreden is dan in de zeekelegebieden, wat wellicht veroorzaakt wordt doordat de klachten tegen de werktijden in de weidegebieden zo bijzonder veel gewicht in de schaal leggen voor het al of niet tevreden zijn over het beroep. Dit geldt zowel voor de landarbeiders die buiten de landbouw willen gaan werken als voor de landarbeiders die landarbeider willen blijven.

Tenslotte moet nog worden opgemerkt dat de veranderingsgezinden in agrarische richting in de weidegebieden veel minder beroepstevreden zijn dan in de zeekelegebieden. De oorzaak hiervan is waarschijnlijk dat in de weidegebieden tal van boerenzoons een veel minder realistische kijk hebben op de mogelijkheid om zelfstandig boer te kunnen worden dan in de zeekelegebieden.

Losse landarbeiders

Onder de groep losse landarbeiders komen relatief zeer veel ouderen voor. Niet minder dan 69% is ouder dan 40 jaar.

Van de losse landarbeiders werkte ca. twee derdedeel ook buiten de landbouw. Het werken in en buiten de landbouw vult elkaar niet volledig aan, zodat werkloosheid optreedt. Niet minder dan 60% van de losse arbeiders was in het jaar voorafgaande aan het onderzoek korter of langer werkloos geweest. Oudere landarbeiders zijn meer werkloos dan jongere. Het buiten de landbouw werken komt het meest voor bij landarbeiders van 40-50 jaar. Het uitsluitend in de landbouw werken komt het meest voor bij landarbeiders van < 40 jaar.

Over het algemeen is bij het hebben van een los dienstverband geen sprake van een gedwongen situatie. Men weet wel de reden aan te geven waarom men los is. Heer verdienen, een grote persoonlijke vrijheid en het meer gelegenheid hebben op het eigen of ouderlijke bedrijf te werken zijn wel de belangrijkste redenen. Ruim 60% van de losse landarbeiders werkt meer dan een halfjaar in de landbouw. De groep die minder dan een kwartaal in de landbouw werkte is vrij klein, nl. slechts 8%. Het percentage landarbeiders dat 11 à 12 maanden in de landbouw werkt is onder de landarbeiders beneden 40 jaar groter dan bij de landarbeiders boven 40 jaar. Van de geënquêteerde losse landarbeiders heeft 21% in februari in de landbouw gewerkt, 87% in juli, 69% in oktober en 35% in december. Vergelijkt men deze verschillende inzet van losse landarbeiders met het seizoenpatroon van de arbeidsbehoefte in de landbouw, dan vervullen de losse landarbeiders kennelijk nog een functie in de arbeidsvoorziening op de akkerbouwbedrijven. Ongeveer 55% van de losse landarbeiders werkt, indien zij niet als los landarbeider werkzaam zijn, op het eigen of ouderlijke bedrijf of doet werk in de sfeer van het landbouwwerk. Verder is ca. 25% naast het beroep landarbeider alleen enige tijd werkloos. Slechts een vijfde van de losse landarbeiders heeft naast het beroep landarbeider een beroep dat vreemd is aan de landbouw. Van de landarbeiders die buiten de landbouw hebben gewerkt (64%), geeft 42% de voorkeur aan werken in de landbouw, 33% aan werken buiten de landbouw en van 25% is de voorkeur niet bekend. De meest gehoorde redenen van degenen die

liever in de landbouw werken zijn: het vrije en gezonde leven (29%) en het meer verdienen (23%).

Degenen die voorkeur hebben voor werk buiten de landbouw noemen vooral het meer verdienen (30%).

Van de losse landarbeiders is 30% veranderingsgezind: 15% wenst een niet-agrarisch beroep, 10% wil vast landarbeider worden en 5% wil zelfstandig agrariër worden. Losse landarbeiders boven de 40 jaar zijn, in tegenstelling tot wat is geconstateerd bij de vaste landarbeiders, meer veranderingsgezind dan die beneden 40 jaar. De veranderingsgezindheid is in de zeekelegebieden ongeveer even groot als in de weidegebieden.

Enkele punten van vergelijking tussen de verschillende gebieden op de zeekele

Er is regionaal gezien een groot verschil in de externe omstandigheden waarin de landbouw wordt uitgeoefend. In het noorden van het land is de industrialisatie en daarmee de werkgelegenheid buiten de landbouw aanzienlijk minder dan in het westen en in het zuiden van het land. In Zuid- en Noordholland is de zuigkracht van de industrie en van de bedrijvigheid in verband met de scheepvaart op de landarbeiders zeer sterk. De concurrentie op de arbeidsmarkt is in die gebieden dan ook groot, wat betekende dat de boer in de praktijk vaak alleen een arbeidskracht kon krijgen of houden op arbeidsvoorwaarden, die gunstiger waren dan in de C.A.O. is bepaald. Ook in noordwest-Brabant en op Goeree en Overflakkee is deze concurrentie merkbaar, getuige het omvangrijke pendelen vanuit die gebieden naar het Rotterdamse haven- en industriegebied. Sinds 1953 is ook in Zeeland de trek naar werk buiten de landbouw belangrijk, met name als gevolg van de herstelwerkzaamheden na de stormramp. Daarnaast vroegen de ruilverkavelingen vele arbeiders, terwijl ook het pendelverkeer, o.m. tussen de Zeeuwse gebieden en de Rotterdamse havens, meer en meer op gang kwam. In het tijdvak 1964-1965 is de geïsoleerde positie van de Zeeuwse Eilanden opgeheven en zijn de afstanden tot de Rotterdamse havengebieden verkort, waardoor het pendelverkeer wellicht verder zal toenemen.

In het algemeen mag verondersteld worden dat meer werkgelegenheid buiten de landbouw een versterking van de positie van de landarbeiders betekent. Men kan aannemen dat de positie van de landarbeiders in het noorden minder sterk is dan in het zuidwesten.

Het bovenstaande diene als achtergrond voor de verklaring van gebiedsverschillen die op een aantal punten zijn gebleken. Het is evenwel niet zo, dat bij de geconstateerde gebiedsverschillen over de gehele linie een duidelijk onderscheid tussen b.v. het noorden en het zuidwesten van het land is te zien. Mede doordat in het onderzoek niet altijd een onderscheid naar gebieden is gemaakt, komt er slechts een beperkt aantal gebiedsverschillen naar voren. De meest opvallende gebiedsverschillen zijn hieronder nog eens gerecapituleerd.

Wat betreft het georganiseerd-zijn valt het op, dat men op het

Hogeland, in de Hoordoostpolder en in Zeeuwsch-Vlaanderen meer en in Zuidholland en het Oldambt minder georganiseerd is dan gemiddeld in de zeekelegebieden. Bij een sterke sociale positie heeft men minder behoefte aan georganiseerd zijn. In dit verband kan de lage organisatiegraad in het Oldambt evenwel niet verklaard worden.

In het zuidwesten ging men vaak 's winters met vakantie, waarbij de landarbeiders dus geen gebruik maakten van hun recht 's zomers met vakantie te gaan. In het zuidwesten woonden ook relatief de meeste landarbeiders die de vakantie thuis doorbrengen. Overigens was dit ook op het Hogeland vaak het geval. Het "met vakantie gaan", waarbij men dus van huis gaat, komt het meest voor in Zuidholland, Noordholland en Friesland. Zuidholland toonde in dit opzicht een gunstig verschil met het overige zuidwesten, waar althans in 1962 de meer moderne en stedelijke wijze van besteding nog betrekkelijk weinig voorkwam.

De verhouding arbeider-boer is in Groningen het meest ongunstig. De geringe werkgelegenheid buiten de landbouw in dit gebied kan de oude verhoudingen op dit punt hebben doen voortbestaan, terwijl waarschijnlijk ook nog oude beeldvorming een rol speelt in de mening die men thans over de verhoudingen heeft.

In het westen wordt het nadeel van delage lonen minder genoemd dan in het noorden.

De veranderingsgezindheid is in Zuidholland, Friesland en het Oldambt groter dan gemiddeld op de zeekelegebieden, op de Zeeuwse Eilanden is deze geringer. De betrekkelijk grote veranderingsgezindheid is voor een provincie als Zuidholland, met zo'n grote en veelsoortige niet-agrarische werkgelegenheid, niet verwonderlijk. Het is de vraag of, nu er vaste oeververbindingen met de Zeeuwse Eilanden tot stand zijn gekomen, er in deze laatste gebieden niet een grote veranderingsgezindheid van landarbeiders zal komen.

In het zuidwesten is men over het algemeen meer tevreden over het beroep dan in het noorden. Wellicht voelt deze laatste groep zich door de beperkte werkgelegenheid te veel aan de landbouw gebonden.

SLOTBESCHOUWING

Door de groei van de werkgelegenheid buiten de landbouw heeft er een grote afvloeiing van landarbeiders plaatsgehad. De vraag naar arbeidskrachten is in de laatste 15 jaar zo groot geweest, dat landarbeiders veelal onder gunstiger voorwaarden dan in de landbouw werk buiten de landbouw konden krijgen. De betere verbindingen maakten het mogelijk over grote afstanden te pendelen als de werkgelegenheid ter plaatse niet aanwezig was. Tegelijk met de groei van deze niet-agrarische werkgelegenheid nam en neemt de werkgelegenheid in de landbouw af als gevolg van de mechanisatie. Er zijn geen tekenen die erop wijzen dat de ontwikkeling, die binnen en buiten de landbouw aan de gang is, een voorlopig eindpunt heeft bereikt. Er is nog een verdere vermindering van het aantal landarbeiders te verwachten.

Doordat de landarbeiders nog slechts een betrekkelijk kleine groep vormen, zal de verdere afvloeiing van weinig betekenis zijn voor de nationale economie. Wel kan de afvloeiing nog van betekenis zijn voor de regionale industrialisatieprojecten. Ondanks de voortgaande mechanisatie en rationalisatie is het te verwachten dat er ook in de toekomst landarbeiders nodig zullen zijn. Er kunnen door het verminderen van het aantal bedrijven, maar daardoor tevens door het vergroten van deze bedrijven, alsmede door de sterke afvloeiing van boerenzoons eventueel nieuwe arbeidsplaatsen voor landarbeiders ontstaan. Door de verder gaande mechanisatie zal per salod het aantal landarbeiders wellicht verder afnemen.

De vermindering van het aantal landarbeiders heeft plaats door afvloeiing naar andere beroepsgroepen en een geringe toetreding van jongeren. Deze toetreding is thans zelfs kleiner geworden dan de natuurlijke afvloeiing door pensionering, sterfte en invaliditeit.

Hoewel er relatief in toenemende mate jongeren uit niet-agrarische milieus landarbeider worden, is de recrutering van landarbeiders toch voor het grootste deel nog steeds afhankelijk van zoons van landarbeiders. Van de vaste landarbeiders is bijna 20% van niet-agrarische afkomst, voor de landarbeiders beneden 30 jaar is dit bijna 30%. Nu bleek uit de enquête dat landarbeiders vrijwel unaniem het beroep landarbeider aan hun zoons ontraden, zodat voor de toekomst met een verminderde toevloeiing van landarbeiderszoons rekening moet worden gehouden. Boerenzoons worden veelal landarbeider met de bedoeling later zelfstandig te worden. De mogelijkheden hiertoe zijn niet groot, waardoor het te verwachten is dat ook minder boerenzoons landarbeider zullen worden. Een eventuele toeneming van jongeren uit niet-agrarische milieus zal op korte termijn waarschijnlijk niet zo omvangrijk zijn, dat zij een compensatie kan betekenen voor de vermindering van de toevloeiing van jongeren uit agrarische milieus.

Naast het aantalsaspect verdient ook dat van de kwaliteit de aandacht. Er worden aan de landarbeiders wat hun vakwaardigheid betreft

steeds hogere eisen gesteld. De landarbeider moet met vele en dure machines kunnen omgaan. Doordat zij vaak alleen werken - 63% van de landarbeiders werkt vaak alleen - moeten zij zelfstandig beslissingen kunnen nemen. Het beroep landarbeider vergt dus tevens een grote mate van verantwoordelijkheidsbesef. In verband hiermede kan de vraag naar het onderwijs worden gesteld. De situatie is dat gemiddeld 46% van de vaste landarbeiders na de lagere school vervolgonderwijs heeft gehad. Ongeveer 80% hiervan was cursusonderwijs, waarvan ruim de helft op de landbouw was gericht. 1) Het is derhalve de vraag of het huidige opleidingsniveau, dat zich voornamelijk baseert op de praktijk en op cursussen, wel de meest gewenste opleiding is. Het verdient wellicht aanbeveling om landarbeiders een specifiek op hun eigen beroep gerichte scholing te geven. Een dergelijke opleiding ontbreekt tot nu toe. Een aparte scholing voor landarbeiders zou de maatschappelijke waardering van het beroep, die thans ten onrechte slechts matig is, ten goede kunnen komen, terwijl het er tevens toe kon bijdragen dat de landarbeider zelf tot een herwaardering van het eigen beroep komt. Een ander aspect van de kwaliteit is het feit dat door de grote afvloeiing van met name jongeren betrekkelijk veel oudere landarbeiders overgebleven zijn. En door de vermindering van de arbeidsbezetting op de bedrijven en door de sterk verouderde werkmethoden worden aan hen vaak zware eisen gesteld, waaraan zij niet altijd meer kunnen voldoen.

Het onderzoek heeft zich voor een belangrijk deel beziggehouden met de vraag wat de redenen zijn dat zoveel landarbeiders, ook al is er werk voor hen in de landbouw, een niet-agrarisch beroep overwegen.

Er is daarbij een relatie gezocht tussen beroepsveranderingsgezindheid en beroepstevredenheid en tussen veranderingsgezindheid en bezwaren tegen het landarbeidersberoep. De oorzaken van de veranderingsgezindheid kunnen ook gelegen zijn in de aantrekkelijkheid van een ander beroep en in de invloed die de landarbeidersvrouwen hebben op de veranderingsgezindheid. Op deze aspecten is in deze deelstudie echter niet ingegaan. Slechts de factoren, voor zover gelegen binnen de sector landbouw, zijn aan de orde gesteld. Het is daarbij gebleken dat de veranderingsgezindheid afhangt zowel van de bezwaren tegen het beroep als van de beroepstevredenheid. Toch is nog 22% van de landarbeiders die

---

1) "Landarbeiders in de zeekelegebieden, onderwijs en beroepskeuze",
L.E.I.-studie No. 38.

een niet-agrarisch beroep overwegen tevreden met het beroep landarbeider. Het valt op dat men bij een of twee bezwaren tegen het beroep landarbeider veelal niet veranderingsgezind is. Bij drie of meer bezwaren wordt de veranderingsgezindheid echter belangrijk groter. De veranderingsgezindheid lijkt het resultaat van een proces, waarbij eerst een "verzadiging" aan bezwaren moet zijn bereikt alvorens men plannen gaat krijgen de landbouw te verlaten. Ook de beroepstevredenheid blijkt in belangrijke mate afhankelijk te zijn van het aantal bezwaren, hoewel zij ook onafhankelijk van de bezwaren een zekere invloed uitoefent op de veranderingsgezindheid, m.a.w. de veranderingsgezindheid is nog van iets meer en iets anders afhankelijk dan van het hebben van weinig of geen bezwaren tegen het beroep.

In het voorgaande is er reeds op gewezen dat als gevolg van de mechanisatie de werkgelegenheid in de landbouw de tendentie heeft te verminderen. Dit houdt in vele gevallen in dat de behoefte aan landarbeiders kleiner wordt. Gezien het feit echter dat er toch een bepaalde behoefte aan landarbeiders is, verdient derhalve de concurrentiepositie van het landarbeidersberoep de aandacht.

Het voorgaande wijst erop dat het concurrabel zijn van het beroep landarbeider afhangt van de mate waarin men bezwaren tegen het beroep kan wegnemen en de mate waarin men de beroepstevredenheid weet te versterken. De hoofdbezwaren bleken te zijn gericht tegen de beloning en het zware, vuile en koude werk in de landbouw. Verder is gebleken, dat de lage maatschappelijke positie van het beroep van belang is voor de houding die de landarbeider tegenover het eigen beroep heeft.

De bezwaren tegen de beloning zijn mede het resultaat van een vergelijking die men maakt tussen de lonen in de landbouw en de lonen die in de nijverheid, vaak door afgevlode landarbeiders, worden verdiend.

Nu moet erop gewezen worden dat er in de positie van de industriearbeiders, ook bij gelijke werkzaamheden en bij een gelijke beloning, wel verschil is. De pendelende industriearbeider van het platteland heeft een gelijke beloning in geld als de vergelijkbare industriearbeider in de stad. De eerstgenoemde heeft waarschijnlijk verschillende voordelen boven de in de stad wonende industriearbeider. Deze voordelen kunnen zijn gelegen in het grondgebruik, in goedkoper wonen, in de grotere woonvrijheid en in bepaalde voordelen van het buiten wonen. Indien landarbeiders zich vergelijken met industriearbeiders in hun omgeving, krijgen wij wellicht op bepaalde punten een te gunstig beeld van de positie van de industriearbeider. Hierbij moet worden opgemerkt dat de landarbeiders ook wel oog hebben voor de nadelen die aan het pendelen zijn verbonden. Dit bleek b.v. hieruit, dat in noordwest-Brabant 25% van de landarbeiders die in de landbouw wilden blijven het o.a. als een voordeel aanmerkten dat zij werk dicht bij huis hadden en niet behoefden te pendelen.

Wat de bezwaren tegen de beloning betreft kan opgemerkt worden dat de landarbeiders vergeleken met de nijverheid gemiddeld een achterstand hebben hetzij door de lagere beloning per uur, hetzij door de langere werktijden, hetzij door beide. De bezwaren tegen de beloning zijn der-

halve over het algemeen niet ongefundeerd. Het landarbeidersberoep is in dit opzicht daarom minder aantrekkelijk dan dat van landarbeiders in de nijverheid. In hoeverre het inhalen van deze achterstand op korte termijn realiseerbaar is, moet mede afhankelijk geacht worden van de rentabiliteit van de bedrijven waarop de landarbeiders werken.

De bezwaren tegen het zware, koude en vuile werk zijn niet gemakkelijk weg te nemen, omdat deze inherent zijn aan het beroep. Het werk is evenwel door de mechanisatie aanmerkelijk lichter dan vroeger. Het is wellicht mogelijk door verder gaande mechanisering op dit gebied nog enige voortgang te maken.

Er dient in deze slotbeschouwing nog te worden gewezen op de verhouding arbeider-boer. De landarbeiders beoordelen de persoonlijke verhouding tot hun werkgever meestal als goed; de verhouding tussen boeren en arbeiders in het algemeen oordeelden zij minder gunstig. In de laatste is wellicht een zekere nawerking van de minder goede arbeidsverhoudingen in het verleden te constateren. Naarmate de tijd vordert, zal deze invloed van het verleden kleiner worden.

Naast nadelen hebben landarbeiders ook voordelen van hun beroep genoemd. Deze voordelen zijn gelegen in het vrije, gezonde en afwisselende karakter van het beroep. Van de landarbeiders die in de landbouw willen blijven waardeert ca. 55% het gezonde en vrije karakter van het beroep, 15% noemt de afwisseling in het werk als een positief punt.

In de gelederen van de landarbeiders blijkt men dus de typische beroepsvoordelen van het beroep te onderkennen. De landarbeiders die in de landbouw willen blijven, noemen het beroepsvoordeel van het gezonde en vrije van het beroep relatief zelfs vaker dan de nadelen van het zware, koude en vuile werk. Op grond van deze constatering lijkt het niet onwaarschijnlijk dat een tegemoetkoming aan de bezwaren van de landarbeiders, met name op het terrein van de beloning, zelfs al zou op korte termijn geen volledige gelijkstelling met industriearbeiders te verwezenlijken zijn, het effect zal kunnen hebben dat de landarbeiders minder zullen denken aan een ander beroep en afvloeiing uit de landbouw.

Bij alle beschouwingen over de oorzaken van de veranderingsgezindheid moet men bedenken, dat de afvloeiing, vooral wanneer zij zo'n grote omvang heeft als bij de landarbeidersgroep, ook uit navolging kan geschieden. Verder speelt, zoals reeds gemeld, de houding van de landarbeidersvrouwen en ook die van de naaste omgeving tegenover het beroep landarbeider een rol. Een dergelijk groot afvloeiingsproces, zoals in de landarbeidersgroep heeft plaatsgehad, wordt waarschijnlijk pas geremd als voldoende tegenwicht is ontstaan.

Hiertoe kunnen behalve loonmaatregelen verder bijdragen een algehele herwaardering van het beroep, zowel door de maatschappij, door de boer, als door de landarbeiders zelf. Het is zelfs niet onmogelijk dat de vaak niet meer gevoelde voordelen van het landarbeidersberoep in een wat verder gelegen toekomst weleens aantrekkingskracht zouden kunnen gaan uitoefenen op zoons uit niet-agrarische milieus.

Daar jongeren van niet-agrarische afkomst "van huis uit" geen aansluiting hebben op de praktijk van de landbouw, zullen deze alvorens in de landbouw te gaan, wellicht eerst een schoolopleiding dienen te volgen. Een grotere openheid van het landarbeidersberoep kan op wat langere termijn gezien tot gevolg hebben dat er een einde komt aan het ongeschoolde karakter van het beroep.

VRAGENLIJST ONDERZOEK LANDARBEIDERS ZEEKLEIGEBIEDEN

Naam: ..... Dienstverband volgens d.a.: vast/los
 Adres: ..... Gemeente .....

PERSONALIA

Geboortjaar .....

Burgelijke staat ..... ong./geh./.....

Kerkgenootschap ..... R.-K./N.H./Ger./Ov. Ger./Overigen /geen

Beroep van de vader ..... landbouwer/landarbeider/fabrieksarbeider/
 bouwvakarbeider/.....

Indien boer of tuinder, hoe groot
 is (was) zijn bedrijf? ..... ha

Onderwijs (ook cursussen) na de
 lagere school gevolgd: ..... geen/.....

Lid van een landarbeidersorganisa-
 tie, van een andere vakvereniging
 of van een boerenorganisatie? ..... neen/van.....

Komt U uit deze streek? ..... ja/neen, uit:.....

In welk jaar bent U hier naar toe
 gekomen? ..... in.....

Wat was hiervan de reden? .....

BEROEPSGESCHIEDENIS EN HUIDIG WERK

Wat hebt U zoal gedaan na de lagere
 school?
 (leeftijden noteren)

.....	van	tot .....
.....	van	tot .....
.....	van	tot .....
.....	van	tot .....
.....	van	tot .....
.....	van	tot .....

Welk dienstverband in de landbouw
 op het ogenblik?

met vaste werkgever $\geq$ 10 mnd.	1(82)
met vaste werkgever < 10 mnd.	2
met meer dan één werkgever	3

schriftelijk contract: ja/neen/onbekend

Bent U aangenomen als vakarbeider A
 of als vakarbeider B? ..... A/B/onbekend

13. Indien los, de in 1962 verrichte werkzaamheden (aard van het werk en perioden)	van ..... tot .....
	van ..... tot .....
	van ..... tot .....
	van ..... tot .....
14. Geeft U de voorkeur aan het werken op één landbouwbedrijf of werkt U liever op verschillende bedrijven?	voorkeur: één/meer redenen: .....
15. (Alleen stellen indien "een" op vraag 14) U werkt dus liever als vast arbeider op één bedrijf. Wilt u dan wel een contract of werkt U liever zonder contract?	met/zonder/geen voorkeur/niet begrepen redenen: .....
16. Kunt U de volgende werkzaamheden verrichten?	
Trekkerwerk?	ja/nee/n.v.t.
Aardappelselecteren?	ja/nee/n.v.t.
Melken?	ja/nee/n.v.t.

A l l e e n v o o r v a s t e a r b e i d e r s e n g r o e p 1

17. Naam en adres van de huidige werkgever	naam .....
	adres .....
18. Hoe lang werkt U daar al?	..... jaren
19. Familierelatie tot de werkgever	geen/vader/.....
20. Hoe groot is het bedrijf en hoe is ongeveer de verdeling over bouwland, grasland en tuinland?	..... ha; ..... ha bouwland en ..... ha grasland ..... ha:
21. Zijn er nog bedrijfsonderdelen, die van bijzonder belang zijn?	....

2. Wie werken er regelmatig mee op het bedrijf?	boer/echtgenote; zoon(s)/.....dochter(s); familieleden: tijdelijk...../vast vaste arbeidskrachten; tijdelijke arbeidskrachten (excl. seizoenarbeiders)
3. Hoe oud is de boer ongeveer?	jaar
4. Werden er in 1962 werkzaamheden door een loonwerker gedaan? Zo ja, welke?	ja/nee ploegen/zaaien/poten/maaien/maaidorsen/ rooien/sproeien/.....
5. Hebt U op het bedrijf een speciale functie?	nee/bedrijfsleider/trekkerchauffeur/ 1e knecht/.....
6. Doet U alle voorkomende werkzaamheden?	ja/nee: trekkerwerk/zwaar werk/.....
7. Vervangt U de boer weleens volledig voor enkele dagen bij ziekte, vakantie of familiebezoek? (Niet bij markt- of beursbezoek, handel, e.d.)	ja/nee/boer gaat nooit weg indien ja: bij ziekte indien nee: hoe zo? bij vakantie anderzins
8. Is het aantal arbeidskrachten op het bedrijf van Uw huidige werkgever in de laatste vijf jaar veranderd?	gedaald/gelijk/vermeerderd/onbekend/
9. Is het bouwplan in deze periode ongeveer gelijk gebleven?	gelijk/geëxtensiveerd/geïntensiveerd/ qua bouwplan..... qua werkzorgvuldigheid.....
0. Is de mechanisatie in deze periode toegenomen, afgenomen of gelijk gebleven?	toegenomen/afgenomen/gelijk
1. Zal het aantal betaalde arbeidskrachten in de naaste toekomst zich nog wijzigen?	ja/nee/geen mening/.....

32. Op welke manier?	meewerken zoon/mechanisatie/loonwerk/ arbeidsbezetting minimaal/
33. U werkt nu (inclusief de boer en zijn gezinsleden) met:	.... personen
34. Werkt U veel alleen?	ja/nee
35. Als U veel alleen werkt, vindt U dat plezierig, onplezierig of maakt het U niets uit?	plezierig/onplezierig/maakt niets uit/ redenen:..... ..... bij handwerk..... ..... bij machinewerk..... .....

C. BEROEPSKEUZE EN TOEKOMSTPLANNEN

Alleen voor werknemers van 29 jaar of jonger (1933 en later)

36. Toen U na de lagere school een beroep moest kiezen, hoe ging dat?	....
37. Hebt U bij de keuze van Uw eerste beroep nog aan andere beroepen gedacht? Hoe zo?	ja/nee/geen antwoord ....
38. Was het indertijd voor U mogelijk te kiezen uit verschillende beroepen? Hoe zo?	ja/nee/geen mening ....

39. Is er, toen U een beroep moest kiezen, nog met anderen dan Uw ouders hierover gepraat of hebt U soms een beroepskeuzeadvies gekregen?

neen/anderen/beroepskeuzeadvies

40. Bent U weleens getest?

ja/neen

initiatief van ouders/op school

41. (Als U een beroepskeuzeadvies hebt ontvangen.) Was hierbij ook het beroep van landarbeider opgenomen?

ja/neen

Voor werknemers van boerenafkomst òf met vast dienstverband òf uit groep 1, die altijd in de landbouw hebben gewerkt, 59 jaar en jonger (1903 en later).

42. Hebt U nog bepaalde plannen voor Uw toekomst? Denkt U altijd landarbeider te blijven of wilt U zelfstandig boer worden of hebt U nog andere plannen?

ja/neen

landarbeider/zelfst. boer/andere plannen

43. Hoe staat U tegenover het landarbeidersberoep wat het werk betreft?

goed/matig/slecht

44. (Als een niet-agrarisch beroep wordt overwogen.) Wat is daarvan de reden?

lage lonen/vuil werk/zwaar werk/lange werktijden/geen waardering/werkloosheid/te vroeg beginnen/te laat ophouden/geen promotie/niet-betaalde overuren

45. Aan welk(e) beroep(en) denkt U dan?

45a. Een welke voordelen ziet U daarin?

46. Indien U zelfstandig boer wilt worden, hebt U hiervoor al plannen of nog niet?	neen/zeer vage/weinig concrete/concrete plannen
47. Denkt U te zijner tijd een bepaald bedrijf te kunnen overnemen of aan grond te kunnen komen?	ja/neen/
48. Wie neemt het ouderlijke bedrijf over of heeft het overgenomen?	broer/zwager/vreemde
49. Als U in de landbouw wilt blijven, wat zijn de voor- en nadelen van het landarbeidersberoep in vergelijking met andere beroepen?	tevreden/niet tevreden/ geen indruk voordelen: nadelen:
49a. Met welke andere beroepen hebt U nu vergeleken?	
50. Hoe ziet U de toekomst voor werknemers in de landbouw? (Indien niet aangerood vragen naar behoefte aan landarbeiders.)	
51. Zou U het beroep aan jongeren, bijvoorbeeld aan Uw zoons, afraden? Hoe zo?	ja/neen/geen mening/
52. Opmerkingen:	

V o o r w e r k n e m e r s v a n b o e r e n a f k o m s t of met een vast dienstverband of uit groep 1, die tenminste één jaar buiten de landbouw hebben gewerkt; 59 jaar en jonger (1903 en later)

53. U hebt ook een ander beroep gehad. Hoe komt het dat U van dat andere beroep bent afgestapt?

53a. Om welke redenen koos U nu juist dit beroep?

1. Arbeidsvoorwaarden (loon, emolumenten, werktijden)

2. Werkomstandigheden (vrijheid, buitenlucht, afstand tot het bedrijf)

3. Het werk zelf

4. Andere factoren (dienstwoning, inwoning, familie-relatie).

54. Hebt U weleens spijt gehad van deze verandering?

ja/nee/

55. Hebt U nog bepaalde plannen voor Uw toekomst? Denkt U altijd landarbeider te blijven of wilt U zelfstandig boer worden, of hebt U nog andere plannen?

ja/nee

landarbeider/zelfst.boer/

56. Hoe staat U tegenover het landarbeidersberoep wat het werk betreft?

goed/matig/slecht

57. (Als een niet-agrarisch beroep wordt overwogen) Wat zijn daarvan de redenen?

lage lonen/vuil werk/ zwaar werk/ lange werktijden/geen waardering/werkloosheid/ te vroeg beginnen/te laat ophouden/geen promotie/niet betaalde overuren

58. Aan welk(e) beroep(en) denkt U dan?

59. Als U zelfstandig boer wilt worden, hebt U hiervoor al plannen of nog niet?	neen/zeer vage/weinig concrete/concrete plannen
60. Denkt U te zijner tijd een bepaald bedrijf te kunnen overnemen of aan grond te kunnen komen?	ja/neen/
61. Wie neemt het ouderlijk bedrijf over of wie heeft het overgenomen?	broer/zwager/vreemde
62. Als U in de landbouw wilt blijven, wat zijn dan de voor- en nadelen van het landarbeidersberoep in vergelijking met andere beroepen?	tevreden/niet tevreden/geen indruk voordelen: nadelen:
62a. Met welke andere beroepen hebt U nu vergeleken?	
63. Hoe ziet U de toekomst voor werknemers in de landbouw? (indien niet aangeroerd, vragen naar behoefte aan landarbeiders)	
64. Zoudt U het beroep aan jongeren, bijvoorbeeld aan Uw zons, afraden? Hoe zo?	ja/neen/geen mening
65. Opmerkingen:	

Voor landarbeiders òf met een vast dienstverband òf uit groep 1, die altijd in de landbouw hebben gewerkt; 59 jaar of jonger (1903 en later)

66. Denkt U er nog over van beroep te veranderen?

neen/ja

67. Aan welk(e) beroep(en) denkt U dan?
Hoe zo?

68. Wat zijn de redenen waarom U het landarbeidersberoep wilt verlaten?

tevreden/niet tevreden/ geen indruk

- 1. Arbeidsvoorwaarden (loon, emolumenten, werktijden)
- 2. Werkomstandigheden (vrijheid, buitenlucht, afstand tot bedrijf)
- 3. Het werk zelf
- 4. Andere factoren (dienstwoning, inwoning, familiërelatie)

69. U bent dus niet van plan van beroep te veranderen. Wat zijn volgens U de voor- en nadelen van het landarbeidersberoep in vergelijking met andere beroepen?

tevreden/niet tevreden/geen indruk
voordelen: _____

nadelen: _____

69a. Met welke andere beroepen hebt U nu vergeleken?

70. Hoe ziet U de toekomst voor werknemers in de landbouw (indien niet aangeroerd, vragen naar behoefte aan landarbeiders)?

71. Zoudt U het beroep aan jongeren,
bijvoorbeeld aan Uw zoons, afraden?

Hoe zo?

ja/nee/geen mening

72. Opmerkingen:

Voor landarbeiders òf met een vast dienstverband òf uit groep I, die tenminste één jaar buiten de landbouw hebben gewerkt; 59 jaar of jonger (1903 en later)

73. U hebt ook een ander beroep gehad. Hoe komt het dat U van dat andere beroep bent afgestapt?

73a. Om welke redenen koos U nu juist dit beroep?

1. Arbeidsvoorwaarden
(loon, emolumenten, werktijden)
2. Werkomstandigheden
(vrijheid, buitenlucht, afstand tot het bedrijf)
3. Het werk zelf
4. Andere factoren
(dienstwoning, inwoning, familie-relatie)

74. Hebt U weleens spijt gehad van deze verandering?

ja/nee

75. Denkt U erover nog weer eens te veranderen?

ja/nee

76. (Als een niet-agrarisch beroep wordt overwogen) Wat zijn daarvan de redenen?

lage lonen/vuil werk/zwaar werk/lange werktijden/geen waardering/werkloosheid/te vroeg beginnen/te laat ophouden/geen promotie/niet-betaalde overuren/

77. Aan welk(e) beroep(en) denkt U dan?

redenen:

77a. Welke voordelen ziet U daarin?

78. Als U in de landbouw wilt blijven, wat zijn de voor- en nadelen van het landarbeidersberoep in vergelijking met andere beroepen?

tevreden/niet tevreden/geen indruk/
voordelen:.....

nadelen:.....

78a. Met welke beroepen hebt U nu vergeleken?

79. Hoe ziet U de toekomst voor werknemers in de landbouw? (Indien niet aangeroerd, vragen naar behoefte aan landarbeiders.)

80. Zoudt U het beroep aan jongeren, bijvoorbeeld aan Uw zoons, afraden? Hoe zo?

ja/nee/geen mening

81. Opmerkingen:

Voor arbeiders met een los dienstverband of uit groep 2 of groep 3
59 jaar of jonger (1903 en later)

82. U werkt op het ogenblik als los arbeider. Heeft dit een speciale reden? (N.B. groep 1)

83. (Alleen voor hen die ook buiten de landbouw werken)
Aan welk werk geeft U de voorkeur?
Waar wordt deze voorkeur door bepaald?

1. Arbeidsvoorwaarden
(loon, emolumenten, werktijden)
2. Werkomstandigheden
(vrijheid, buitenlucht, afstand tot bedrijf)
3. Het werk zelf
4. Andere factoren
(dienstwoning, inwoning, familie-relatie)

84. Hebt U soms bepaalde plannen voor de toekomst, bijvoorbeeld om vast landarbeider of zelfstandig boer of tuinder te worden? Of denkt U aan een niet-agrarisch beroep?

geen plannen/vast landarbeider/boer
of tuinder/niet agrarisch beroep:

Hoe zo?

85. Hoe ziet U de toekomst voor werknemers in de landbouw? (Indien niet aangeroerd, vragen naar behoefte aan landarbeiders)

86. Zoudt U het beroep van vast landarbeider, bijvoorbeeld aan Uw zoons, afraden?

ja/nee/geen mening

Hoe zo?

87. Opmerkingen:

D. WERKTIJD EN VAKANTIE

Voor alle landarbeiders

88. Wat denkt U van de huidige werktijden? Hebt U er wel of niet bezwaren tegen?

wel/niet

89. (Indien bezwaren)
Wat vindt U dan het grootste bezwaar?

werken op zaterdag/werken op zondag/
lange werktijden in de zomer/maken
van overuren/

90. Hebt U in 1962 vakantiedagen opgenomen?

ja/nee

.....dagen aanéén/.....snipperdagen

91. In welke periode?

92. Hoe hebt U deze dagen besteed?

thuis geweest/daagjes uit/familiebezoek/met vakantie/andere besteding:

93. Krijgt U vakantiegeld?

neen/in het weekloon verrekend/vakantiebonnen

E. VAKBEKWAAMHEID

Alleen voor landarbeiders met agrarisch onderwijs

94. Wat was de reden dat U indertijd een school of een cursus hebt gevolgd? (bijvoorbeeld leerplicht uitzitten, boer worden)

95. Vindt U dat U er voor Uw werk iets aan gehad hebt of niet?

wel/niet

96. Krijgt U diplomatoeslag?

ja/nee

Voor alle geënquêteerden

97. Vindt U het al of niet noodzakelijk, dat landarbeiders een vakopleiding voor hun beroep ontvangen?

ja/nee/geen mening

Hoezo?

98. (Zo ja) Wat voor soort onderwijs zou U dan het beste vinden?	1. geen antwoord 2. spontane reactie
99. (Indien niet genoemd) Hoe denkt U over de lagere landbouwschool?	3. kaartjes (cijfers invullen)
100. Als U Uzelf zou moeten beoordelen, zou U zich dan geschoold landarbeider noemen of noemt U zich geoeftend of ongeschoold?	geschoold/geoeftend/ongeschoold
101. Zou U zelf nog een of meer cursussen willen volgen?	neen/welke:
102. Vindt Uw werkgever een vakopleiding voor landarbeiders van betekenis voor het werk?	ja/neen/geen mening/onbekend
103. Wordt hier in de omgeving door de landbouwvoorlichtingsdienst ook voorlichting gegeven welke speciaal voor landarbeiders bedoeld is? (b.v. voorlichtingsvergaderingen, excursies, wedstrijden, cursussen etc.) Indien ja:	ja/neen/onbekend
104. Aan welke activiteiten van de landarbeidersvoorlichting neemt U deel? (Indien geen) Om welke redenen niet?	geen/
(Afhankelijk van antwoord op 104: alleen 107 stellen of allemaal)	
105. Over welke onderwerpen zou volgens U de voorlichting moeten gaan?	
106. Op welke wijze denkt U dat de voorlichting het beste kan worden gegeven? (kaart voorleggen)	1. voorlichtingsbijeenkomsten (plaatselijk, regionaal) 2. excursies 3. cursussen 4. praktijkschool 5. wedstrijden 6. demonstraties 7. tentoonstellingen 8.

107. Vrij weinig mensen nemen aan de voorlichting deel, waar zou dat nu in zitten?	
108. Wat vindt U nu: sommige mensen zeggen, dat de landarbeidersvoorlichting niets uithaalt en dat men er maar mee moet ophouden; anderen zeggen: nee, landarbeidersvoorlichting is een belangrijk ding en daar moeten ze mee doorgaan. Hoe denkt U hierover? Hoezo?	doorgaan/stoppen/geen mening

F. VERHOUDING ARBEIDER - BOER

109. Bent U van mening, dat in deze streek de verhouding tussen arbeiders en boeren in het algemeen te wensen overlaat, of vindt U, dat deze wel goed is? (kaartjes)	zeer slecht/slecht/redelijk/goed/zeer goed cijfer:.....
110. Zijn er nu nog punten waarvan U vindt dat de verhouding te wensen overlaat?	neen/.....
111. Vindt U dat er in de laatste 10 jaar wat veranderd is of vindt U alles zo ongeveer gelijk gebleven?	
112. Hoe zoudt U de persoonlijke verhouding tot Uw werkgever willen noemen? (kaartjes)	zeer goed/goed/redelijk/slecht/zeer slecht/ cijfer:.....

G. WONING EN GRONDGEBRUIK

113. Hoe woont U? (precodering voorlezen)

eigen woning/gewone huurwoning/huurwoning van werkgever/dienstwoning/inwonend bij ouders/anderen/

114. (Indien zelfstandig wonend) Waar staat Uw woning?

kern/gehucht/lintbebouwing/verspreid/

115. Waar zoudt U het liefst wonen indien U zoudt kunnen kiezen? Hoezo?

de grote stad/kleine stad/een groot dorp/een klein dorp/aan de rand van een stad of dorp/een alleenstaand huis op het land/

116. Hoe groot is de afstand van Uw woning tot Uw werk?

_____ km

vervoermiddel _____

tijd _____

117. Hebt U grond in gebruik of houdt U vee?

_____ ha grasland, _____ st. melkvee,

_____ ha bouwland, _____ st. jongvee

_____ m2 moestuin, _____ varkens

117a. Teelt U gewassen in deelbouw?

neen/_____ ha.

118. Waar gebruikt U de grond voor?

eigen gebruik/eigen gebruik + verkoop/in hoofdzaak verkoop/

119. Zoudt U (meer) grond in gebruik willen hebben?

neen

(Zo ja) Hoeveel en met welk doel?

_____ ha,

120. Hebt U vroeger wel grond gehad en nu niet meer?

ja/neen

121. (Zo ja) Hoe komt het dat U dat niet meer hebt?

H. KINDEREN

122. Aantal kinderen in leven: _____ (jongens: _____
 123. Geboortejaar van kinderen, geboren (meisjes: _____
 in 1948 en later

K i n d e r e n v a n 1 5 j a a r e n o u d e r

	1	2	3	4
124. Voornaam				
125. Geboortejaar (d)				
126. Burgerlijke staat (d)	ong/geh/	ong/geh/	ongeh/geh/	ongeh/geh/
127. Woonplaats	inw/	inw/	inw/	inw/
128. Onderwijs na de lagere school (d)				
129. Eerste beroep na de lagere school				
130. Huidige of laatste beroep en functie (od/gd)				
131. Beroep en functie van schoonzoon				
132. (Indien zoon of schoonzoon vroeger landarbeider) Wanneer en waarom een ander beroep gekozen?				
132a. (Indien zoon niet het landarbeidersberoep gekozen heeft) Wat is daarvan de reden?				
133. Zijn Uw zoons weleens getest?	ja/nee/	ja/nee/	ja/nee/	ja/nee/
134. Hebben zij weleens een beroepskeuzeadvies ontvangen?	na/nee/	ja/nee/	ja/nee/	ja/nee/

d = ook van dochter vragen, gd = gehuwde dochter; od = ongehuwde dochter

De zoons van 12 t/m 14 jaar	geb.jaar:	geb.jaar:	geb.jaar:
135. Huidige en toekomstige opleiding/school			
136. Is hij weleens getest?	ja/nee/n.v.t.	ja/nee/n.v.t.	ja/nee/n.v.t.
137. Heeft hij al een beroepskeuzeadvies ontvangen?	ja/nee; 2	ja/nee;	ja/nee;
138. Denkt U erover dit al of niet te doen?	ja/nee;	ja/nee;	ja/nee;
139. Wat zou U hem als toekomstig beroep aanraden?			

Kinderen van 15 jaar en ouder

	5	6	7	8
124. Voornaam				
125. Geboortjaar (d)				
126. Burgerlijke staat (d)	ong/geh/	ong/geh/	ong/geh/	ong/geh/
127. Woonplaats	inw/	inw/	inw/	inw/
128. Onderwijs na de lagere school (d)				
129. Eerste beroep na de lagere school				
130. Huidige of laatste beroep en functie (od/gd)				
131. Beroep en functie van schoonzoon				
132. (Indien zoon of schoonzoon vroeger landarbeider). Wanneer en waarom een ander beroep gekozen?				
132a. (Indien zoon niet het landarbeidersberoep gekozen heeft) Wat is daarvan de reden?				
133. Zijn Uw zoons wel eens getest?	ja/neen/	ja/neen/	ja/neen/	ja/neen/
134. Hebben zij wel eens een beroepskeuzeadvies ontvangen?	ja/neen/	ja/neen/	ja/neen/	ja/neen/

Paraaf _____ Datum _____ oproep/huisbezoek

Opmerkingen: _____

_____

_____

_____

ORGANISATIEGRAAD

Gebieden	Percentage georgani- seerde landarbeiders
Oldambt	64
Hogeland	82
Friesland	76
Noordoostpolder	83
Noordholland	58
Zuidholland	62
Noordbrabant	66
Zeeuwse Eilanden	69
Zeeuwsch-Vlaanderen	80
Totaal	71

Bijlage 3

GROOTSTE BEZWAREN TEGEN DE HUIDIGE WERKTIJDEN PER GEBIED

Gebied	Aantal landarbeiders met bezwaar tegen de werktijden	Percentage landarbeiders met als grootste bezwaar tegen de werktijden								
		werken op zaterdag	werken op zondag	lange werktijden			overuren	inhalen schaft-tijd	overige redenen	onbekend
				in de zomer	in de winter	in de zomer en de winter				
Hogeland	100	1	-	12	36	9	1	38	4	-
Oldambt	49	2	2	30	16	22	2	14	10	2
Groningen	149	1	1	17	30	13	2	29	6	1
Friesland	39	36	18	10	-	26	-	3	5	2
Noordholland	38	44	11	21	-	18	3	-	-	3
Noordoostpolder	55	24	9	45	11	11	-	-	-	-
Zuidholland	58	50	21	16	2	3	-	-	5	3
Noordbrabant	34	73	-	18	-	3	-	-	-	6
Nieuwe Eilanden	48	59	-	21	4	8	4	-	2	2
West-Vlaanderen	29	24	3	42	-	14	-	-	10	7
Zeeland	77	45	1	29	3	10	3	-	5	4
Zuidwestelijk zeeleigebied	169	52	8	22	2	7	1	-	4	4
De Bliksempolder (excl. Noordoostpolder)	395	30	6	19	12	12	1	12	5	3

VAKANTIE IN 1962
(vaste landarbeiders)

Categorie	Aantal vaste land- arbei- ders	Percentage vaste landarbeiders							
		wel/geen vakantie			heeft vakantie opgenomen x)			≥5 werkdagen aaneengeslo- ten vakantie	alleen snip- per- dagen
		wel	geen	onbe- kend	1	2	3		
Hogeland	108	98	2	-	31	64	3	86	6
Oldambt	69	93	7	-	57	36	-	49	26
Groningen	177	96	4	-	41	53	2	72	14
Friesland	83	90	8	1	31	55	4	55	18
Noordholland	95	94	5	1	21	71	2	58	24
Noordoostpolder	98	98	2	-	32	61	5	72	17
Zuidholland	92	85	14	1	36	46	3	41	28
Noordbrabant	82	88	12	-	33	55	-	57	21
Zeeuwse Eilanden	101	95	5	-	27	61	7	45	41
Zeeuwsch- Vlaanderen	78	86	13	1	24	54	8	71	10
Zeeland	179	91	8	1	26	58	7	56	27
Zuidwestelijk zeekleigebied	353	87	11	6	30	54	5	52	26
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	708	91	8	1	32	56	3	58	22

- x) 1 = minder dan het wettelijke aantal dagen;
 2 = gelijk aan het wettelijke aantal dagen;
 3 = aantal dagen onbekend.

PERIODE WAARIN VAKANTIE GENOTEN

Gebied	Aantal land- arbeiders met een aaneen- gesloten vakan- tie van minstens 3 werkdagen	Percentage landarbeiders dat een aaneengesloten periode vakantie heeft genoten van ≥ 3 werkdagen in de periode 1)				
		voor- jaar	zomer	herfst	winter	onbe- kend
Hogeland	100	2	83	3	6	6
Oldambt	46	2	74	9	9	6
Groningen	146	2	80	5	7	6
Friesland	60	2	75	3	13	7
Noordholland	66	3	65	9	12	11
Noordoostpolder	79	4	70	5	16	5
Zuidholland	51	-	66	2	18	14
Noordbrabant	55	-	20	9	58	13
Zeeuwse Eilanden	53	2	42	-	45	11
Zeeuwsch-Vlaanderen	59	2	25	5	61	7
Zeeland	112	2	33	3	54	9
Zuidwestelijk zeekleigebied	218	1	38	4	46	11
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	490	2	59	5	26	9

- 1) Voorjaar = maart t/m mei;
 zomer = juni t/m augustus;
 herfst = september t/m november;
 winter = december t/m februari.

WIJZE VAN VAKANTIEBESTEDING
(vaste landarbeiders)

Gebied	Aantal vaste landar- beiders	Percentage landarbeiders vakantiebesteding					
		thuis geweest	dagen uit	familie- bezoek	met va- kantie	andere beste- ding	onbe- kend
Hogeland	100	27	35	19	16	2	1
Oldambt	46	17	32	24	20	7	-
Groningen	146	24	34	21	17	3	1
Friesland	60	15	27	25	32	2	-
Noordholland	66	20	16	35	29	-	-
Noordoostpolder	79	6	9	72	13	-	-
Zuidholland	51	27	14	24	33	2	-
Noordbrabant	55	56	7	27	7	2	-
Zeeuwse Eilanden	53	40	5	36	15	2	2
Z.-Vlaanderen	59	74	10	12	3	-	-
Zuidwestelijk zee- kleigebied	218	51	9	25	14	1	-
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	490	34	20	25	19	2	-

VOORKEUR VOOR HET WONEN
(gehuwde landarbeiders)

Leeftijd	Aantal land- arbei- ders	Percentage landarbeiders naar woonvoordeur							onbe- kend	totaal	
		grote stad	kleine stad	in een groot dorp	in een klein dorp	aan de rand van een stad	aan de rand van een dorp	aan de rand van een stad of dorp			ver- spreid
<30 jaar	59	-	2	13	24	-	29	12	19	1	100
30 - <35 jaar	75	-	-	13	28	1	20	21	15	2	100
35 - <40 jaar	73	1	1	15	21	3	33	7	16	3	100
40 - <45 jaar	97	1	1	13	21	4	32	12	14	1	100
45 - <50 jaar	100	-	1	15	24	2	27	8	20	3	100
50 - <55 jaar	112	1	-	10	33	4	22	9	21	-	100
55 - <60 jaar	101	-	-	6	36	2	20	8	24	4	100
≥60 jaar	111	-	2	15	37	3	23	7	10	3	100
Totaal	728	-	1	13	29	3	25	10	17	2	100

VOORKEUR VOOR DE LIGGING VAN DE WONING
(vaste landarbeiders)

Gebieden	Percentage gehuwde landarbeiders dat het liefst zou wonen in										
	to- taal	een grote stad	een kleine stad	een groot dorp	een klein dorp	comb. groot/ klein dorp	aan de rand van een stad	aan de rand van een dorp	comb. rand stad/dorp	alleenstaand huis op het land	onbekend
Hogeland	89	-	-	17	22	1	7	36	3	13	1
Oldambt	53	-	2	17	28	2	2	23	13	8	5
Groningen	142	-	1	17	25	1	5	31	7	10	3
Friesland	72	1	-	19	26	-	4	31	3	12	4
Noorholland	77	1	-	18	9	-	1	29	5	37	-
Noordoostpolder	90	-	-	14	14	1	1	34	7	27	2
Zuidholland	75	-	-	7	32	-	-	23	16	22	-
Noordbrabant	65	-	-	8	25	-	-	27	20	20	-
Zeeuwse Eilanden	88	-	1	9	38	-	-	20	17	13	2
Zeeuwsch-Vlaanderen	59	-	-	7	34	-	2	22	12	22	1
Zeeland	147	-	1	8	36	-	1	21	15	16	2
Zuidwestelijk zee- kleigebied	287	-	0	8	32	-	0	23	16	19	2
Zeeklei (excl. N.O.P.)	578	0	0	13	27	0	2	27	11	18	2

MOTIVERING VAN DE VOORKEUR VOOR WOONPLAATS

Gebieden	Aantal gehuwde landarbeiders	Percentage gehuwde landarbeiders naar motivering van de woonvoorkeur												
		Je bent nu eenmaal gewend	alles bij de hand, toch niet in de drukte	bij de hand	alles bij de hand, bij de hand	houdt van drukte	houdt v. d. na-tuur	wegens de tuin	vrijheid	gezel-igheid	om de rust	overige redenen	onbekend	combinaties
Hogeland	110	10	10	10	1	1	1	-	15	4	7	5	6	31
Oldambt	87	11	7	28	-	-	-	2	9	1	2	2	6	3
Groningen	197	11	9	18	1	1	1	2	16	3	6	5	9	19
Friesland	100	10	5	26	1	1	1	-	15	9	3	2	11	17
Noordholland	93	5	19	25	-	-	-	2	33	1	2	3	2	8
Noordoostpolder	110	3	8	31	-	3	-	-	22	5	3	4	5	16
Zuidholland	89	12	6	8	-	1	-	-	26	10	4	1	21	11
Noordbrabant	74	15	4	15	-	1	1	1	31	4	3	4	15	7
Zeeuwse Eilanden	104	9	11	13	1	-	-	1	15	5	5	2	9	29
Zeeuwsch-Vlaanderen	77	8	5	21	1	1	1	1	17	4	1	3	21	17
Zeeland	181	8	8	16	1	-	-	1	16	4	3	2	14	27
Zuidwestelijk zee-klei-gebied	344	11	7	14	1	1	1	1	22	6	3	1	16	17
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	734	10	9	18	-	-	-	-	21	4	4	3	12	19

GEWENST GRONDGEBRUIK

	Totaal aantal landarbeiders	Aantal landarbeiders												to-taal			
		dat geen grond meer wenst		dat meer grond wenst en de oppervlakte < 100 m ²		0,10 ha		0,15 ha		0,25 ha		0,50 ha			≥ 5 ha		
		< 100 m ²	100 m ²	< 0,10 ha	0,10 ha	< 0,15 ha	0,15 ha	< 0,25 ha	0,25 ha	< 0,50 ha	0,50 ha	< 3 ha	3 - 5 ha		≥ 5 ha	onbekend	
Vaste landarbeiders																	
< 40 jaar	183	-	5	7	3	5	6	9	12	4	2	1	3	1	3	57	
40 - 49 jaar	155	-	8	2	4	3	1	2	7	3	-	1	1	1	32		
50 - < 60 jaar	176	-	7	2	3	1	3	3	3	1	3	-	3	-	29		
≥ 61 jaar	70	-	-	3	1	-	1	2	-	-	-	-	-	-	7		
Totaal	584	-	20	14	11	9	11	16	22	8	5	2	7	2	125		
Losse landarbeiders																	
< 40 jaar	26	-	-	1	-	-	1	-	-	1	1	-	1	-	5		
40 - 49 jaar	47	-	-	-	1	-	1	1	2	-	4	-	1	-	10		
≥ 50 jaar	87	-	1	-	2	1	-	-	1	1	2	-	2	-	10		
Totaal	160	-	1	1	3	1	2	1	3	2	7	-	4	-	25		
Totaal vaste + losse landarbeiders	744	-	21	15	14	10	13	17	25	10	12	2	11	2	150		
Vaste landarbeiders																	
Boerenafkomst	70	-	4	2	1	-	2	1	1	-	2	-	1	-	14		
Landarbeidersafkomst	422	-	13	9	10	7	7	12	12	6	2	1	6	1	85		
Niet-agrar. afkomst	92	-	3	3	-	2	2	3	9	2	1	1	-	-	26		
Heeft grondgebruik	658	-	11	11	9	9	9	14	25	8	10	2	10	2	118		
Heeft geen grondgebr.	86	-	10	4	5	1	4	3	-	2	2	-	1	-	32		

REDEN WAAROM (MEER) GROND GEWENST

	Totaal- aantal landar- beiders	Percentage landarbeiders							to- taal
		dat geen grond meer wenst	dat (meer) grond wenst;			redenen			
			zelfvoor- ziening	bijver- diensten	liefheb- berij	heeft geen grond	overi- ge re- denen	onbe- kend	
Hogeland	109	89	3	8	-	-	-	-	11
Oldambt	89	97	-	2	-	-	-	1	3
Groningen	198	92	2	6	-	-	-	-	8
Friesland	102	65	9	10	-	11	1	5	36
Noordholland	94	83	-	15	-	1	-	1	17
Noordoostpolder	111	59	9	26	5	-	1	-	-
Zuidholland	92	79	4	13	-	1	-	3	21
Noordbrabant	74	61	8	21	1	8	-	1	39
Zeeuwse Eilanden	105	83	5	9	1	2	-	-	17
Zeeuwisch-Vlaanderen	79	78	6	8	-	-	6	2	22
Zeeland	184	81	5	8	1	1	3	1	19
Zuidwestelijk zee- klegebied	350	76	5	12	-	3	2	2	24
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	744	80	4	10	-	3	1	2	20

GEZELLIGHEID BIJ HET WERK
(vaste landarbeiders)

	Totaal- aantal vaste landar- beiders	Percentage landarbei- ders veel alleen werkend	Procentuele verdeling van de vaste landarbeiders die veel alleen werken naar mening			
			plezierig	onplezierig	maakt niets uit	onbekend
< 40 jaar	284	64	21	32	43	4
40 < 50 jaar	169	62	22	43	32	3
≥ 50 jaar	255	62	25	31	43	1
Totaal	708	63	23	34	41	2
Afkomst landarbeiders						
≤ 60 jaar:						
boerenafkomst	76	68	40	33	25	2
landarbeidersafkomst	441	63	20	34	44	2
niet-agrarische afkomst	120	67	21	33	40	6
Landarbeiders ≥ 60 jaar:						
Altijd in de landbouw	490	64	24	31	43	2
≥ 1 jaar buiten de landbouw	147	65	20	45	33	2

GEZELLIGHEID BIJ HET WERK PER GEBIED

	Percentage landarbeiders veel alleen werkend	Percentage van de alleen werkende land- arbeiders dat alleen werken onplezierig vindt
Hogeland	59	28
Oldambt	80	33
Groningen	67	30
Friesland	48	40
Noordholland	59	23
Noordoostpolder	54	38
Zuidholland	54	20
Noordbrabant	70	47
Zeeuwse Eilanden	71	42
Zeeuwsch-Vlaanderen	68	40
Zeeland	70	41
Zuidwestelijk zeekleigebied	66	38
Zeeklei (excl. N.O.P.)	63	34

ALLEEN WERKEN IS PLEZIERIG; REDEN

Reden	Percentage landarbeiders		
	< 40 jaar	≥ 40 jaar	totaal
1. Vindt trekkerwerk plezierig	21	11	15
2. Je bent je eigen baas	16	8	11
3. Je kunt het werk doen zoals je wilt	11	16	14
4. Ze kunnen zien wat je gedaan hebt	-	3	2
5. Je bent niet verantwoordelijk voor het werk van anderen	3	2	2
6. Je krijgt geen ruzie	-	9	6
7. Overige redenen	10	19	16
8. Onbekend	34	21	25
9. Combinaties	5	11	9
	100	100	100
Aantal	38	63	101

ALLEEN WERKEN IS ONPLEZIERIG; REDEN

Reden	Percentage landarbeiders		
	< 40 jaar	≥ 40 jaar	totaal
1. Je kunt geen woord kwijt alleen	34	37	36
2. Met meer mensen gezelliger	19	19	19
3. Als het eentonig werk is, valt het nogal eens tegen	8	10	19
4. Je werkt samen gemakkelijker	10	7	9
5. Overige redenen	5	2	3
0. Geen of onbekende reden	14	14	14
Combinaties	10	11	10
	100	100	100
Aantal	59	94	153

ALLEEN WERKEN MAAKT NIETS UIT; REDEN

Reden	Percentage landarbeiders		
	< 40 jaar	≥ 40 jaar	totaal
Niet anders gewend dan alleen te werken	20	22	21
Vindt het gezelliger met iemand te werken	22	18	20
Alleen gaat het werk beter	5	8	7
Houdt niet van praten	1	5	3
Er zijn voor- en nadelen	1	2	2
Vindt het gezelliger met iemand samen te werken, er zijn evenwel bezwaren	1	1	1
Je krijgt geen ruzie	-	2	1
Overige redenen	10	6	8
0 = geen opgave van redenen	36	32	33
Combinaties	4	4	4
	100	100	100
Aantal	79	103	182

ALGEMENE VERHOUDING LEBBER-BOER

	To- taal	Percentage landarbeiders dat die verhouding kwalificeert als:					
		zeer slecht	slecht	rede- lijk	goed	zeer goed	onbe- kend
Vaste landarbeiders: 1)							
< 30 jaar	142	2	10	51	35	1	1
30- <40 jaar	142	4	10	61	20	-	5
40- <50 jaar	169	4	10	60	21	1	4
50- 60 jaar	182	1	10	52	32	1	4
≥ 61 jaar	71	-	7	62	27	-	4
Totaal	708	2	9	57	27	1	4

Losse landarbeiders	184	2	11	57	25	1	4
Vaste ¹⁾ landarbeiders:							
boerenafkomst	83	4	5	58	33	-	0
landarbeidersafkomst	497	2	11	55	26	6	-
niet-agrarische afkomst	128	2	7	61	25	1	4

Georganiseerd:							
A.N.A.B.	257	3	14	56	22	-	5
St.-Deusdedit	116	3	9	65	22	1	0
N.C.A.B.	226	0	11	61	24	1	3
Overige organisaties	24	4	8	21	63	-	4
Niet georganiseerd	269	3	9	55	28	1	4
Tuinarbeiders	62	-	10	55	32	-	3

1) Inclusief de L 1-landarbeiders en alle leeftijden.

L 1 = meer dan 10 maanden bij één werkgever in de landbouw.

L 2 = minder dan 10 maanden bij één werkgever in de landbouw.

L 3 = verscheidene werkgevers in de landbouw.

ALGEMENE VERHOUDING ARBEIDER-BOER PER GEBIED

	To- taal	Percentage landarbeiders dat die verhouding kwalificeert als:					
		zeer slecht	slecht	rede- lijk	goed	zeer goed	onbe- kend
Hogeland	132	7	26	53	10	1	3
Oldambt	107	2	20	59	16	1	2
Groningen	239	5	23	56	13	1	2
Friesland	117	3	5	63	26	2	1
Noordholland	113	2	7	61	27	-	3
Noordoostpolder	120	3	14	56	23	1	3
Zuidholland	109	-	10	55	29	-	6
Noordbrabant	97	2	7	53	38	-	-
Zeeuwse Eilanden	119	1	2	59	33	1	4
Zeeuwsch-Vlaanderen	98	1	8	55	28	1	7
Zeeland	217	1	5	57	30	1	6
Zuidwestelijk zee- kleigebied	423	1	7	56	32	0	4
Zeeklei (excl. N.O.P.)	892	2	11	57	25	1	4

PERSOONLIJKE VERHOUDING ARBEIDER-BOER

	Totaal- aantal landar- beiders	Percentage landarbeiders ¹⁾ dat de persoonlijke verhouding tot de werkgever kwalificeert als:					
		zeer slecht	slecht	rede- lijk	goed	zeer goed	onbe- kend
Vaste landarbeiders: 2)							
< 40 jaar	270	1	2	20	57	18	2
40 - 49 jaar	167	1	3	17	48	30	1
50 - 60 jaar	177	1	2	18	50	27	2
≥ 61 jaar	71	3	3	7	79	8	-
Totaal	685	1	2	17	56	22	2
Losse landarbeiders 3)							
	67	-	1	21	48	24	6
Totaal vaste en losse landarbeiders	752	1	2	18	55	22	2
Vaste landarbeiders:							
boerenafkomst	73	1	1	14	60	24	-
landarbeidersafkomst	488	1	2	18	56	21	2
niet-agrarische afkomst	124	2	2	16	52	25	3
Met onderwijs	304	1	3	13	55	27	1
Geen onderwijs	448	1	2	19	50	18	10
Op bedrijf van werkgever is: 4)							
1 vaste landarbeider	178	1	1	16	52	28	2
2 vaste landarbeiders	176	2	3	15	59	21	0
≥ 3 vaste landarbeiders	331	1	3	19	56	20	1
Tuinarbeiders	55	-	2	15	53	30	-

1) Excl. landarbeiders in dienst van vader en de groep L 3 en vrouwelijke bedrijfshoofden.

2) Incl. de L-1 landarbeiders.

3) Uitsluitend de groep L 2.

4) Vaste en losse landarbeiders.

FACTOREN DIE DE ALGEMENE VERHOUDING AERDELIJK-BOER ONGUNSTIG BEÏNVLIEDEN

Gebieden	Aantal landarbeiders	Aantal factoren	Gemiddeld aantal factoren per landarbeider	Procentuele verdeling van de factoren							
				durft het niet te zeggen	boer houdt zich niet aan C.A.O.	slechte schaftegelegenheid	te weinig waardering v/d zijde van de boer	jonge boeren gaat wel, meer oudere	ligt niet alleen aan de boer	overige redenen	geen duidelijk motief
Hogeland	132	207	1,6	1	3	21	60	2	4	6	3
Oldambt	107	118	1,1	7	2	19	53	5	5	6	3
Groningen	239	325	1,4	3	3	20	58	3	4	6	3
Friesland	117	82	0,7	1	5	4	52	3	4	18	13
Noordholland	113	85	0,8	6	6	9	62	2	5	1	9
Noordoostpolder	120	110	0,9	7	5	5	66	-	5	9	3
Zuidholland	109	58	0,5	14	9	-	53	2	2	10	10
Noordbrabant	97	58	0,6	12	3	2	57	-	2	22	2
Zeeuwse Eilanden	119	69	0,6	9	10	2	49	3	7	13	7
Zeeuwsch-Vlaanderen	98	71	0,7	6	10	14	46	-	3	14	7
Zeeland	217	140	0,6	7	10	8	48	1	5	14	7
Zuidwestelijk zee- kleigebied	423	256	0,6	10	8	5	51	1	4	15	6
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	892	748	0,8	6	5	12	56	2	4	9	5

ONTWIKKELING VAN DE ALGEMENE VERHOUDING ARBEIDERS-BOER IN DE LAATSTE 10 JAAR

	Totaal- aantal landar- beiders	Percentage landarbeiders mening over de ontwikkeling van de laatste 10 jaar							onbe- kend
		zonder commentaar		verbeterd		tekort aan arbeiders	gelijk geble- ven	slech- ter ge- worden	
		meer waar- dering	overig commen- taar	meer overig commen- taar	tekort aan arbeiders				
Hogeland	132	20	4	10	33	23	-	10	
Oldambt	107	24	5	8	41	16	1	5	
Groningen	239	22	4	9	36	20	0	9	
Friesland	117	16	3	15	33	19	2	12	
Noordholland	113	19	6	3	34	23	1	14	
Noordoostpolder	120	19	2	5	16	33	6	19	
Zuidholland	109	25	4	15	15	27	-	14	
Noordbrabant	97	33	20	3	10	18	-	16	
Zeeuwse Eilanden	119	28	9	9	26	16	1	11	
Zeeuwsch-Vlaanderen	98	24	13	8	21	22	2	10	
Zeeland	217	26	11	9	26	19	1	8	
Zuidwestelijk zee- klei gebied	423	27	11	9	18	21	1	13	
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	892	24	8	9	27	20	1	11	

Tabel 20

VOORDELEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER
(vaste landarbeiders $\leq$ 60 jaar, die in de landbouw willen blijven)

	Aantal vaste landarbeiders $\leq$ 60 Jaar	Aantal vaste landarbeiders dat voordelen in het beroep ziet	Procentuele verdeling van de voordelen door de landarbeiders gencemd										Ge-mid-deld aan-tal voor-voordelen
			altijd in de vrije natuur is gezond	af-wis-selend	je bent geen nummer	eigen in-zicht	emo-lu-men-ten	goede ver-dien-sten	zeer lage huur	geen pen-delen, werk bij huis	ove-rige	on-be-kend	
Hogeland	71	60	63	19	-	2	11	4	2	6	10	3	1,4
Oldambt	38	32	68	6	2	-	-	2	-	6	8	8	0,9
Groningen	109	92	48	15	1	1	8	5	1	6	10	5	1,2
Friesland	47	40	47	9	7	7	9	1	1	7	6	6	1,1
Noordholland	69	61	43	9	3	9	7	10	4	7	4	4	1,4
Noordoostpolder	54	45	48	11	5	6	9	8	-	2	10	1	1,6
Zuidholland	54	50	43	4	3	8	7	2	1	22	3	-	1,6
Noordbrabant	63	56	32	8	1	6	9	3	-	27	14	-	1,4
Zeeuwse Eilanden	69	62	36	13	1	6	12	2	2	13	15	-	1,5
Zeeuwsch-Vlaanderen	52	47	51	17	1	3	5	4	1	8	10	-	1,4
Zeeland	121	101	42	15	1	5	9	3	2	11	12	-	1,5
Zuidwestelijk zeekeleigebied	238	215	39	12	2	6	9	3	1	17	11	-	1,5
Zeekelei (excl. Noordoostpolder)	463	408	43	12	2	6	8	4	2	12	9	-	1,4

NADELEN VAN HET BEROEP LANDARBEIDER
(vaste landarbeiders < 60 jaar, die in de landbouw willen blijven)

	Aantal vaste landarbeiders	Aantal vaste landarbeiders dat nadelen in het beroep ziet	Procentuele verdeling van de nadelen door landarbeiders genoemd					Gemiddeld aantal nadelen	
			koud en zwaar werk	loon te laag	loon-klachten	secundaire bezwaar tegen de werktijden	overige nadelen		onbekend
Hogeland	71	64	29	22	23	6	19	1	2,5
Oldambt	38	31	25	33	27	3	12	-	1,8
Groningen	109	95	29	24	26	5	16	-	2,2
Friesland	47	42	21	32	8	25	11	3	1,6
Noordholland	69	52	33	20	9	18	19	1	1,-
Noordoostpolder	54	37	33	13	9	28	17	-	1,4
Zuidholland	54	43	36	21	15	12	16	-	1,1
Noordbrabant	63	45	32	15	11	22	20	-	1,1
Zeeuwse Eilanden	69	54	31	19	27	14	8	1	1,8
Zeeuwisch-Vlaanderen	52	43	34	21	16	20	9	-	1,6
Zeeland	121	97	32	20	24	16	7	-	1,7
Zuidwestelijk zeekele gebied	238	185	33	19	19	17	11	1	1,4
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	463	374	31	22	19	14	13	1	1,6

- 109 -

PLANNEN VOOR DE TOEKOMST

	Totaal- aantal vaste land- arbei- ders ≤ 60 jr.	Percentage vaste landarbeiders ≤ 60 jaar met volgende plannen voor de toekomst						een niet-agrarisch beroep						
		geen ver- ande- ring	zelf- stan- dig boer	zelf- stan- dig tuin- der	arbei- der loon- be- drijf	fa- brieks- arbei- der	bouw- vak- ker	chauf- feur	Grond- wer- ker plants- werker	Grond- haven- arbei- der	ove- rig be- roep	be- roep on- be- kend	to- taal	plan- nen niet dri- delijk
Hogeland	95	75	2	2	1	3	2	2	4	-	4	-	15	5
Oldambt	62	61	3	-	2	6	6	3	5	-	6	-	26	8
Groningen	157	69	3	1	1	4	4	3	4	-	5	-	19	6
Friesland	74	64	3	-	3	7	1	8	3	3	2	-	21	9
Noordholland	90	76	5	-	-	5	2	2	1	1	6	-	17	2
Noordcoostpolder	97	56	20	2	1	2	1	4	-	-	9	-	16	5
Zuidholland	83	65	4	4	2	4	10	1	2	-	2	2	21	4
Noordbrabant	75	84	-	-	-	4	1	-	-	1	-	6	12	4
Zeeuwse Eilanden	90	77	7	2	1	2	1	2	2	2	1	2	12	1
Zeeuwsch-Vlaanderen	68	77	4	-	-	6	5	3	-	-	1	-	15	4
Zeeland	158	77	6	1	1	4	3	2	1	1	1	1	13	2
Zuidwestelijk zeekleigebied	316	75	4	2	1	4	4	2	1	1	1	2	15	3
Zeeklei (excl. Noordoostpolder)	637	73	3	1	1	4	3	3	2	1	2	2	17	5

BEROEPSTEVEWENHEID

	Aantal vaste land- arbeiders		Percentage vaste landarbeiders naar beroepstevredenheid in de categorieën								
	dat land- arbeider wil blijven	dat een niet-agr. beroep overweegt	wil landarbeider blijven		wil een niet-agrarisch beroep		tevre- den		tevre- den		to- taal
			niet- tevre- den	geen in- druk en onbekend	to- taal	niet- tevre- den	geen in- druk en onbekend	niet- tevre- den	geen in- druk en onbekend		
< 40 jaar	182	61	87	4	9	100	18	54	28	100	
≥ 40 jaar	281	47	81	11	8	100	28	57	15	100	
Totaal	463	108	83	9	8	100	22	56	22	100	
Boerenafkomst	41	12	86	7	7	100	17	58	25	100	
Landarbeidersafkomst	334	71	82	9	9	100	22	58	20	100	
Niet-agrarische afkomst	88	25	84	9	7	100	24	48	28	100	
Altijd in de landbouw	364	77	83	8	9	100	26	57	17	100	
≥ 1 jaar buiten de landbouw	99	31	83	10	7	100	13	52	35	100	
Met onderwijs	200	47	85	9	6	100	21	53	26	100	
Zonder onderwijs	263	61	82	8	10	100	23	57	20	100	
Georganiseerd	330	75	83	10	7	100	20	57	23	100	
Niet-georganiseerd	133	33	84	6	10	100	27	52	21	100	
Noord-Nederland 1)	278	77	79	12	9	100	21	57	22	100	
Zuid-Nederland	238	47	90	4	6	100	32	49	19	100	

1) Incl. Noordoostpolder.

TOELICHTING BIJ TABEL 13

Bezwaren tegen beloning:

lonen zijn te laag;
geen prestatieloon, weinig kans op akkoordwerk;
geen gratificatie, geen winstuitkering;
overuren niet betaald;
geen kledingtoelage;
klassenstelsel A en B;
landbouw komt overal achteraan;
boer is slechte betaler.

Aard van de werkomstandigheden:

veel kou lijden, weer en wind;
zwaar en vuil werk;
slechte schaftgelegenheid;
eenzaamheid bij het werk;
slechte werkomstandigheden.

Werktijden:

te veel uren per week;
weinig vrije zaterdagen;
's zondags werken;
te vroeg beginnen;
te laat ophouden;
je kunt je vakantie niet opnemen wanneer je wilt.

Sociale omstandigheden:

men ziet op je neer, je bent niet in tel;
geen waardering;
geen promotiemogelijkheden;
werkloosheid;
dienstwoning is nadeel.

LOSSE LANDARBEIDERS NAAR WERKMAAND (EN)

Leeftijd	Aantal losse landarbeiders	Percentage losse arbeiders in de landbouw gewerkt in de maand:												
		januari	februari	maart	april	mei	juni	juli	augustus	september	oktober	november	december	onbekend
<40 jaar	44	34	36	52	64	75	82	82	77	66	66	59	45	9
40 - <50 jaar	53	17	19	36	66	81	85	85	60	77	68	62	34	9
≥50 jaar	87	12	14	32	59	81	91	92	87	84	71	63	30	4

Alle leeftijden	184	18	21	38	62	79	87	87	77	78	69	62	35	7